

HÍD TÉGED VÁRLAK
BOGYÓS ÁGAK KÖZELÉBEN
LESZEMEZEM SORBA ŐKET
A FOLYÓBA BEDOBÁLOM
KIS HALAKNAK SZÁZEZRÉNEK
LEGSZEBBIKNEK PIKKELYIÉRT
KICSERÉLEM A RUHÁDAT
RÁDSZABOTTAN PRÓBA NÉLKÜL
DIVATOSAN SZÉPEN ÁLLNA
MUTOGATNÁD MINDEN UTCÁN

HOZZÁM EL SE JÖNNÉL

FEHÉR KÁLMÁN · MINDENNAPOK ÉNEKE RÓZSÁMHOZ

4

TARTALOMMUTATÓ

- | 387 | *Zbigniew Herbert* versei
- | 390 | *Jerzy Harasymowicz* versei
- | 392 | *Miodrag Bulatović* A POR
- | 416 | *Fehér Kálmán* versei
- | 420 | *Gál László* SZÉP IDŐK
- | 424 | *Kopeczky László* NEM MEGY A BOLT
- | 426 | *Major Nándor* KÖRÜK A HOMOKBAN
- | 436 | *Bori Imre* NYITOTT KÖNYV MARGÓJÁN
- | 441 | *Acs József* A FENSÉGES ERŐ SZOBRÁSA
- | 443 | *Sáfrány Imre* FERI NYOMÁBAN
- | 467 | *Truman Capote* AZ ELVARÁZSOLT FA
- | 474 | *Ivanka Ivković* A VAJDASÁGI FALUKBAN VÉGBEMENŐ
TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK NEHÁNY
JELLEGZETESÉGE
- | 488 | SZEMLE (*Gömöri György, Bosnyák István, Ulaovics József,*
Gerold László, Tomán László jegyzetei)
- | 501 | KRÓNIKA
- Képzőművészeti mellékleteink: *Aleksandar Zarin* szobrász művei.

HID IRODALMI, MŰVESZETI
ES TARSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYOIRAT / ALAPÍTÁSI ÉV:
1934. XXVII. ÉVFOLYAM, 1963.
4. SZÁM, ÁPRILIS. / A SZER-
KESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:
BANYAI JÁNOS, BURÁNY
NÁNDOR ÉS PÁP JÓZSEF
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)

ZBIGNIEW HERBERT VERSEI

FORTINBRAS BÚCSÚZTATÓJA

M. C.-nek ajánlom

Most hogy magunkra maradtunk herceg beszélhetünk egymással
mint férfi a férfival
bár a lépcsőkön heversz s annyit látsz csak mint egy holt hangya
vagyis megtört sugarú fekete nap
Mindig nevetnem kellett ha a kezeidre gondoltam
és most mikor úgy hevernek a kövön mint levert fészkek
éppoly védtelenek mint azelőtt Ez hát a vég
Külön a kezek Külön a tör Külön a büszke fej
s puha papucsba bújtatott lábaid lovag

Katonaként temetünk el jóllehet katona sahose voltál
ez az egyetlen szertartás amelyhez értek egy keveset
Nem lángol gyertya gyászének helyett zsinór lobban és ágyú szól
földet seprő gyászlepel sisakok megvasalt csizmák tüzérlovak
dobpergés dobpergés tudom dísztelen temetés lesz
ezek már hadmozdulatok a hatalom átvétele előtt
torkon kell ragadni a várost és kicsit meg kell rázni

Így vagy úgy el kellett Hamlet pusztulnod nem voltál életrevaló
kristálytisza fogalmakban hittél s nem az emberi agyagban
szüntelen görcsben éltél holdkóros agyrémeket halásztál
mohón haraptál levegőbe s azonmód kiöklendezted
nem volt érzéked az emberi dolgokhoz még lélegzeni se tudtál

Most már nyugodhatsz Hamlet megtetted amit tehetted
íme a békéd Ám a többi nem néma csönd a többi az enyém
te a könnyebb szerepet választottad a jólirányzott dőfést
de hát mi a hősi halál az örökös öröküléshez képest
hideg almával a kézben a trónszék magasából
a lenti hangyabolyra és az óra számlapjára tekintve

Megyek herceg vár rám a csatornázás terve
és egy rendelet a koldusok és utcanők ügyében
aztán ki kell gondolnom egy jobb börtönrendszert
mert mint helyesen jegyezted meg Dánia börtön
Megyek végezni dolgaim Ma éjjel lép az ég
a Hamlet nevű csillag Többé nem találkozunk
mert ami utánam marad nem lesz tragédia tárgya

Nem köszönthetjük egymást el se búcsúzhatunk ki-ki külön sziget
s a tengervíz e szavak ugyan mit érnek mit érnek herceg

TÜPRENGÉS A NEMZET PROBLÉMAJA FELETT

A tényből hogy egyformán káromkodunk
 s egyazon szavakkal vallunk szerelmet
 a tudós túl sokra következtet
 aztán a közös iskolai olvasmány sem
 nyújt feltétlenül elegendő alapot
 az együtt-öléshez
 hasonló a helyzet a földdel
 (füzek homokos út ég búzatábla plusz a báránnyel az égen)

szeretném tudni végül is
 mennyi ebből a bebeszélés
 s hol kezdődik a valódi kötelék
 vajon történelmi élményeink
 elferdítették volna lelkiállatunk
 s az eseményekre most hisztériás törvényszerűséggel reagálunk
 vajon még mindig barbár törzs vagyunk
 mesterséges tavak elektromos erdőségek között
 az igazat megvallva nem tudom
 csak annyit mondhatok
 hogy van kötés van élő kapcsolat
 kitetszik ez sápadtságunkból és
 a hirtelen elvörösödésből is
 az ordítózásból abból ahogy karunk kilendül
 s azt is tudom ez sietősen
 megásott sírhoz is vezethet
 végrendeletül végül hadd mondjam el
 tudja mind akit illet:
 lázadtam én is
 de vallom hogy e bevérzett kötés-kötelék
 a legutolsó kell legyen amit
 a szabaduló majd
 felszakít

AMIKOR MEGÁLL A VILÁG

Ez csak igen ritkán történik. A föld tengelye csikorogva megáll. S vele áll minden: a viharok, a hajók és a völgyekben legelésző felhők. Minden. Még a lovak is mozdulatlanra dermednek a földeken, mint egy félbehagyott sakkjátszma figurái.

Egy perc, s a világ újra megindul. Az óceán vizet nyel és okád, füstölögnek a völgyek, s a lovak fekete mezőről fehér mezőre mozognak. Messze hallik a levegőnek csapódó levegő csattogása.

FAL

Fal mellett állunk. Mint halálraítéltről az inget, lehúzták rólunk ifjúságunk. Most várakozunk. Tíz, húsz év is elmúlik, mielőtt tarkónkba telepszik a tömzsi golyó. Magas és erős a fal. Fa nő, csillag süt mögötte. A fa gyökerei aláássák a falat. A csillag egérfogakkal rágja a követ. Száz, kétszáz év múlva már kis ablak lesz a falon.

MÁNGORLÓ

Az inkvizítorok közöttünk élnek. Nagy bérházak alagsoraiban rejtőznek és csak a felirat MÁNGORLÓ árulja el jelenlétüket.

Feszült és barna izmú asztalok, hatalmas henger, mely lassan zúz és morzsol, ámde biztosan, s az irgalmatlan lendkerék — mind reánk várnak ők.

A mángorlóból kivitt lepedők a boszorkányok és eretnekek csupasz holttestét idézik.

Gömöri György fordításai

Jerzy Harasymowicz versei

JERZY HARASYMOWICZ VERSEI

POPRÁDON TÚLI HÁZ

A tikkadt városban mindegyre eszembe jut a Poprádon túl az a kis ház,
amely esténként, mint egy szent remete, fején a hold roppant fénykörével
fehér kecskét legeltet az egybemosódó szurdokok partján
és zúgnak a fenyők, mint régi, elfeledett betlehemes ének.

Ez a házikó már-már lakatlan, évhosszat elhagyatott,
a vén ajtók sárga kilincs-ujjokkal már csak le, a földre mutatnak.
Néha vastagon öltözött anyókat látni az ösvényen vödörrel,
véle a vízhez orrával képzelt gombolyagot görgető kiscica ballag.

Aztán télen a kertben nyulak járnak a lassú nyulacska-polonézt,
az égkék udvarra morzsák hullnak az ablakból, a madarakat vigasztalják,
s merthogy az ezüst jégvirágot nem lophatják le az üvegről,
fekete-fehér rablólovagok, a kerítésen dérrrel-durral csörögnek a szarkák.

Igen, de most még szeptember van, és a lombból alig látszó
kicsi házat, ház-Piroskát, kékgerincű hegy-farkasok közrefogják.
Távolabb egy csepp szekéren részeg rókák jönnek haza Tyúkvárosból,
szájharmonikaszó mellett a holdfényben nézgetik új sapkájuk hetyke tollát.

L A T O G A T Á S

Beállítottak a bácsiék
s mintha csak moziban volnának
a székekre üledtek

Ez lesz csak a szórakozás
jól megnézik maguknak
ezt a művészfélét

Nekem meg mint bármelyik hét-
köznap semmi különös
gyertyafény mellett
szalad a toll a papíron

És semmi szenzáció
a szekrény nem beszél
emberi hangon

A bácsi csalódott
csalódott a néni

Az asztalon tej és kenyér
őskeresztények tápláléka
bozontos képeken
nyoma sincs alkoholnak

A tintatartóban valódi
tinta
és jaj valódi papiros
az asztalon

Kézen sem járok
törpék sincsenek
de még egy szakállas nő sincs

Tudod mit
mondja a bácsi

Mi már talán mennénk is

ŐSZIESEN

Bizony Sándor immár nekünk is őszre jár
Harmincasok vagyunk sörényünk lassan őszül
És még mindig a metaforák irgalmára utalva
Élünk a világnak mit sem jelentő külön-különcül

És így a járás kicsi színpadán életünk átszavaljuk
Néha egy-egy versünk a hírlapon mind riadt verébke átszáll
Fizetőnapokon elsőnek gyülekezünk a gyér tiszteletdíjért
Úgyis ül az Olümposzon sok nálunk nagyobb titán már

Ilyenkor érzem Sanyikám nekünk is őszre jár
Elfásulunk ügyes-közömbös már a szív s a képzelet
Ő másképp láttam egykor én szedett-vedett babérjainkat
Másképp ezt a kivehetetlen üzenetet motyogó-hebegő életet

Gömöri György fordításai

A P O R

Miodrag Bulatović

Az öreg Ilija szürkén és komoran, a körülötte s az asztal körül fortyogó hangokra süketen, nézte az úton csörtető állatcsordákat. A por égis ért, úgy látta, s még a nap is valahogy másképpen sütött. A por elérte őt is, valami szárnyas ördög sepette hozzá. Megkapaszkodott a szempilláin, a szemöldökén, s úgy érezte, megvakul, ha tovább hagyja magát így betemetni. Több volt már a por, mint a világosság, s kikezdett, fölmart minden élő és holt szövetet, amire csak ráakódott. Megült az ételeken s azok, úgy látszott az öregnek, lassanként elvesztették eredeti formájukat, ízüket és szagukat. Több volt a por, mint a levegő. S az öreg félve szívta be, félt, hogy megfojtja.

Szinte nem is volt levegő — csak por lebegett a föld fölött. Főként a fülében érezte, valami alig hallható, susogó neszt idézett ott elő; az orrlukáiban kemény kúpokká képződött; a szájában meg — ott a nyelvén, a földes fogai körül, az inyen és mindenütt kesernyés sárrá változott, amit nem lehetett kiköpní.

Bár az inggalérja jól odatapadt a nyakához, a por mégis utat talált magának alatta és aztán ellepte egész forró és izzadt testét. A bőrét porréteg fedte s az öreg máris félni kezdett az érzése szerint hamarosan bekövetkező viszketegtől és tályogosodástól.

Az egész lagzit eltemeti a por, ha nem kél valahonnét egy erősebb szél. És akkor nem lesz többé se pálinka, se étel, se nóta, se búsulás, se fű, se semmi más növényzet. A por óriásira nő, eltömi a forrásokot és folyókat és végül megtölti az ég térségeit is. Bekövetkezik minden idők igazi, legnagyobb sötétsége. Biztosra vette, hogy végoráján is, miközben az utolsó tégla, egy láthatatlan tölcseren, a fülkagylóján át egyenesen az ágyba csurog majd a por.

A sárga felhőkből, amiket a szél sem tudott szétozlatni, fel-felbukantak nagy busa fejekkel holmi emberfélék, akiknek az érintése már kezdettől fogva, amióta helyet foglalt az asztalfőn, felbőszítette. Valami asszonyokat is látott, s fáradhatatlan gyalogosokat, kifulladt, nyáladzó, földresunyit fejű birkákat. S miközben komoran szemlélte ezt a tömeget körülötte, s amazt ott az úton, fokról fokra egyre fáradtabbnak és komorabbnak érezte magát. Meg akart szökni, örök időkre eltűnni ebből a tömegből, amelyet maga toborzott és hozott ide megboldogult fivérének háza elé; megszökni a jóbarátoktól, akik egymás után ürítve a poharakat és flaskákat, tisztelettel, sőt elragadtatással emlegették közönséges és már ér-

tékét vesztett nevét: a vigasztalhatatlan Andjelijától, akit az imént oly gyalázatos hazugságokkal vezetett félre; a savanyú kedvű Kajicától, aki a mai napon úgy megszegyenítette és bemocskolta becsületét, mint soha és senki azelőtt.

Az a tudat sem vigasztalta, hogy ez a bús vigasság, amelyért ő maga felelős, egyszer, még hozzá elég hamar véget ér. Pontosan tudta, mit követett el, vádolta is magát érte, de ebből a szerencsétlenségből, amit ő maga főzött magának és a többieknek, már nem lehetett kilábalni. Hát csak ült mozdulatlanul, tuskó testtel, mosolyra vonva arcát és ajkát, amikor kellett és nézte a halálra rémült vőlegényt, aki semmi kincsért nem mert odalépni sem az asztalhoz, sem a mátkájához, de még hozzá, a nagybátyjához sem. Hívogatta, szemével próbált jelt adni neki, hogy jöjjön közelebb. Kajica határozatlanul és megrémülve ettől a cirkusztól, amelyben akarata ellenére ő az, akiről a legtöbb hangos és titkon ejtett szó esik, ide-oda kapkodta a tekintetét és ettől az öreg bánata még nagyobbra nőtt, még rettenetesebbre.

Pillanatról pillanatra mind világosabbá vált előtte, hogy egykor erős és szerte Crna Gorában ismert családfájuk folytatásából semmi sem lesz; hogy mindennek vége szakad övele és Andjelijával; hogy por és moha fedí majd mindazt, amit a világ ma még tud róluk; hogy idegen ebek, dologkerülők, tolvajok és csalók, undok szomszédok és még undokabb távoli rokonok fogják széthurcolni azt, amit ő éveken át gyűjtögetett és őrzött annak az utolsónak, akinek a világra kellett volna jönnie. Tudta, hogy múlhatatlanul és nemsokára kezdődik az általános civakodás a koncert. A vén, magára hagyott farkas szívével és ösztönével érezte, hogy halála már közeleg, a feje fölött lóg, minden zugolyból leselkedik rá. Ugyanez az érzés súgta meg neki, hogy Kajicát is hamarosan magához veszi a föld. Fia után siet majd a púpos Andjelija. Kihalt tűzhelyük hamuját hamar szétszórják a szelek. Szomorú föld lesz az ő földjük; azok tiporják majd, akik nem érdemelték, ezért elvadul és bánatában igaz fiai után csalánt, kórót, vadszedert és mindenféle dudvát fog teremni. S a házak, melyekben laktak, még siralmasabbak lesznek — nem fonnak rajtuk fészket sasok és galambok, hanem azoknak a fattyai teremnek és növekszenek majd bennük, akik most nagy hangon felköszöntöket mondanak neki és tudván tudva, hogy hazudnak, a fiatal pár jövődől boldogságáról gagyognak.

Az öreg Ilija elborultan és vakon mindazok iránt, akik elragadtatással bámultak rá, akik hízelkedve mosolyogtak rá, kutyaagyarhoz hasonlóan fehér és egészséges fogaikat mutogatva, elborultan és hozzáférhetetlenül mindenki számára ennél a hosszú asztalnál, a porfelhőből ki-kibukkanó állatsordák hajcsárainak vad kurjongatásait hallgatta. A csordák tülekedve taposták a port s a hajcsárok hosszú botokkal hadonászva ordítottak és káromkodtak. Vízimolnároknál fehérebben, meztláb és rongyosan, már nem is hasonlítottak emberekre, s valami emberszem nem látta furcsa rovarok gyanánt úsztak ebben a kavargó, sűrű viharzásban. Túlkibálták egymást, túlkibálták a birkabégetést, az ökrök bömbölését, a tehének elnyújtott bőgését, a lovak cifra, szenvedélyes nyihogását. Elbuktak és föltápáskodtak, verték az esztelenül rájuk csörtető barmokat, füttyögtek és köhögtek, fuldokoltak a porban. Az út szűk vápájába összeteretelt jóság mindenén átsörtetett, kidöntötte a korhadt palánkokat, elözönlötte a megmunkált kerteket és bekerített réteket. A hajcsárok kénytelenek voltak visszatéríteni az összetorlott állattömeget az út lapos és szűk vályújába s tudván, milyen nagy kárt kell majd megfizetniük, fejüket vesztve, kétségbeesetten óbégáltak és rimáinkodtak. Még kevésbé bírván lépést tartani és utolérni a megvadult jóságot, tehetetlenül vonszolták magukat, maguk után húzva elgörbült, törött botjaikat.

Tehetetlenül henteregtek le a lejtőkön, feketén himbálóztak a karcsú ökörszarvakon. Egy-egy pillanatra fejjel lefelé megálltak a levegőben, aztán éppoly hirtelen a földre szegezve találták magukat, kitárt karokkal és szétvetett lábakkal. Hasogató fájdalommal a gerincükben és kiéhezett testükben, kicsire göngyölödtek, hogy minél kevesebb dőfés érje őket. Gondolatok nélkül, egyetlenegy kívánsággal, hogy élve maradjanak és rendben átadják a jószágot ott, ahol kellett, erőtllenül és végső kétségbeesésükben csimpaszkodtak a lovak farkába. A lovak vágattak, sörényükön szél fújt keresztül. S a hajcsárok, már eltompulva a fájdalomtól, izzadtan és véresen, köpdösték a lópatákat, amelyeknek rúgásaitól már-már elborult a tudatuk.

Az öreg észrevette, hogy a porból, tiszta fehéren és görnyedten, fölbukkant Muharem. Lábujjhegyen ment, sietve, de óvatosan, mintha valami értékes tárgyat vinne, amit feltétlenül meg kell őriznie. Riadtan kapkodta a fejét, észrevétlenül akart elszurranni a lakodalmas nép mellett. Nem is kellett sok hozzá, hogy eliszkoljon a szemük elől és megint belemerüljön a sűrű porfelhőkbe. Nyugodtan túljutott volna, ha nincs ott az öreg.

Az öreg érezte, hogy a vér nekilódul az ereiben s a gondolat sebességével fejébe tódul. Nyugtalanúság fogta el. Azt hitte, soha többé nem bír fölkelni a helyéről. Keserű izzel a szájában, rosszkedvűen és lomhán, lassan kiegyenesedett. A rosszullet nyeldekülőjéig emelkedett. Nyelvéről elsikkadt a bocsánatkérő szó, amit a legfőbb baráthoz és a többi vendéghez illetet volna intéznie.

Mindenki látta, hogy a körülötte állókra támaszkodva eltávozott az asztaltól. A látszólag erős és robusztus, kegyetlen és igazságtalan öregember tántorogva és rogyadozva görcsölte nagy, megkékült ajkait. Elvágódott volna, így derékba törve, ha nincsenek körülötte emberek.

— Mi bajod, öreg? — kérdezte a részeg Mrkoje.

Kész szerencse, hogy az öreg nem vette észre — az arcába köpött volna. Tovább támolygott, most már segítség nélkül és érezte, hogy ma valamit tennie kell: szépet vagy rútat, mindegy. És még mielőtt rájött volna, mi is legyen az, meghallotta a legfőbb barát hangját:

— Egészségedre, Ilija!

Az öreg, aki hátratett kézzel, kissé meggörnyedve törtetett előre, hirtelen kihúzta magát és a ráköszöntő hang felé fordult. Fogát viczorította. Kedve lett volna káromkodni, olyan válogatott szitkokat vágni az arcába, amilyeneket még soha senkinek nem mondott, de ki sem tudta nyitni a száját. Hallgass már el egyszer, mondta magában, hagyd a felköszöntéseket. Ma nincs mulatni való kedvem. Jobban szeretném, hogy fekete zászló lengjen a házamon, semhogy itt mulatozzunk. Nagy hazugság ez. Te is hazugság vagy, én is, és mindannyian. Ha meg tudod, hogy így van, mit csattogtatod az állkapcsaidat és forogtad azt a hosszú, zöld nyelvedet. Már megint felköszöntőt mondasz. Te, úgy látszik, vidám vagy. Talán van is okod rá. Nekem nincs. De fogd be már a pófád, koszos kutya. Egyél és vedelj, ha már hozzájutottál és ne ejtsd ki a nevem. Ne szégyeníts meg. Hallgass el, ha mondom. Ha nem hagyd abba ezt a kepelest, odamegyek és elzavarlak. Kilyukasztod a fejem azzal a részeg nyelveddel. Ronda dög. Te jóllakott állat. Te ragya, te senki. Gyökértelen tökfilkó, aki mindenáron be akarod ártani magad más emberek dolgába. Hagyd a fölköszöntést, ha nem akarod, hogy elpusztítsam magam. Hallod-e, érted-e.

— Egészségedre, Ilija, legfőbb barátom! Egészségedre és fogadd a köszöntőmet!

Érezte, hogy fátyol ereszkedik a szemére és soha többé nem bírja fölkelni a pilláit; hogy nem lesz képes közelről szemügyre venni azt a girhes Muharemet, a kakással az ölében; hogy el fogja felejteni az utat,

amelyen még éjjel előtt haza kell találnia, abba a nagy kihalt házába. Muharemet akarta látni.

És látta. És valami különös szeretet töltötte meg, egy furcsa érzés, amit tarkófájás kísért és valami hidegség a szíve körül. Szeretet és bánat, meg irtózat volt benne. Hirtelen melegség lágyította el és érezte, hogy a szeme ismét megtelik könnyekkel.

Valami húzta az út közepén alig észrevehető boldogtalan felé. Halk csilingelés volt a fülében, ez a folyó hullámjátéka a homokkal, amely tiszta tajtékot vet a partra, és már nem is hallotta saját egyenetlen lélegzését. A szempilláira por ragadt, de most első ízben nem törődött vele: inkább, mint bármikor azelőtt, nyitott szemmel akart szembenézni tudóbajos feleségével, jól szemügyre venni és megjegyezni magának.

Ment Muharem felé, nézte és falta tágra nyílt szemekkel, karjait kitarva, botladozva. Már nem tudta, mit csinál és hova megy. Könnyein keresztül nézte a kínokkal barázdázott arcot és a kakast, amit valami vékony, törékeny ujjak szorongattak görcsösen.

Elrövidt, mintegy varázslat alatt, kimeredve és sápadtan közeledett az emberhez, aki nem is sejtette, hogy jön. Hullámokban öntötte el a forróság, amelyet hűvös ború váltott fel: időről időre valami furcsa szeretet tört föl benne. Furcsa szeretet, amely már-már a kínzás vágyával, a gonosztett vágyával határos.

Hova megyek én, kérdezte a fülledt nap véres ködében úszva, hova megyek. Hova visznek a lábaim és mi lesz velem, ha így folytatom. Kit vettem észre az úton és kit akartam megölelni és fölemelni, föl egészen az égig. Nem tudom, semmit sem tudok. Csak azt tudom, hogy zavart és forró a fejem, hogy a szemem tele könnyel és porral, hogy a ruhám nem szorít többé s hogy valami lágy és szép dolog emeli a lábaimat. Azt is tudom, hogy az úton nem vár senki és hogy sokáig kell mennem, ha utol akarom érni azt, akihez indultam.

Nem vette észre, hogy a fél lakodalmas nép a nyomába szegődött. Még a legrészegebbek is elnémultak. Így csak a rajongókat, az elborult elméjüket és a holdkórosokat szokták kísérni és figyelni. Volt, aki nem mert a közelébe menni, mert ismerte nehéz kezét. Voltak, akik minél közelebből akarták látni, hova indult el és mit fog tenni, ha utoléri azt, aki után elindult. Nyomorultak utána, kúszva, négykézláb, suttogva. Ott volt a legfőbb barát, meg az erős fogú Mrkoje s Andjelija is, a halálra rémült Kajicával. Követték a koldusok is, akik mindaddig az asztalt mérricskéltek; s a megvadult hajcsárok és az egyszerű utasok, akiknek nem volt kedvük folytatni útjukat. A legjobban bolond Mara rettegett érte, az akire senki sem ügyelt. Egyedül Ivanka maradt nyugodt; minden jel szerint már nem nézte a felhőcskét, se a napot, csak bámult a mennyei sivatagba, ahonnan forró fény és színtelen hó áradt a földre és az egész lakodalomra.

Az öreg szétvetett lábakkal, egész széles és tüzelő testével megállt Muharem előtt. Mozdulatlanná meredve, véres szemekkel, egyszerre fölfogta, hol van. És megijedt tőle. Észrevette a tömeget a háta mögött és pánik fogta el. Gyanakodni fognak, gondolta, gyanakodni fognak. Ezért mindent hamar el kell rejteni. Történjen velem minden, csak a z t meg ne tudják. Gyűlölöm őket. Nem érdemlik meg, hogy egy ilyen szép és szomorú dologba beavassam őket.

Azt szerette volna, hogy haláláig, amit már érzett magában, így nézhesse. Aztán pedig ölelje és csókolja. Hogy magához vonja és mindenki szeme láttára megsimogassa. És ki tudja, meddig nézte volna így, ha Muharem el nem indul. Az öreg érezte, hogy egyedül marad és félelem fogta el. Amikor Muharem néhány lépésnyire eltávolodott, az öreg hirtelen

rémületében utána lódult és olyan hangosan robbant ki belőle a szó, hogy a mögötte zsbongó tömeg egyszerre megnémult:

— Állj meg, hé!

Muharem megállt. Az öreg a kerítésnek dőlve kérdezte:

— Hova?

— Bijelo Poljeba, a vásárra — mondta halkan Muharem.

— És mit akarsz ott?

— Eladni a kakast, mondta Muharem. És petróleumot meg sót venni.

— Így művelik a földet, ugye? A gabona kipereg, te meg kószálsz? Igaz-e, hé?

De az öreg hangja, akármilyen erős volt, nem sikerült sem meggyőzőre, sem szigorúra. Igyekezett kegyetlen vonást erőltetni az arcára, de tudta, hogy ez nehezen sikerül neki: gyenge álarc volt és aki egy kicsit akarta, könnyen átláthatott rajta. Annál is inkább, mert a szempilláiról sehogy sem bírt leszakadni a két nagy könnycsepp.

Kettőjük köré gyűlt az egész tömeg; még azok is, akik az imént táncoltak. Fonnyadt és aszott képű, a mulatozástól és pálinkázástól kicsit megfiatalodott asszonyok; fehér kendőkkel burkolt és fekete férfiesernyőket szorongató, lófejú lányok; bozontos ősz aggastyánok, akik csak botok és karók segítségével álltak két lábon; faggyúval, paprikáslevekkel és tésztával bemaszatolt, ápolatlan és vadóc gyerekek.

Muharem úgy érezte, hogy az egész világ köréjük gyűlt. Az volt az érzése, hogy még az ég is a vállára nehezedik s hogy a föld még keményebb és forróbb a talpa alatt.

Az öreg könnyebben lélegzett: most szabadon nézhette, hallhatta a hangját, amit reggel óta már kezdett elfelejteni. És itt volt előtte, jelen volt, bár nyomorúságos és szánalmas állapotban. Nem törődött a tömeggel, amely pedig azt várta, hogy valami történni fog. De a meleg szavak nem mertek leválni a nyelvről.

Meg akar alázni, gondolta Muharem és legszívesebben a föld alá süllyedt volna. Meg akar szégyeníteni előttük. Miért kell ez neki, ha tudnám. De ha már ezt akarja, mért nem visz valahova az erdőbe, ahol senki sem lát bennünket. Ott csináljon velem akármit, ami csak az eszébe jut.

Egy paraszt, egyike azoknak, akik megálltak, mert nem volt kedvük folytatni útjukat, odafordult a társához:

— Mi van vele, hogy annyira mustrálja?

A másik vállat vont.

— Talán valami atyafiságban vannak?

— A felesé, mondják, szolt a másik.

— Á, szóval úgy, mondta a paraszt. Úgy. Akkor értem.

Megjártad, mondta magának Muharem, csúnyán megjártad. Nem lett volna szabad erre jönnöd. Ma van Ivanka lakodalma és messze el kellett volna kerülni. Most meg akarnak alázni, amiért ide vetődél. És ki tudja, még mi mindenért. Talán megtudták, hogy folyton vele álmodsz. Talán valahol elszóltad magad — álmodban mindent kifecsegsz.

Az öreg úgy látta, hogy Muharem sohasem volt szebb és szelídebb. Tanulmányozta gyöngéd testének minden porcikáját és nőttön nőtt benne a szomorúság. A legszívesebben saját testével óvta volna a naptól és a portól, amit egyenesen az arcába sodort a szél.

Megijedt, hogy a háta mögött szorongó kíváncsi tömeg kitalálja bűnös gondolatát. El kell rejtened a nyomokat, öreg róka, mondta magának. Lepd meg őket. Tégy valami olyasmit, amit nem várnak. Szidd össze Muharemet, káromkodj. Jogod van rá, hisz a felesed s az rosszabb, mint a szolgál. Senki sem von felelősségre, még ha meg is ütöd. Üsd meg, vágj belé. És ne reszkess. Üsd meg, hogy elrejtésd, hogy mennyire szereted

és mennyire sajnálod. Döntsd a földre. Hadd higgyék, hogy még a régi vagy, az a valamikori fölfuvalkodott, komor és hatalmas gazda.

Es meg is akarta tenni. Megpróbálta fölemelni a kezét: nem engedelmeskedett. A lába, amivel belé akart rúgni, szintén megtagadta az engedelmességet. Egész teste merev volt és mozdulatlan és reszketett a rossz gondolattól, amellyel viaskodott. Kimondta a leggorombább szavakat, amelyek az eszébe jutottak:

— Hogy mersz, hékás, kakast tartani?

Az emberek összenéztek. Valami rosszabbat vártak.

— Ereszd el, öreg! — kiáltott bolond Mara a tömegeből.

Muharem fölvetette a fejét és könyörgően nézett rá.

— Beszélj! — mondta az öreg. — Beszélj, amíg szépen mondom!

— De hiszen tyúkom is van — mondta gyerekesen Muharem. — Nem csak kakast tartok.

A lakodalmas nép vihogni kezdett. Az öreg nem tudta, ki a gúny tárgya: ő vagy Muharem. Félt, hogy most hallani fog valami csunyát Muharem rovására. Neki mondhattak, amit akartak — már rég nem haragszik senkire.

— Szépen kérdem, Muharem: kakast hogy mersz tartani?

— Hát... miért ne mernék — hebegett Muharem és a homloka középig emelte sűrű, alacsony szemöldökét. — Mások is tartanak.

— Igen, de hogy mersz te tartani? — kiáltott föl az öreg és megázta a kerítést.

— Hát úgy, merek — szűrte a szót a fogai közt Muharem és leunyta a fejét.

— Ez is válasz, mi? — kérdezte dölyfösen az öreg.

— Sohasem mondtad, hogy nem szabad kakast tartanom — felelte Muharem. — Szót fogadtam volna, ha valaha is megtiltod. Magad is tudod ezt.

— Hagyd békén öreg! — kiáltott megint bolond Mara. Ereszd el!

— Nincs eleresztés! — bömbölt Mrkoje. — Nincs!

Muharem hallotta a vihogást, a kiáltozást, mintha neki kiáltottak volna oda valamit. A nevét emlegették, úgy látszik mindannyian, még az odafurakodó asszonyok is. Nem merte fölemelni a fejét, nem mert ránézni a lihegő öregre. Félt, hogy valaki az arcába köp, ha mozdulni próbál. Ezért még beljebb bújt képzelt csigaházába, arcát hozzászorította a kakas hátához.

Tudta, érezte, hogy valami fontos fog történni vele. Jobban félt a szégyentől, mint a veréstől. Tegyenek velem mindent, csak a nadrágom le ne húzzák, suttogta magában és beleborzongott. Csak azt ne tegyék, gondolta megint rémülten és eszébe jutott legnagyobb megaláztatása...

... régen történt ez. Tizenöt vagy tizenhat éves lehetett. Éppúgy mint most, perzselt az augusztus. Abban a viskóban élt, ahol még ma is tengődik. Abban az évben lett Ilija felesé. Az emberek csodálkoztak is: ilyen kis, nyiszlett gyerek hogy való felesnek. A mogorva öreg nem sokat adott a szóbeszédre. És egy nap megtörtént a csoda.

Muharem kimerülten és izzadtan félrement a cserjésbe, hogy lehűtse magát és vizet vigyen az aratóknak és a marokvetőknek. Elterült a forrás mellett és nézte a kigyulladt eget. Az öreg Ilija ébresztette fel, aki akkor még nem volt ilyen ősz és puffedt. Megállt fölötte és nézte, valami különös tekintettel. Muharem még soha senkit nem látott így fürkészni. Az öreg sokáig hallgatott. Csak szótlánul hozzálépett és átölelte szőrös, erős karjaival. Muharem meglepődött és megijedt. De pisszenni sem mert.

Várta, hogy az öreg megszólaljon. És az bele is kezdett, gyöngéd, lágy, altató hangon. Megkérdezte, hogy éhes-e és hogy akarna-e pénzt.

„Nem”, mondta Muharem.

„Vegyek-e neked ruhát és bocskort?”

Muharem visszautasított mindent.

Ekkor az öregnek megnedvesedtek a szemei. A fiú csodálkozott a könnyeken, amelyeknek nem értette az igazi okát. Szabadulni próbált. Az öreg azt mondta:

„Ha fáradt vagy, nem kell többet dolgoznod.”

Muharem ezt is visszautasította. Kínjában és félelmében verejtékezve azt mondta az öregnek, hogy ez nem volna szép tőle.

Az öregnek, emlékszik, reszketett az álla. Egész testében reszketett. Aztán megkérdezte tőle, olyan hangon, ahogy a nagyapák unokáikkal vagy az apák fiaikkal beszélnek:

„Muharemkém, gondolsz-e a nőkre?”

„Még nem”, suttogta Muharem és elpirult.

„Hát még nem kezdted el?” kérdezte az öreg.

„Nem még”, felelte és meghalni lett volna kedve.

„De ha valamelyik elkapná azt az izédet, mit csinálnál vele?” kérdezte az öreg.

Muharem hallgatott.

„Hát nem döntenéd le?” suttogta az öreg.

Megint adós maradt a válasszal. Éppen ez volt az, ami a leginkább izgatta és meglepte az öreget, állapította meg később Muharem; ha mindjárt azt feleltem volna, amire most gondolok, elengedett volna.

Az öreg a fülébe duruzsolt:

„Muharemkém, hogy állsz azzal a nyavalyával? Tudod, mire gondolok... felelj szépen az öreg Ilijának... értetted, mit kérdeztem...”

A fiú jól értette, de mukkanni sem tudott.

Az öreg néhányszor elismételte, előbb halkán, aztán mind lázasabban és hangosan. A fiú már megijedt, hogy az öreg megfojtja — annyira nekihevült.

Amikor az öreg meggyőződött, hogy a fiúból egy szót sem tud kihúzni, hangosan fölsírt. Aztán vetköztetni kezdte, és amikor Muharem védekezni próbált, kurta érelyes pofonokkal kábította el, amiktől még sokáig zúgott a füle. Amikor aztán egészen levetköztette és látta, hogy ott lent minden rendben van, mint a többi vele egykorú fiúknál, még hangosabban sírt. S azok a könnyek mintha örömkönnyekek lettek volna, legalább is Muharem úgy érezte. Az öreget sokáig rázta a sírás, ott a fűben, a forrás mellett, és egyre azt hajtogatta:

„Milyen boldog vagyok, Muharemkém, milyen boldog vagyok...”

A fiú teljesen elvesztem és szinte öntudat nélkül feküdt hanyatt a fűben és kezét a lába közé szorította. Látta maga fölött a forró tiszta eget és azt hitte, hogy alszik és álmodja ezt a hosszú augusztusi napot. Révületéből az öreg zokogása térítette vissza:

„Hát miért nem mondtad mindjárt, kis dög! Miért titkoltad ezt tőlem, gazember!”

A fiú fölkapta ruháit és futásnak eredt. Az öreg utána: el akarta fogni, hogy megverje — örömeiben és haragjában. Az erdő szélén utolérte és kirántotta a kezéből ingét és nadrágját — más semmi nem is volt rajta.

Amikor az öreg abbahagyta az üldözését, észrevették a marokvetők és a pásztorok. Hosszú botokkal terelni kezdték az erdő felől a szántóra. Suhogtak a nyírfavesszők, hátán kihaladt a bőr.

Az öreg, csakhogy elrejtse könnyeit és a teste legmélyéből föltörő szomorúságot, mellére szorítva Muharem szakadt, százszor foltozott ruháját, ordítózni kezdett:

„Fogjátok el ezt a léhűtőt! Fogjátok el ezt a dologkerülő gazembert! A hűvösben szunyókál, míg a drága mag kipereg! Ide azzal a lustával!”

Üzték a mezőkön át. Végigzargatták a tarlón, egészen az aratónőkhöz. Azok harsány kacagás kíséretében kergették a kazlak körül. Mindenfelől körülvéve, asszonyok és lányok tömegén keresztül kellett utat törnie. Túlért, rohadt szilvával dobálták meg. Az asszonyok visítottak és hadonásztak a sarlóikkal, amelyek villogtak a nyári napon. Voltak, akik eltakarták a szemüket a tenyerükkel vagy kötényükkel, de voltak, akik semmivel sem. Egyesek az ujjaik közül lestek ki rá, másoknak majd kiesett a szemük a csodálkozástól: bizonyára volt is mit látniuk.

Soványan, régóta nem mosott bőre alól kilátszó bordákkal futott a napszámosnők közt. Lába már el-elbicsaklott, meghalni szeretett volna, megölni magát, sarlóval szétvagdalni gyenge tagjait, szétszórni a beleit, hogy elfelejthesse ezt a nagy szégyenét.

A szomszéd mezőn más aratónők várták. Göröngyöket, köveket dobtak utána. Köpködtek, erre is jól emlékezett, sokat köpködtek. Leginkább az fájt neki, hogy mindannyiukat ismerte és hogy köztük volt Ivanka is, akit akkoriban már látogatni kezdett álmában. Ereje fogytán volt, úgyhogy könnyen utolérhették és megfoghatták; még könnyebb lett volna, ha így megkínzottan szétszaggatják vagy halálra kövezik. De ők, legnagyobb bánatára, nem tették ezt.

Mint aki eszét vesztette, rohant a mezőkön át az öreg Ilija és fuldokolva kiáltozta:

„Emberek, fogjátok meg! Ne engedjétek, hogy elszökjön! Feles nélkül maradnék! Allítsátok meg! Adjátok a kezembe: hogy mielőtt megszökne, megszámoljam a bordáit! Hogy kifagassam a tolvajt, aki már évek óta kínoz és fosztogat!”

Látva, hogy a fiú valóban egérutat nyert üldözői előtt, az öreg szinte hörögve rimánkodott:

„Testvéreim, fogjátok el! Ne engedjétek, hogy elérje az erdőt! Nála vannak a kulcsaim! A kulcsok, halljátok! A kulcsok miatt van rá szükségem...”

Muharem összekarmolászva, bemocskolva, megköpdösve, mint egy állat, berontott az erdőbe és elterült a földön. Még sírni sem tudott — annyira szégyellte magát. Csak reszketett, szemét a tenyerébe rejtve, a mogyoró- és borókabokrok közt, éjjelig. A holdvilágnál felöltözött és eltűnt.

Hova, merre vitték nyugtalan lábai, ma sem tudja. De az biztos, hogy a két szeme haláláig nem fog látni annyi rosszat és keserveset, mint a vándorlás és bujdosás öt éve alatt.

Még nyomottabb kedélyű, még rongyosabb és keheesebb volt, amikor visszatért a faluba. Fölbukkant valahonnét, fényes nappal, nyári hőségben. egy piros kakassal a karjában. Szélesre vonta betegesen kék és vastag ajkait, kimutatta csorba fogait és nem szólt semmit. Így találkozott a parasztokkal, akik már-már el is felejtették.

Azóta, jól tudják ezt szomszédai és ismerősei, de főleg az öreg Ilija, aki megint beeresztette abba a viskóba, a földje végében, soha meg nem vált ettől a jószágtól. Bárhova megy, viszi magával a kakast; előregörnyed és susmorog neki. Senki sem érti ezeket a szavakat, senki sem fogja föl ezt a beszélgetést. Az ember vánszorog az úton és duruzsol. A kakas meg forgatja a szemeit mint a szajkó. Az embernek meleg a szíve tája: a kakasnak még melegebb az ölelés.

Az emberek nem tudják, mik ők egymásnak, hát találgiatják és mesélnek mindent összevissza. Titkon összejátszanak a sasokkal és rókákkal és örül a lelkük, ha a tyúkocska egyedül marad. Muharemet minden ilyen

veszteség legalább három napra ágyba dönti. Az álmatlanság és bánkódás csak akkor ér véget, amikor valahogyan új kakasra tesz szert.

Így tart már évek óta ez a hadakozás emberekkel, sasokkal és rókákkal.

— Hagyd el, öreg! — kiáltott a bolond Mara. — Ne kínozd tovább! Ártatlan és tisztességes ez a mi Muharemünk, te bolond öreg! Ne kínozd hát, az isten áldjon meg!

Az öreg zordan nézte a megrémült Muharemet, hallgatta, mit motyog a bolond Mara, akit a tömeg már-már maga alá tepert és csak magában suttogetta: tudom én, hogy ártatlan és büntelen az én Muharemem, te asszony. Mindent tudok és értek, és el is engedném, ha lehetne. De kínoznom kell, hogy az emberek ne fogjanak gyanút. Te pedig, aki annyira lelkesen viseled a szegény Muharem sorsát, menekülj ebből a csürhéből, ha máris nem késő. Menj a dombodra, te bolond, te jó Mara, szedd a virágokat és fújdosd a pitypang gömbjeit.

A tömeg fölzúgott.

— Föl a fejjel! — szólt az öreg.

Muharem vakon engedelmeskedett.

— Ugye Muharem, dűnnyögte az öreg, ez a te kakasod török vagy keresztény?

— Nem tudom, mondta halkán Muharem. Nálam kelt ki... igaz, idegen tojásból... kölcsön kaptam a...

A tömeg röhögött.

— Török az, látom rajta! ejtette a szót az öreg. Mindenén látszik!

Mivel a tömeg még mindig nevetett, az öreg elhatározta, hogy elcsitítja. Ahogy ott állt az út közepén, lábait szétvetve, szögletes testével és nagy fejével, hirtelen kirántotta széles selyem övéből nagy régimódi revolverét. És célzott, kissé hátrább lépve. Keze megreszketett. És, a hirtelen támadt csendben, az egész lakodalmas nép úgy látta, hogy minden porcikája remeg.

— Mit csinálsz, öreg? sikoltott föl Andjelija, maga mellé vonva Kajicát.

Meg akarom ölni! dörgött az öreg.

— Kit, az istenért? szörnyedt el az asszony. Kit?

— Azt a törököt, mondta az öreg és ellökte Andjeliját, hogy befordult az útmenti árokba.

— A mi Muharemünket megölnöd? jajveszékelt az asszony onnan a porból, ahová esett.

— Elhallgass, boszorkány! mordult rá a nagy fogú Mrkoje és még gorombábban meglökte. Ne avatkozz a más dolgába! Ha megöli, felel is érte! Mi közöd hozzá!

Senki más nem szólalt meg. Az öreget lesújtotta ez a hallgatás és teljes egyetértés. Vontatottan szűrte a szót:

— Nem teszek én semmit Muharemnek. Jó ember ő, úgy látszik. Látjátok, hogy hallgat, milyen szófogadó. Hogy várja a magot. A kakasát akarom megölni. Csak a kakast, testvércim...

— Miért csak a kakast? kiáltott fel valaki Kajica és Mrkoje mellől, akit elkedvetlenülítettek az öreg utolsó szavai.

Muharem megdermedt és magához vonta a kakast. Kedve lett volna térdre borulni és átölelni az öreg lábait. De visszatartotta magát és nem sírt fel.

— Mutasd azt a kakast! mondta az öreg és megrándult a bajsza. Gyerünk! Mit ölelgeted, mintha a fiad volna! Gyorsabban!

Muharem reszketett és könyörgőn nézte.

— Nyújtsd föl, vagy beléd eresztem a golyót! mondta bágyadtan az öreg.

Andjelija föltápáskodott a földről és térdenállva rimánkodott:

— Vigyázz, mit teszel, öreg! Vigyázz, az istenre kérek...

Pácban vagyunk, kakasocskám, suttozta Muharem és érezte, ha nem görnyed meg kissé, rátör a köhögés. Kinyújtotta a kezét a kakással és elfordult.

— Ne mozogj! mondta az öreg álmosan. Úgy.

Muharem nyugalmat erőltetett magára, de érezte, hogy menten meghal, amint a kakas lehullik a porba. Várta a lövést és gondolatban maga elé idézte Ivankát az érezs alatt: Ivanka őt nézte és utálatos volt neki, hogy csak áll ott és várja, hogy eldördüljön a lövés és az ólom letépje a kakas fiatal, szép fejét.

A tömeg visszafojtotta lélegzetét. Eldördült a lövés.

Muharem visszafordult és szája tátva maradt az örömtől — az öreg elvétette. Egy hosszú pillanatig bámulta a megrémült kakast s a körülötte szállingózó tollakat.

Nevetés harsant fel. Kacagott Mrkoje is, meg a legfőbb barát is. Ivanka és Andjelija kivételével mindenki nevetésre vonta szét csúf, vörös száját. Még a savanyú Kajica is vigyorgott.

Állatok, mondta az öreg magában, bezabált állatok.

Milyen jó vagy, öreg, hogy elvétetted, mondta magában Muharem. Milyen aranyos vagy. Rajta, lőj még. Szeretem hallgatni a lövéseket. Jólesik játszani a szerencsétlenséggel. Rajta, lőj és vétsd el. Tedd meg ezt még néhányszor. Lövöldözz, amíg meg nem csömörlesz ettől a csúf revolvertől. Lőj, csak vigyázz, hogy engem ne találj el. Akkor mi ketten még jobban fogunk szeretni.

Szeme sarkából figyelte az öreget. Nem tudta, fog-e még löni. Jobban félt a sötét tekintetétől, mint a kezében csüngő revolvertől. Nem mertte a kakast visszahúzni az ölébe. A keze már fájt. Amikor mégis magához vonta a kakast, az öreg egy lépést tett feléje.

Az emberek még vártak valamit.

— Ugye, Muharem, kezdte az öreg, mintha hordóból beszélne, halod-e? Nem vagy te kommunista, mi?

— Nem vagyok én semmi, suttozta Muharem és kinyújtotta a nyakát.

A legfőbb barát rikácsolva fölnevetett. Az öreg csúnya káromkodást morzsolat el magában.

— Hát ez a te kakasod, ez... kommunista-e?

Muharem végignézett a tömegen, amely várta a feleletét, megijedt a változatlanul mogorva öreg képétől, rábámult a kakasra, mintha először látná és akadozva megszólalt:

— Hát... vörösnek vörös... látod magad is, öreg...

A tömeg megingott a nevetéstől. Tapsoltak Muharemnek és füttyültek az öregnek. Aztán már nem lehetett tudni, ki kinek nevet és ki kinek tapsol. Inni kezdtek ott is, a két ember köré csoportosulva, fölköszöntötték egymást, kacarásztak. Koccintottak az üvegekkel, koponyájuk is összekoccant, öleltek és csókolóztak. Az asszonyok az embereken, az emberek a porban. Mrkoje egy öreg kannán dobolt, de a tömeg sehogy sem bírt lecsendesedni.

Nevetnek rajtunk. Muharemkém, mondta az öreg magában. Látod, kinevetnek. Azt akarják, hogy megölietek. De én ezt nem bírom. Nem bírom, még ha mindent meg is tudnak, még ha ki is tör a botrány. Bocssás meg, nem bírlak megölni. Csak kínozni foglak. Talán ez is elég lesz.

Muharem úgy nézett rá, mint aki tudja, hogy bűnös. Szerette volna megcsókolni széles, poros talpait.

Általános lárma és helyeslés közben az öreg odalépett Muharemhez. Megragadta mellén a kabátját, amely szakadozni kezdett a rántástól. Sokáig nézte Muharem lapos, szentes fejét, amely mind közelebb és közelebb ereszkedett az ő szőrös, kemény kezéhez. Elnézte egyenes szálú, reggel óta fésületlen haját: egész homlokát benőtte és fekete tincsekben ereszkedett a szemöldökéig.

— Ugye, te, horkant fel, olyan hangosan, hogy majdnem mindenki meghallotta, hallod-e! Építéd-e te a szocializmust...

A legfőbb barát hegyezni kezdte a fülét. Az emberek összenéztek, az asszonyok abbahagyták a kelepelést.

Muharem megremegett. Érezte, hogy jön a köhögés, hogy el kell esnie, és még mélyebbre ejtette a fejét.

Az öreg szalmával és pelyvával teli, egyenes tarkóját nézte.

— Beszélj! kiáltott rá. Beszélj! Nem vagy néma, ha jól tudom!

— Nem építék én semmit, mondta Muharem gondolkodás nélkül. A te földedet se munkálom úgy, ahogy kéne, öreg. Tudod magad is... hát akkor miért kérdezed... mindent tudsz, öreg...

— Bravó, barátocskám! káromgott a legfőbb barát. Bravó, nagy szónok!

— No, mit szólsz erre, Ilija! bömbölte Mrkoje dühösen és föltárta hosszú, ritka fogait. Megszorított ez... a falhoz szorított ez a te...

— Az, az! folytatta a legfőbb barát. Két nyelve van ennek a Muharemnek, nem is egy! Valóságos vidra ez, a kutyafejét!

Milyen bölcs vagy és okos, mondta az öreg magában. Milyen finoman föltalálsz magad. Lám, többször is túljártál az eszemen. És nekem ez, bármennyire is nevetnek rajtam, jólesik. Úgy, úgy, fiú, csak te pipálj le szépen. A szívem dagad, ha hallok. Hiszen az ember büszke is lehet rád, Muharemkém.

— Arra felelj, amit kérdeztem! kurjantott az öreg és erősen megrázta. Felelj! Ereszd meg azt a nagy nyelvedet — hadd halljon mindenki! Ha szidni kéne, hangosabb volnál! Gyerünk!

Muharem ajka rátapadt az öreg karmos kézfejére. Sírhatnékia volt. Szerette ezt a természetes, bozontos, zord öregembert. Csókolta a kemény és sós öklét és érezte, hogy a testében valami édes, csiklandós hő áramlik szét; csókolgatta a kezét mindaddig, amíg az visszájára nem fordult és a koldusok kéztartását vette föl. És amikor a kéz megfordult s a körmök fonákját mutatta, Muharem szája úgy maradt, félig nyitva, néma görcsbe ferdülve, ahogyan az imént Ivanka megfigyelte.

— Nocsak, mit nem tud ez a Muharem! kiáltott föl a részeg Mrkoje és odasegítette Andjeliját az asztalhoz.

— Kész hős, ha mondom! szólt a legfőbb barát.

— Jó gyermek ez a hitetlen Muharem, mondta Andjelija. Mintha a miénk volna.

— Eh, nyekkent a legfőbb barát. Hogy is jutott eszébe! A kezét csókolja. A vén kópé! Majd én szépen, gondolja, megcsókolom a kezét és ő elenged. Róka, becsületesemre, igazi róka!

Alig nevetett valaki.

— És most mi lesz, öreg? vakkantott közbe kajánul és elégedetlenül Mrkoje, amikor visszatért a tömegbe.

Milyen boldog vagyok, gondolta az öreg. Megcsókolta a kezemet. Először az életemben. Szóval az ő szívében is van hely a számomra. Nem gyűlöl. Ó istenem. Ó emberek. Hát nem látjátok, hogy nem undorodik tőlem, hogy megcsókolta a piszkos kezemet. Dögök. Állatok. Jólakott: részeg bitangok. Ti nem tudjátok, hogy ez mit jelent. Nem vagyok többé egvedül. Nem vagyok boldogtalan. Ő megcsókolta a kezemet s én megcsókolom az övét. Meg fogom csókolni mind a két kezét. Először bocsá-

natot kérek tőlük és aztán bearanyozom őket. És éjjel-nappal nézem, mint egy szentképet. Berámázatom őket és nem engedem soha többé, hogy kinlódjanak és szenvedjenek. Ti meg, kaján gazemberek, pukkadjatok meg. Éhenkórászok, akik ma is eljöttetek, hogy kacaghassatok ezen a bús lakodalmon és hogy telezabáljátok magatokat. Éhenkórászok az éhenkórászok fölött.

Mindenki látta, hogy Muharem feje ismét ereszkedni kezd. Se vége, se hossza nem volt a csodálkozásnak, amikor ajkai újra rátapadtak az öreg kezére.

— Bravó, kicsi! kiáltotta a legfőbb barát. Bravó, Muharem!

— Most tartsd magad, öreg! rikkantott Mrkoje. Vigyázz az ujjaidra — leharapja.

— Van ebben valami! köhintett a legfőbb barát.

Ne tedd ezt többé Muharem, mondta magában az öreg. Ne csókold a kezem. Szép és jó, amit csinálsz, de hagyd már abba egyszer. Gyanút fogtak. Hallottad-e Ivanka nagybátyját. Ha megértenéd, amit mondott, nyomban elengedné a kezem és elfutnál. Ne csókold tovább ezt az aljas és mocskos kezét. Mert az annyi sok rosszat zúdított rád. Vedd el a szál onnan, ha mondom. És szökj tőlem, ha nem akarod, hogy az eszem elhagyjon. Menekülj, amíg nem késő.

Az öreget meleg hullám öntötte el. Valami búzt érzett. Nem tudta honnan ered: Muharemtől-e, akinek az ajka sehogyan sem tudott leválni a kezefejéről, a koszos, lucskos birkáktól, amelyek nyájakban tolongtak körülöttük, vagy a legfőbb baráttól, aki, kidülledt szemmel és eleresztett állkapoccsal, mind közelebb hajolt hozzá. Amikor észrevette, hogy mindenki megrökönyödötten figyeli őket, az öreg undorodva elfintorította az arcát. Fogát csikorgatta, horkantott és amikor a legfőbb barát még közelebb tolta kajla fülét, fölkiáltott:

— Te fagyúszagú barom! Muszlimán barom...

De Muharem még ott reszketett előtte és ölegette a kakasát. Az öreg érezte, hogy a vér fölszökik a fejébe, a hallását elveszi, szemét elhomályosítja. Kifogyó lélegzettel, reszketve, ellökte Muharemet, olyan lendülettel, hogy maga is megingott tőle.

Az öreg tántorgott. Úgy érezte, ha elesik, azonnal megáll a lélegzete s vele az esze is és hogy soha többé nem láthatja Muharem kézcsókját. Megerőltetésbe került, hogy talpon maradjon. Érezte, hogy valami addig ismeretlen erő vonja a földre. Szűkre zsugorodott, megdermedt cizméletét az ímént megsókolta bal kéz tartotta fel: az ujjak ezen a kézen kitértek és remegtek. Az ujjak résein át látta Muharem kis, vonagló kupaccá vált testét a földön. Megijedt a fájdalomtól tarkójában és a halk sustorgástól a füleiben. Szeme elhomályosult: a kezefején látta Muharem vastag, fekete és meleg ajkait és minden elfeketedett előtte. Szorongást érzett. Lélegzete kurta lihegéssé vált. Már alig hallotta a tömeget, amely mintha keresett volna valamit. Félt, hogy szemét egészen eltakarják az elnehezülő szemhéjak. Kiáltani akart, egy üvöltéssel áttörni a vattás homályt, amibe mind mélyebbre süllyedt, szétosztatni a piros ködöt, amely pókhálóként vonta be a napkorongot. Tántorogva, elérőtlenedve megszólalt:

— Emberek, hát nem betaknyozta a kezemet! Emberek... képzeljétek, betaknyozott...

Szembefordult az arccal, amelyek mintha csodálkoztak volna valamin. Nem látta jól és egyre nehezebben ismerte fel őket. Dülöngélt, alig állt a lábán. Észre sem vette, hogy az öreg crnogorác revolvere leesett a porba.

— Ne hagyd magad, öreg! visított valahonnét bolond Mara. Ne hagyd magad... tartsd magad... korán volna még meghalnod...

— Ne fessd az ördögöt a falra, bolond Mara, mondta szemrehányóan Andjelija.

Rogyadozott, a kerítés recsegett-ropogott a súlyától. Az ég is utánaomlott, ránehezedett, nyomta mint a malomkerék. Közeledett a földhöz és hirtelen a magasba emelte a balkezét. Suttogott:

— Testvéreim, hát nem látjátok... az a disznó... az a csúf tetű betaknyozta a kezemet...

A porban feküdt, széttárt karokkal, szétvetett lábakkal. Kigombolták aransujtással díszített piros crnogorác dolmányát és dörzsölni kezdték a nyakát. Homlokához nyúltak ráspolyos ujjakkal és nem volt ereje, hogy rájuk köpjön. Emelgették és rázták a fejét, mint egy érett tököt. Szemhéjait feszegették és az orrát cibálták. Futkostak körülötte, taposták és átugrálták; össze-vissza kiabáltak, hogy már hűl, már haldoklik, már dögrováson van.

Sűrű fény csapott a szemébe, hogy a feje belefájdult. Szerette volna elfedni valamivel a könyörtelenül tűző napot, amely, úgy érezte, fedetlen agyvelejét perzselte. De mozdulni sem bírt, tekintetét sem tudta elfordítani a fölé hajló, körülötte mozgó arcoktól és kezektől.

Kinek az arcai ezek, kérdezte magában. Kinek a fejei. Hol vagyok én. Csak nem valami temetés ez. Micsoda népség sűrög-forog itt.

Csak annyit tudott, hogy él és hogy valahol idegenben van, teljesen ismeretlen, rút arcú emberek közt, akik alig várják, hogy meghaljon. Közvetlenül a homloka fölött, a szeme előtt néhány vörös fej mozgott. Nem, ezek nem is fejek, gondolom. Ezek koponyák. Nem, lázadozott megint a gondolat valahonnan a homályból, nem koponyák. Napok. Az egyik olyan nagy mint az, amit most elfedtek, az, amelyik lassan ereszkedik és halkán lebeg a porfelhőben, mint a pitypang könnyű termése. A másik még különösebb: bajszos, borzas, bagolyorrú. A harmadik taknyos, könnyes, maszatos, fekete kendő köríti. A negyedik és az utolsó előtti, amit így, hanyattfekve láthat, zsírosképű, vörösés-kékes ajkai sebre, fejszevágásra emlékeztetnek. Az ötödik, valamivel jobban ismerős, a gomba gyorsaságával nő azon a furán vékony és ingatag gólyanyakon, amelyet benyálazott baljával megragadni, megcsavarni, kettétörni szeretne.

Kezdett lassan magához térni. A körülötte hadonászó, lármázó emberek mögött meglátta Kajicát. Fűszálat rágcscált, száját fintorgatta, a vállán macska ült. Valaki belerúgott a székbe, amelyen állt és a macska, támasztékát vesztvé, mint a madár átrepült a tömeg fölött s belemélyesztette karmait egy cseresznyefa kérgébe.

Az öreg reszketett. Ajkai mozogtak. Megpróbálta fölemelni balját, amelyet valaki dörzsölgetett. Meg akarta nézni, hogy még nedves-e, hogy nem hagytak-e rajta még valamilyen nyomot azok a fekete, azok a vastag, azok a forró ajkak.

De azok az ajkak nem voltak sehol. Kereste azt a lapos koponyát, a zavaros fekete szemekkel, a széna- és szalmatörökkel a hajában. Kereste azt a szűk, meggyötört és kis szakállal keretezett arcot.

Amikor fölfogta, hogy annak az embernek az arcát keresi, akit az előbb oly durván ellökött, elszégyellte magát. Földes arcát szégyenpír öntötte el. Borzongás futott végig szétterpesztett testén. Szeme könnybe lábadt.

Azt akarta mondani: legfőbb barátom, meg te Mrkoje, Andjelija, s ti mindannyian, akik itt dörzsöltök és gyömösöltök, eredjetek az ördögbe. Hagyjatok így, hadd nézzem kicsit az eget. Fáradt és beteg vagyok tőletek. Ezért tűnjetek a szemem elől. Te is Kajica, aki azt a sóskát vagy micsodát rágcscálsz, te is menj az anyád kínjába. Eredjetek, hagyjatok szabadon lélegzeni.

De, erejét összeszedve, így szólt:

— Hol az a szerencsétlen... az a Muharem...

A tömeg hangjai fölerősödtek, úgy érezte, megfojtják. Halkan sírni kezdett. De hamar elszégyellte magát a könnyei miatt. Fölnyögött:

— Él-e még az a szegény, aki betaknyozta a kezemet... az a Muharem... és mi van a kakasával... úgy tudom, kakast vitt az ölében... azt, ha jól sejtem...

Ezúttal sem hallotta senki. Csak a könnyeit látták és csodálkoztak rajta.

Az ember mozdulatlanul feküdt, nézte az eget, amely már nem omlott többé, fel-felzokogott és szégyellte magát. Fuldoklott a sírástól, egyre meg akarta kérdezni ezektől a gyűlöletes arcoktól körülötte, hol az a lapított orrú, fekete ember, akit az előbb úgy megtáncoltatott. Talán a száját is eltátotta volna, ha nem ordítóznak és ugrándoznak körülötte.

Visszatért a tudatába egy kép: áll az út közepén és a mellénél fogva markolász egy embert, aki a kakas fölött mereven néz a földre. A fájdalom marcangolja a szívét, miközben ezt az embert cibálja. Igyekszik visszatartani az áruló könnyeket. Az ember repül a föld felé és ő csak úgy látja, ellökve, abban a tehetetlen tartásban, ahogy hiába próbálja megvetni a lábát. Ebben a bizonytalan keretben sokáig-sokáig áll a gyenge ember és sehogy sem tud elesni.

A legszívesebben odamenne az emberhez — odanyújtaná a kezét és fölemelné. Nem engedné, hogy levágódjon a kemény földre, hogy megsértse magát. S ha az ereje teljesen cserben hagyná, a karjába venné és mint a gyereket, az ölében vinné a kunyhójához, befűzné a bocskorát és elindulna újra a keresésére. Ezúttal biztosan megtalálná.

Mind mélyebbre hullt a peremtelen, feneketlen sötétségbe. Valami fontos szavakat próbált a nyelvére venni, amíg nem késő, amíg érzi az eleven földet keze és lába alatt. De a föld és minden tapintható dolog megállíthatatlanul kiszökött alóla és érezte, hogy a lélegzete egyre kurtább. Nyelvét valami sótlan pókháló fonta be, szemgödreibe homály csöpögött, egész lénye testtelenné és jegessé vált.

A fájdalom nyakszirtjében fokozódott. Egész belsője a garatjáig szökött föl. Kidagadt nyakerein érezte, tódul a vér, vagy valami meleg és sűrű lé a fejébe.

Valahol a nedves, vérgőzös ködfelhő közepén meztelen fiú áll. Aránytalanul hosszú, kivékonyodott karjaival igyekszik eltakarni szemérmét; görcsösen előregörnyed és karcsú bordái szégyenlősen kivillannak. A fiú szeme sír: fölötte összeérnek az alacsony, egyenes és sűrű szemöldökök.

Az öreg fájó szemmel nézi a nyurga testet. Szeretné kinyújtani a kezét feléje; főlészárítani a könnyeit; meztelenségét elrejtteni a világtól.

De az alaktalan sötétség egyre vonzotta magához és nem hagyta, hogy jól megnézze a fiú sovány és sebhedt testét. Érezte, hogy távozik oda, ahonnan nincs visszatérés és félelem fagyasztotta a szívét. Kiáltani próbált, nevének szólítani a fiút, segítséget kérni tőle, de nem bírt, a nyel-deklőjét megülő nyálkás, langyos algák nem hagyták.

Lázálom gyorsaságával távolodott a földtől. Magasan szállt, karjaival kalimpálva. Aztán zuhanni kezdett s csak egy vágya maradt, hogy ez az édes félálom minél tovább tartson.

Nézte a fiút és már nem volt sírhatnékja. A fiú szertefoszlott a ködben — ez már nem is volt meztelen, élő ember, hanem megnyújtott, halvány ködfolt és bús emlék...

...három nap sem telt el Muharem szökése óta, amikor az öreg Ilija útnak indult.

„Hova készülsz?” kérdezte a szomszédja.

„Rokonokhoz”, mondta az öreg és elsápadt.

„Ilyenkor?” csodálkozott a paraszt. „Ilyenkor látogatóba?” A legnagyobb dologidőben?”

„Muszáj”, dűnnyögött az öreg. „Muszáj. Üzentek értem.”

„A gabonád kipereg”, mondta a szomszéd.

„Hadd peregjen”, mondta az öreg. „Hadd peregjen”.

„Jól van hát”, mondta a paraszt. „Ha te mondd.”

A nap még nem szippantotta fel a reggeli harmatot. Útközben találkozott parasztokkal, akik egész éjjel a földjükön dolgoztak és akkor tértek haza. Megpróbált elmenni mellettük, mintha nem venné észre őket, de azok folyton megállították, kérdezősködtek, hova tart ilyen korán. Hazudozott, a botjával csapkodva. Aztán amazok is tréfára fordították a szót és nevetve rakták tovább a keresztek.

Odaért a temetőhöz. Látta a felesége és a gyermekei sírkeresztjeit, elkomorodott és arra gondolt: lám, azok nélkül, akik nincsenek, meg lehet és meg is kell élni. Csak az élők nélkül nem lehet. Azokat kell szeretni és sajnálni. Ti meg, holtak, aludjatok. Feleségem, nyugodj békében: nem foglak többet verni, se kínozni. És ti is, fiaim, Ivan, Vid, Petar, aludjatok nyugodtan. Apátok nemigen emleget benneteket. Nem háborgat gyakori látogatásokkal, gyertyákkal, könnyekkel és siratással. Csak néhanapján juttok az eszébe. Olyankor, ha leszáll az éj és ő egyedül marad tágas, kihalt otthonában. De hamar meg is feledkezik rólatok, mert eszébe jut, hogy még elalvás előtt el kell gondolkoznia az élőkéről, akiknek nehezebb, mint nektek itt. Nyugodjatok békén, jó asszonyom és korcs gyermekeim, és ne forogjatok sokat sírotokban. És ne haragudjatok rám, hogy nem jut időm megkapálni és beültetni a halmotokat. Öreg vagyok és kimerült, sürgősebb dolgaim vannak. Nincs időm a könnyekre és sírásra. Bocsásatok meg, hogy most is ilyen gyorsan elhagylak benneteket. Mert azért keltem útra, hogy megkeressem azt a szerencsétlent, azt a Muharemet. Ti nem ismeritek és nincs is értelme, hogy bemutassam nektek. Ő a felesem. Megszökött tőlem, magamra hagyott. Pedig egyedül nem megyek semmire a földdel. Ezért elindultam, hogy megleljem valahol és hazahozzam. Ha valaha is rákapadok, eljövünk majd ketten és gyertyát gyújtunk a sírotokban. Most pedig, kedves eltemetett családom, a viszontlátásra.

Elfordította a fejét az omladozó, elhagyott temetőtől, amely alatt mélyen lent, habzott a fehér sörényű Lješnica. És elszoruló szívvel mondta magának: akkor hát, öreg, indulhatsz. Ettől az elátkozott helytől négy út válik szét. A világ négy tája felé. Bármelyiken indulsz el, mindegyik elvezethet Muharemezhez. Az egyik Banje Seloba vezet és onnan tovább. A másik egyenest Bijelo Polje felé siet és ki tudja még hova. A harmadik hegynek fel, Okladi és Modri Do iránt kapaszkodik, aztán leereszkedik Šahovićebe. A negyedik és legszélesebb egy sötét erdőn vezet keresztül, aztán Grančarevo mellett húz el és kiút a Lisa hegy tetejére. Indulj el ezen az úton, öreg. Egész biztosan erre tartott Muharem is. Valami hang azt súgja nekem, hogy ez az út csalogatta magával a fiacskádát. Ne tanakodj sokat, indulj.

Napszállta előtt megérkezett Pavino Poljeba. Félrehúzódott valami ismerősök elől, aztán elindult a hídon át.

Az emberek látták, hogy idegen és hogy fürkészve nézelődik maga körül. Az egyik, a legszálásabb, megkérdezte:

„Tán valamit elvesztettél, öreg?”

„Igen”, mondta az öreg nyugodtan.

„És mit?” kérdezte a bajszos.

„A felesemet”, vágta rá az öreg keményen. „Megszökött a földemről, a mag pedig kipereg. Nagy gondban vagyok.”

„Aztán milyen ez a te felesed?” kérdezte az ember.

„Fiú az”, mondta az öreg. „Tizenhat éves, gondolom. Nagy, fekete, kicsit ferde szemei vannak. Aznap amikor megszökött, mezítláb volt”.

„Meg tudnád-e mondani, mi volt rajta?” szólta az ember. „Mert sokan járnak errefelé ilyesfélék, ki tudná mind megjegyezni őket?”.

„Nem”, mondta az öreg halkán. „Mert pucéran szökött meg”.

„Éppen hogy pucéran?” meresztette ki amaz a szemét. „Pucéran. mondod?”

„Éppen úgy, pucéran”, mondta az öreg. „Egy szál ruha nélkül”.

„Hát, pucérok még nem jártak errefelé, öreg”, mondta az ember és továbbállt. „Mindenfélét láttunk már, de ilyent nem”.

Az emberek faképnél hagyták és az öreg egyedül maradt a hídon. Gyorsan leszállt az éj. Nem akart bemenni sehová, éjjeli szállást kérni. Kinyújtózott a hídon. A folyó suhogott, csillagok kísérték. A feje fölött kósza fénybogarak szállkostak: hulltak a rendek még a hegyeken is.

Fáradt volt, s a szeme lecsukódott. Azt mondta magában: te öreg, bolond öreg, aludj el és ne is ébredj fel többé. Mert kutyahalált érdemelsz. Épp így illik hozzád, hogy itt a hídon gebedj meg, mint valami számkivetett, mint egy koldus. Nem való neked otthon, nem illesz az emberek asztala mellé. Így kell elpusztulnod, valahol idegenben, hogy soha senki ne találja meg a sírodat.

Öreg, mondta aztán magának: figyelj ide, öreg, ne engedd, hogy az álom leteperjen, amit el nem mondok neked valamit. Nem szabad meghalnod, míg meg nem találod azt, akit keresel. Igen, térdre fogsz hullni, leborulsz Muharem lába elé és bocsánatot kérsz tőle. Aztán vigyen az ördög, ha akar. Fő, hogy halálad előtt bocsánatot nyerj tőle. Úgy ám, öreg. Ezt jegyezd meg és akkor elalhatsz.

A nappal együtt ébredt és folytatta útját a folyó mellett, Plevlje felé. Biztos volt benne, hogy Muharem ott van valahol a hegyek közt.

Így bolyongva mindenféle utakon, eljutott egészen Boszniaig. De Muharem nem volt sehol.

Amikor egy évvel később ismét útra kelt, senki sem vette észre. Még éjnek idején kilopódzott a házból és elindult a falun keresztül. Odaért a temetőhöz és megállt. De most mérges volt és rosszkedvű, nem érdekelte semmilyen beszélgetés a holtakkal.

Kiköpött a növendék fenyőcskék felé és elindult a Bijelo Polje-i úton. Örülve, hogy senki ismerőssel nem találkozott, napkeltekor már a Lim túlsó partján volt.

Amikor ráeszmélt, hogy milyen nagy utat tett meg, leült pihenni. Csendes megvetéssel és utálattal szemlélte a cingár, vedlett, piszkos és elhanyagolt Limen túli népet, amely már kora hajnaltól ott feketélt piciny mezőin. Amióta magát tudta, mindig irtózott attól, ami gyenge, vékony, erőtlen és szegényes. Ezeket az embereket nem tudta elképzelni fegyverben, sem száguldó lovon, és ez elég volt neki ahhoz, hogy úgy tekintsen rájuk, ahogy mindig is tekintett. Ezek a behúzott nyakú, zavaros szemű, lapos és szürke, nagyobbára golyvás és korcs testű emberkéek, muszlimánok és pravoszlávok vegyest, térdig érő durva szőttesben sűrűgtek-forogtak kertecskékben, paprikát öntöztek, tököket emelgettek.

„Emberek”, kezdte az öreg. „Emberek, kérdezhetek-e valamit tőletek?”

„Kérdezhetsz”, mondták az apró golyvás emberek. „Miért ne kérdezhetsz?”

Az öreg közelebb lépett. Azt mondta:

„Nincs-e itt véletlenül a közelben egy fiú, név szerint Muharem? Pontosan egy évvel ezelőtt szökött el onnan túlról, a Lim túloldaláról?”.

„Hozzánk nem szökik senki”, felelte az egyik. „Különösen onnan, felőletek. Inkább mi szökünk oda”.

„Lehet, hogy csak erre járt”, mondta az öreg, hogy eloszlassa a golyvás ember gyanúját.

„És kicsoda neked az a Muharem, hogy annyira keresed?” kérdezte amaz.

„Majdnem senkim”, mondta az öreg. „Felesem volt”.

„Minek egy felest annyira hajkurászni?” mondta az ember. „Afféléből akad elég”.

„Ha úgy vesszük, igazad van”, mondta az öreg és megint érezte magán a másik átható pillantását. „De én a kulcsok miatt keresem, amiket magával vitt. A hombárt, képzeld el, sehogysem tudom kinyitni. S odabent az összes szerszámok, meg... meg a gabona... képzeld el...”

„Hát neked kifizetődik annyi időt veszíteni pár kulcs miatt?” mondta az ember. „Törd föl az ajtót, testvér, és cseréld ki a zárat. Itt van, én olcsó pénzért megcsinálnám az egészet. Épp munka nélkül vagyok”.

„Neked ez egyszerűnek látszik”, mondta az öreg. „De kérdezlek én téged, mit csinálnál, ha veled történe ilyesmi... ha valaki ilyen fontos kulcsokat vinne el tőled... és még nem is tudnád, visszatér-e velük valaha”.

„És miért gondolod, hogy ez a Muharem épp itt van a mi vidékünkön?”

„Az anyja innen valahonnét származik”, mondta az öreg. „Talán ide hozta a vágy, a nagybátyjainak földje után”.

„Hogy hívták az anyját, tudod-e?”

„Azt még ő maga sem tudta”, mondta az öreg. „Csak egy néven ismerte mindenki: Nidžara. Meg azt tudták, hogy valahonnan a Limen túlról való. Semmi többet”.

„Legjobb lesz, ha hazamész és kicseréled a zárat a hombárodon”, mondta az ember és megtapogatta puffedt golyváját.

„Ha látjátok valahol, mondjátok meg neki, hogy térjen vissza”, mondta az öreg és tovább indult.

„Nem fogjuk látni soha”, mondta az ember és eltűnt a töklevelek közt.

„De nekem meg kell találnom”, mondta az öreg csüggedten, és mivel senki sem válaszolt, ment tovább az útján.

Faluról falura járt, bekukkantott az istállóba és kamarákba, biztos volt benne, hogy valamelyik kocsiderékban, valamelyik bokorban megleli a halálra rémült és véleg sértett Muharem gyereket. Látták, hogy megy házról házra és kérdez valamit, csodálkoztak rajta, hogy nem unt bele ebbe a hosszú keresésbe.

„Nem járt erre véletlenül egy fekete, kicsit ferde szemű fiú?” kérdezte az öreg és óvatosan körülkémlelt.

„Sok efféle járt erre, öreg”, mondták az emberek.

„Annak, akit én keresek, vézna karja volt”, mondta az öreg.

„Minden csavargónak vézna a karja”, mondták az emberek.

„Gondolom, hogy ez mindig mosolygós”, tette hozzá az öreg.

„Eh”, vontak vállat az emberek „mind mosolyognak azok, ha egy karéj kenyeret mutat nekik az ember”.

„Igen, de ő mindig egy kicsit mosolygott”, erősködött az öreg.

„Maglehet”, mondták az emberek gyanakodva. „De nem hisszük, öreg”.

„Nincs okom rá, hogy hazudjak”, mondta az öreg sértődötten. „Miért ne hinnétek?”

„Nekünk meg nincs okunk rá, hogy higgyünk neked”, mondták az emberek, biztonságban érezve magukat a küszöbükön.

„Ha erre vetődne, mondjátok meg neki, hogy azonnal jöjjön haza”, suttogta elképedten az öreg. „Mondjátok neki, hogy a gazdája keresi, hogy sürgősen szüksége van rá. Még fizetett is érte, hogy megtaláljam és hazavezesse. Ezt mondjátok a fiúnak. Megteszitek-e?”

„Megmondjuk ezt is, meg még ennyit is, öreg”, mondták az emberek és becsapták előtte az ajtót.

Az öreg kezdett félni a magánytól. Nyitott szemmel is mindenféle csodák és látomások bukkantak föl előtte. Rendszerint a bús szemű Muharemet látta, vámpírok és szarvas szörnyetegek élén.

Almaiban mind többször megjelent a gyengeelméjű Nidžara: a szeme láttára próbálta széttépni és föltalni az egyéves Muharemet. Ő meg szalad utána, térden kúszva kéri, hogy adja oda neki a gyereket. A sötét bőrű Nidžara eltűnik a vonagló gyerekekkel, és az öreget gyász és halotti szomorúság fogja el.

Az álom rendszerint a legrosszabb helyen szakad félbe, úgyhogy késsőbb, felébredve sem tudta, hogy a fekete fiúcska életben maradt-e.

Azt is elképzelte, hogy miközben ott vánszorog az idegen palánkok mellett, nyomába szegődik a megdühödt Muharemet: fekete lovon üget, komor képpel, összevont szemöldökkel és dárda helyett kétméteres böllérekést cipel, hogy föltűzze rá az öreget. Érzi, hogy Muharemet kése a hátába fúródik és jajgatni kezd. Hívja a járókelőket, hogy védjék meg a rettenetes és könyörtelen gyilkostól és vérszopótól.

Félelmében koldusokhoz csatlakozott. Szépen befogadták és ő örült, hogy senki sem kérdezősködik neve, korábbi foglalkozása és címe felől. Megbarátkozott velük, még mielőtt tovább indultak volna. Voltak köztük gyerekek, középkorú emberek és öregek is. A fiúk mind Muharemetre hasonlítottak és ő úgy megszerette őket, mintha a saját fajtája, a saját fiai volnának.

„Emberek”, mondta az öreg. „Köszönöm ott is, ahol hallják és ahol nem hallják, hogy befogadtatok és magatokkal vittetek. Nem bírtam többé egyedül. Már az ördögök is kezdtek megnyergelni”.

Senki sem válaszolt.

„Testvéreim”, folytatta aggódalmasan az öreg. „Legyetek jók hozzám. Segítetek megtalálni Muharemet. Megszökött a földemről, hagyta, hogy a mag kiperegjen. Tönkretett, elintézett. És ha meg nem találom, végleg elvesztem. Ha a farkára nem léphetek, ird: volt — nincs! Lám, így állok...”

„Hiszen én vagyok Muharemet”, mondta egy lapított orrú szőke fiú. „Én vagyok az”.

„Szép a neved”, mondta az öreg. „Te is szép vagy és aranyos, fiacskám. De nem az vagy, akit keresek”.

„Kár”, mondta a szőke fiú és elvigyorodott. „Éppen kár. Lágy szívű gazdám volna”.

„Tévedsz, fiú”, mondta az öreg. „Nem vagyok se lágy szívű, se jó. Ellenkezőleg. Borzalmas és rút vagyok. Én vagyok, kicsikém, a legrosszabb ember, akit valaha is láttál. Erre mérget vehetsz. A legundokabb, legpiszkosabb gazember vagyok. Ezért is bűnhődöm. Ezért várnak a legnagyobb csapások. Ez csak a kezdet. Ha soká élsz, megéled”.

„Majd én megvédelek, öreg”, mondta a szőke fiú.

„Nem kell engem védeni, fiam”, mondta az öreg. „Hagyni kell, hogy megdögöljek valahol, mint egy kutya, az út mentén. Így kell velem bánni. Ezért kérek, hogy ne légy hozzám jó és elnéző. Így kell ennek a pogány kutyának, aki vagyok”.

„Fogadj el a felesednek, öreg”, vinnyogott a szőke fiú. „Dolgozni fogok mindent, amit az a Muharemet csinált. Engedelmes leszek, inkább,

mint ő. Épp szeretem, ha valaki parancsol nekem. Még kínozhatsz is. Azt is szeretni fogom. Szeretem a földet...”

Vándorolt a koldusokkal a hosszú poros utakon. Mindegyiküknél szebben és szívhez szólóbban tudott alamizsnát kérni. Tudott áldani, tudta a tenyerét tartani, vaknak és nyomoréknak tettetni magát. Megtanult az útitársaitól kuruzsolni, tenyérből jósolni, álmot fejteni, kalendárium nélkül is.

A gyerekek félték tőle: úgy meztláb, rongyosan és elhanyagoltan, mesebeli ördögre emlékeztette őket; de húzódoztak tőle azért is, mert nem bírták hallgatni egyhangú és unalmas meséjét valami fiúról, aki elhagyta. Az idősebb pásztorok és utasok még inkább kerülték: meg voltak győződve, hogy mindezt kitalálja, hogy még inkább meghassa őket és több kenyeret csaljon ki tőlük.

Egy útkereszteződésnél a koldusok mind köréje gyűltek. A szőke fiú így szólt:

„Öreg, magadra kell hogy hagyjunk. Annyit emlegeted azt az ismeretlen Muharemet, hogy már a könyökünkön jön ki. Unalmas vagy, öreg. Mi erről-arról, te meg csak arról az egyről. Meséld ezt másnak. Nekünk többet nem meséled. Menj, öreg, egyedül. Menj, ha szépen mondjuk. Ne nézz így ránk — nem segít. Menj és keresd magad azt a te... azt a Muharemet...”

Loholt utánuk és könyörgött, hogy várják meg.

„Emberek!” kiabált. „Egyetlen embereim! Várjatok meg! Ne hagyjatok magamra. Vigyetek magatokkal. Várjatok, majd elmesélem, miért emlegetem folyton Muharemet. Meg fogtok érteni. Ezt még senkinek sem mondtam el. Nektek töviről hegyire elmagyarázom. Amúgy sem bírom már ki többé — megesz ez az undok hazugság! A szívem megszakad testvérek! Várjatok meg, ha csak egy csöpp emberség van bennetek...”

Meg-megroggyant, nyelte a port és köhögött. Amikor eltűntek a szeme elől, leomlott az út közepén. Tovább suttogott, azt gondolván, hogy még körülötte vannak, elmondta, miért hagyta el Muharem és miért keresi most annyira. Amikor kinyitotta a szemét, valami Limen túli emberkorcsoktat látott maga fölött. A Bijelo Polje-i piacról tértek haza. Nem tudták mit csináljanak vele. Úgy találták, hogy meghibbant, de ez nemigen lepte meg őket. Félre húzták az útról, a kóró és tővis közé, s elmentek.

Néhány napig kóborolt, reménykedve, hogy utoléri a koldusokat, akikkel annyira összeszokott. Kérdezősködött felőlük is, Muharem felől is. Mindenáron el akart mondani nekik mindent, és bocsánatot kérni tőlük.

Továbbra is egyedül vándorolt és megáldotta a kezeket, amelyek kinyúltak feléje. Gyakran megfeledkezett arról, hogy mit is keres és hova indult.

Amikor megérezte, hogy a nyár végét járja és hogy köszvényes csontjai sajogni kezdenek, irányt változtatott. Nem tudván, hova indul és hova szándékozik, egyszer csak kiütt a Lim partjára. Átgázolt rajta s olyan falvakba került, ahol ismerték. Senkivel sem beszélve, egy reggel megérkezett süket és elhagyott otthona elé.

Amikor fölfogta, hogy ugyanott van, ahonnan néhány hónappal előbb elindult, keserűen fölzokogott. Senki sem volt, hogy fölemelje a földrői és bevigye a házba. Egy egész örökkévalóságig hevert ott a küszöb előtt eszméletlenül.

Az agyonfáradt, támolgyó öreg ember elvánszorgott az árpakévéket keresztbe rakó munkások mellett. Úgy érezte, hogy mióta az eszét tudja, a nap még sohasem tűzött olyan forrón. Kóválygott a feje, ahogy törtetett a mezőn át, az erdő és forrás felé. Ugyanazokon a földeken vágott kereszt-

tül, ahol egyszer a kétségbeesett, meztelen fiú, nem tudván sem megszökni, sem elrejtteni meztelenségét. Arra gondolt, hogy pontosan a fiú nyomaiban jár és valami érthetetlen erő húzta a föld felé. Éppen ezért sietett a forráshoz: friss vízzel meghinti a homlokát, a nyakereit, s a kellemetlen érzések legalább éjszakáig békén hagyják.

Muharemkém, szomorú és érzékeny kisfiam, szólalt meg az öreg hangosan, amikor leomlott a forrás mellett. A mai napon, pontosan három éve, itt ültünk és beszélgettünk. És te pőrén és eszméletlenül feküdtél a csalánban. Aztán eltűntél, magamra hagytál az érted való nagy bánatomban. Csak a rongyos, piszkos és izzadt ruhádat hagytad itt nekem. Fiú, mért hagytad magára ezt az öreg embert. Nincs nappal és nincs éjszaka, hogy az öreg ne rád gondolna. Szép volna, ha visszatérnél, ha nem többre, legalább egy-két napra — számot vetnénk egymással, váltanánk néhány szót és innánk a keserű pálinkát, amennyi belénk fér.

Az öreg a forrás fölé hajolt. Láttá benne nagy busa fejét. Ahogy a víz színe hullámozott, s mind szebb és szebb gyűrűkben virágzott ki, az ő arcúja is nyugtalanul gyűrődött, hajladozott benne. A víztükör is püfödt, sötétsárga arcot, véres és örökké könnyező szemeket mutatott. A forrás szélét áttörte hosszú és még merev bajsza.

És még mielőtt a kezét belemerte volna a vízbe, heves reszketés fogta el. Egy hosszú pillanatig rázkódott a reá váró szép víz fölött. Egyszerre, mintha jéghideg nyílhegy találta volna szíven, megfordult és elvágódott. Hentergett, mint valami nagy hordó. Egy fölfoghatatlan erő szögezte a földre: minden emberszem, ha megpillantaná így kifordultan, korhadt fátöknék látná, amely dőlésében fennakadt a kóro és gizgaz közt.

Sírt és a kezét végigvonta a fűvön — valamikor itt vonaglott a fiú megszegyenített, meggyalázott teste. Tapogatta a földet, hagyta, hogy meleg tenyérkagylóját kitöltsék az egyenetlen talaj dudorai és göröngyei. Gondolatban fölidézta a fiú megkínzott, gyötrődő alakját. Ujjai át-meg-átsiklottak a fűszálak közt és hátán forró borzongás futott végig.

Senki sem volt a közelben, senki sem látta. Halkan vinnyogott, kúszott körbe. holdkóros, révült szemekkel kutatta a földön a nyomokat. S amikor fölfogta, hogy a fiú lába nem hagvott semmi nyomot, csókolni kezdte a földet, amit akkor taposott. Négykézláb csúszkált, szimatolt és suttogott magában. Talán azt gondolta, hogy így visszahívhatja az eltűnt napokból, vagy az emlékezésből a szerencsétlen, pöre fiút.

A forrás oldalából levált egy kődarab és nagyot csobbant a vízben. A tarka tükör szilánkokra tört. A gyűrűk elszakadtak és összezilálódtak. A zavaros vízen, amely a következő pillanatban föltört a forrás homályából, a füvek és gyökerek közül, napsugár keskeny sávia villant meg, majd éppoly gyorsan, amint a víz visszatért a földhöz és a megzavart forráshoz, el is tűnt.

Muharem, suttogta az öreg, nem tudok hinni a szememnek, hogy te nem vagy mellettem. A szemem azt mondja, hogy nem vagy itt. és hogy sehol a közelben nem lát téged. De én nem akarok hinni neki. Meg akarok találni, látni akarok. És idehozni, ehhez a forráshoz, ahol a gyalázat és szerencsétlenségem elkezdődött, hogy megkéríelek: könyörülj rajtam. Akárhol vagy, nem széksz meg előlem. Megtalállak, még ha egérlyukba bújtál, akkor is. Várj csak — majd meglátod, mit tud az öreg.

A munkások látták, hogy bezárta a házat. Tett-vett még valamit és némán elment mellettük. Ők sem szóltak semmit; tudták, milyen hirtelen haragú és nem akartak lármát és pörölést.

„Hé!” kiáltott az öreg a föld végéből. „Hé, ti!”

Az emberek eleresztették a kévét és válaszoltak a hívásra.

„Jól dolgoztatok!” hörgött az öreg. „Nehogy úgy legyen, mint múltkor!”

Az emberek megint ölbe kapták a kévüket. Sokáig nézte őket. Undorodott tőlük. Megvetette őket — soha egyik sem mondott ellent. Látta, hogy futnak a kazalhoz, hogy görnyedeznek a szalma és a mag súlya alatt. Lábuk reszketett. Más nem is látszott belőlük.

Mintha szél vinné, suhant át a Brodarevo felé ereszkedő falvakon. Érezte, hogy fáradt, hogy az ereje fogytán, de nem mert megállni. Mert a képzeletében hordott folyó és híd képe már rég egybeolvadt benne a valósággal. Csak egy vágya volt: minél előbb eljutni ahhoz a hídhöz. Már jó régóta fejébe vette, hogy a z a folyó fogja visszahozni az elvesztett Muharemet.

Aznap és a következő napon nagy utat tett meg. Éjfélkor megérkezett egy folyóhoz. Jóval kisebb volt, mint a Lim és tájékozott. Elindult a víz mentén: biztos volt benne, hogy most megtalálja azt, amit keres. Hajnal előtt, nedvesen és meggémberedve, hídra bukkant. Nem is ment tovább. Rég nem látott már szebb és nagyobb útkereszteződést, Utak futottak szét onnan a világ négy tája felé. Szentül meg volt győződve, hogy ez az a hely, amelynek a képét oly soká hordta magában, mielőtt útnak indult.

Múltak a napok s ő nem mozdult a hídról. Elnézte, hogy találkoznak és válnak szét mindenféle emberek az útkereszteződésnél. Elég különösek voltak: fejükön széles šajkača, lábukon hosszú, hajlított csőrű bocskor. Jöttek és mentek, nyiszlett, kis hegyi lovacskákon s egymásra várva megpróbálták beszédbe elegyedni az öreggel. De belőle maga az ördög sem húzott volna ki egy árva szót sem.

Csak a folyóval beszélgetett. Nézte el-eltűnő és újra fölbukkanó tarajjas hullámait és suttogott. Te folyó, századszor mondom: nézlek a hídról és várom, hogy hozd el nekem azt a fiút, kinek a neve Muharem. Családi neve nincs, fekete és cingár gyerek s a szája széle kék mint az indigó. Miért nem sodrod már ide. Miért játszol velem. Biztos vagyok benne, hogy te vitted el s talán még most is viszed. Szólj, ha erre sodornád; hogy még egyszer belenézzek abba a ferde szemébe. Folyócskám, barátocskám, légy jó hozzám, ne hagyj cserben. Folyó, már senkim sincs rajtad és ezen a fiún kívül. S ha már így van, súgd meg, amikor errefelé sodrod. A csillagokba írlak. Meghagyom, hogy tíz évig mindennap említsek a neved a Bijelo Polje-i templomban, ha most nem csapsz be. Megteszek mindent, amit csak akarsz, de ne feledkezz meg rólam.

A folyó könyörtelen volt.

Az emberek azt hitték, hogy az öreg néma és nem szóltak többet hozzá. Odatartotta a tenyerét a pásztorok, utasok és a környező falvak lakói elé. Belééjtettek ezt-azt, ami épp akadt a zsebük mélyén vagy a tarisznyájuk fenekén, és mentek tovább. Ő meg sokáig dörzsölgette a szemét és nézett utánuk.

A hídon legtöbbször koldusok pihentek meg. Fiúk és lányok, idősebb és egészen öreg emberek és asszonyok. Rendszerint szűkös kis batyukat lóbáltak és bottal támogatták magukat. A hídon szokták megvárni a naplementét s aztán vagy szétválnak, vagy együtt tűnnek el a szétágazó utak valamelyikén.

Mindegyiknek a szemébe mélyedt. Űgy látta, mind hasonlítanak Muharemre, és hogy Muharem mindegyikükben benne van egy kicsit. Ha a nyelve nincs gúzsba kötve, meg is kérdezett volna tőlük valamit. Megemlítette volna a fiú nevét: talán valamelyik fölfigyel rá. Aztán csak úgy mellékesen megjegyezte volna, hogy mik ők ketten egymásnak, hogy ezek az emberek megértsek, miért várakozik oly sokáig a hídon.

A hosszú várakozástól nagy, kócos szakállá nőtt. A hajbozót eltakarta füleit és összeragadt, bogáncs gubancolta. Szeme behúzódott üregébe és üveges csillogást nyert. Az öreg lefogyott, felére apadt. Már attól félt, hogy lába megbénul és egészen megvakul. Leginkább az esett volna

nehezére, ha elveszti szeme világát — nem láthatná meg, amikor a folyó hozza Muharemet.

Az öreg porlepetten, tetvesen és elhanyagoltan térdepelt a hídon és reménykedett.

Te jó folyó, mondta magában, mikor leereszkedett az éj, te jó folyó. Folytatod a hazudozásokat. Szégyelld magad. Hát nem látod, hogy elpusztulok itt, ezen a hídon, hiába várva, hogy meglágyuljon a szíved. Mondd meg őszintén: láttad-e valaha is. Taposta-e a fővényedet. Leromlott-e nagyon, elhervadt-e. Mert már oly rég elment a földemről. Nem is tudom pontosan, mikor, de gondolom, már száz év is elmúlt azóta. Nem verte-e ki valaki a szemét. Ép-e még a keze-lába. Olyan halk és lágy-e még, mint régen.

Te legjobb, legkedvesebb folyócskám, folytatta zümmögését az öreg. Ki az hát, akit úgy sodorsz magaddal. Folyton látom, hogy egy-egy kéz vagy láb virít ki a hasad alól. Mik ezek, bolondok, koldusok vagy egyszerű boldogtalanok. Mivel csábítod őket a hullámaidba. Suttogsz nekik, hízelegsz nekik. Igérgeted, hogy nálad majd melegük lesz, hogy nem kell majd éhezniök és szomjazniök. Mondd el őszintén, hogy fogod elnyelni, ha még nem tetted meg, az én ferde szemű, kék ajkú fiúcskámat.

De a folyó el volt foglalva a maga homályával, a maga vizével és fáradhatatlan, bőrző hullámaival. Futott a hídtól, a partjaitól és nem volt kedve beszélgetni.

Te kisfiú, kezdte az öreg hasadó hangon, te kisfiú. Miért nem bukansz már fel a híd alatt. Tudom, hogy befulladtál, és hogy ez a víz visz valamerre. S ha már így útra keltél visszatérhetetlenül, miért nem sietsz jobban. Megőszült a szemem, mind csak nézve ezt a folyót és a hullámaid. Jelentkezz. Látni akarlak még egyszer, hogy aztán visszamenjek a faluba és ott kiadjam a lelkem. Te kutya, te boldogtalan, ne kínozd tovább az öreget.

Az erős nézéstől fátyol borult a szemére. Agya elhomályosult. Úgy látta, hogy a folyó visszafelé folyik, feléje tart és széles hátán himbálja a fekete fiú testét: kilátszanak a vízből kiáztatott, puffedt karjai; fel-felbukkan sárgálló térde és talpa.

Az útkereszteződés meglódult; az utak szerteszóródtak. A híd a levegőbe emelkedett. Az öreg kifogyó lélegzettel, széttárt karokkal röpült a keskeny, lapos kis test felé. Csak annyit tudott, hogy most, még röptében, ragadozó madár gyanánt, el kell ragadnia a folyótól a hullát és aztán eltűnni a hídról. Azt kívánta, hogy a megtalált testet, ami agyonlyuggatott parafadarabként nyugodtan úszott a víz tetején, soha többé ne ereszze ki a karjaiból. Korhadt tuskó gyorsaságával zuhant, még mindig meggyőződve, hogy sikerül túljárnia a rabló folyó eszén.

Csak akkor tért magához, amikor merülni kezdett. Az örvény a folyó közepe felé sodorta. Észrevette, hogy semmit sem ragadt el a víztől és elszomorodott. Irtózat fogta el, amikor látta, hogy a folyó nem is vitt semmit.

Életében először átengedte magát a sorsnak. Tudta, hogy gonosz végzete rejlik ebben a vízben s hogy hamarosan örökre magához veszi, de nem akart védekezni. El-elmerült és fölbukkant a víz színére, lebukott és megint fölemelkedett, szinte kívánta, hogy a folyó minél előbb győzzön.

Sohasem tudta meg, hogyan került a partra, a híd közelébe és kik voltak azok az emberek, akik életre dörzsölték. Emlékezett, hogy valami parasztok voltak, főleg öregebbek. Olyan gyorsan beszéltek, hogy egy szavukat se értette. Bevitték a legelső házba.

„Hova való vagy, öreg?” kérdezte a házigazda, egy elálló fülű, fancsali emberke.

Az öreg tompán bámult rá.

„Ki vagy és honnan jöttél, öreg?” kérdezte megint a sanyarú képű, a rácsimpaszkodó gyerekhadat hessegetve.

Az emberek rájöttek, hogy néma. Senki sem kérdezgette többé. Enni és inni adtak neki. A házigazda panaszkodott a szegénységre, az éhségre és nincstelenségre, és könnyek szikráztak a szemében. Az öreg megszerette a kajlafülű boldogtalant. Sajnálta, hogy nem tudja mozdítani a nyelvét és beavatni minden titkába.

Jött az ősz. Kezdődtek a végtelen esők és árvizek. A házigazda szétkürtölte a falvakban, hogy néma ember van a házában.

Az emberek jöttek és megpróbálták szót csikarni ki belőle. Amikor ez kínzással sem sikerült, lóhátra rakták és bevitték a prijepoljei vásártérre.

Az öreg mozdulatlanul szemlélte a körülötte tolongó népet.

„Emberek”, siránkozott a házigazda, „ismeritek-e ezt az öreget? Emberek, láttatok-e valaha...”

„Nem”, mondták az emberek és belevesztek a szűk sikátorokon, vásári bódék közt sürgő-forgó tömegbe.

„Nálam van már vagy húsz napja”, nyöszörgött a házigazda. „Úgy veszem észre, hogy nem születésétől fogva néma, és hogy nem szegény ember”.

„Hát hallani hall-e?” kérdezte valaki.

„Mindent hall és ért”, mondta a házigazda.

„Valami szeszélyes öreg”, mormogtak az emberek.

„Testvéreim”, sápítózott a házigazda, „híreszteljétek el, hogy kerestek valaki, aki ismeri. Mentsétek meg őt is, meg engem is”.

Az emberek mindenfelől jól megvizsgálták. Fejét emelgették, bajszánál és hosszú gubancos szakállánál fogva cibálták. Még a szájába és a szempillája alá is benéztek. Mivel senki sem ismerte meg és a vásártér lassan kiürült, késő este a házigazda odatérdelt eleje és sírni kezdett:

„Öreg, nem vihetlek vissza. Az éhség sanyargat bennünket, te is láthattad. Márpedig neked, hál' istennek, jó étvágyad van. Maradj itt. Bocsáss meg nekem az isten előtt, hogy itt kell hagyjalak. Fogadjon be most valaki más. Én nem tehetem...”

Nézte, hogy a kajla fülű szerencsétlen mint távolodik és végül eltűnik a puszta és sötét utcácska végén.

Itt a piactéren két napot töltött. És ki tudja, még meddig ázott volna, ha nem akadnak rá ismerősök.

Hajcsárok voltak ezek, akik birka- és kecskenyáját tereltek a Lim mentén egészen Pribojig. Hamar lóra ültették és indultak vele vissza, Bijelo Polje iránt.

„Hogy kerültél ebbe a pácba, az anyád ne sirasson?” kérdezték az emberek.

Az öreg nagy, zavaros szemeket meresztett rájuk.

„Mit kerestél erre felé, öreg?”

Csak másnap alkonyatkor érkeztek meg Lješnicába. Az átfázott, bőrig ázott, csatakos öreget leszedték a lóról. Bevitték a házba és lefektették széles ágyára.

Feleségére és fiaira gondolva, akik épp ezen az ágyon haltak meg, az öreg mély álomba merült.

Éjfél körül a szomszéd ébresztette föl. Elmondta, hogy a parasztok széthurcoltak a birtokáról minden elmozdíthatót: a gabonát, a szénát, a szalmát. Ellopták a szerszámokat, még a legócskább holmit is. Széthurcolták és levágták a jószágot. Már a cserepet is kedték leszedni a tetőről.

Az öreg nem szólt semmit. Az ember nem győzött csodálkozni.

„Csak azt tudnám, hova vitte az ördög?” kérdezte valaki a szomszédságból.

„Oda, ahova mást is”.

„De mit keresett vajon?”

„Eh, tán maga sem tudta”.

„Istenem, de összeaszott”.

„Hát hol láttad, hogy valaki a kóborlásban meghízik”.

„Még az állkapcsa is megkövesedett”.

„Bánja is ő, hogy kifosztottuk”.

„Máskor még a bőrt is lenyúzzuk a hátáról”.

„De csak az isten tudja, hány bőr van ezen”.

A következő év nyugodtan telt el. Az öreg, gyenge lábakon imboiyogva, komoran járta a földjeit. Senkivel sem beszélt. Késpénzből és a rég adott s most lassacskán megtérülő kölcsönökből tengődött.

Az ötödik nyár előhozta valahonnét Muharemet: fényes nappal bukant fel, piros kakassal a karjában. Az öreget szíven ütötte valami és élettelenül dőlt neki a palánknak. Ahogy süllyedt a talaj a lába alatt, öt év óta először kívánt még élni.

A munkások fölemelték a gazból és pelyvából s elámultak, hogy mozgott a szája:

„Hozzátok ide azt a tolvajt”.

„Melyik tolvajt?”

„Azt a faggyúszagú dögöt”, mondta az öreg és összeráncolta a szemöldökét. „Azt a romlott lelkű Muharemet...”

És miközben támogatták hazafelé egyre suttogott:

„Jó, hogy haza vetődött az a tolvaj. Lám, az iskoláját, már egészen megfeledkeztem róla. De most majd megszámolom a bordáit. Majd meglátja, hogy szabad a gazdát kifosztani és elhagyni...”

„Ne bántsd, öreg”, sopánkodott az egyik a három közül. „Jó ember a Muharem, rendes ember”.

„Mind jók vagytok ti, ha muszáj”, mondta az öreg.

„Kíméld meg ez egyszer”, rimázkodott az ember. „Bocsáss meg neki”.

„Senkinek se szoktam megbocsátani”, mondta az öreg. „Hát hányszor mondjam még, hogy megérted?”

Muharemet még sötétedés előtt elébe vezették.

Magukra hagyták őket. És amíg ők ketten hosszan nézték egymást, a munkások ott sompolyogtak a ház körül: várták a verekedést, a jajveszékeltést. Ott akartak lenni, hogy megvédjék Muharemet.

„Pálinkát hozz”, mondta az öreg.

„Jól van, öreg”, súgta Muharem.

Osszenéztek.

„Hol voltál ilyen sokáig?” horkant föl az öreg. „És mit csináltál?”

Muharemet gyanús köhögés fogta el s az öregben borzongás futott végig.

„Miért mentél el olyan sok időre?” suttogta az öreg.

Muharem leszegte a fejét. Egészen közel voltak egymáshoz. Koccintottak. Tekintetük találkozott. A morózus öregember szeme előtt a legszébb földi világosság hasadt meg.

Igy ért véget öt esztendei hajszája és várakozása.

Részlet a szerző *Egre száll*
a *vörös kakas* című regényéből.

Acs Károly fordítása

FEHÉR KÁLMÁN VERSEI

AZ AKTÁK RENDBEN VANNAK

ELVTÁRS!
ELVTÁRS A KONFERENCIÁN
EL NE FELEDD A NÉVSOROLAST!

1.

Nyakunkon a szemünk
Aranyfüzéren
Kopog
Morzsolgatjuk két mutatóujjunkkal
Keresztények vagyunk?

Nyakunkon a szemünk
Aranyfüzéren
Emberek?
Vagy csak fák fák fák?
Vagy csak virágok bibék szíromlevelek?
Vagy csak csillagok csillagok
Csörögnek benne?

Esik az eső
Fúj a szél
És a cseppekből asszonyt csinál
És a cseppekből asszonyt csinál
Nyakunkon a szemünk
Aranyfüzéren
Így sem kap vakrozsdát?

2.

Seggberúgtuk a bürokrata kutyáját
Sziámi macskáját fölfaltuk
(Vagy eladtuk egy pohár borért?)
A lányát elcsábítottuk
Azt mondta: megálljatok!

3.

Mindennap tudjuk hogy élünk:
A csillagszámolással már eljutottunk
A templomtól a gyárig

(Másodszor is mondom!)
A TEMPLOMTÓL A GYÁRIG
És tovább az irodáig
És azokon is túl az óperenciáig
(Másodszor is és tudatosan!)
ÉS AZOKON IS TÚL AZ ÓPERENCIÁKIG
És a csillagokig
Hiszen tudod Rózsám
Csak itt a földön
Kukacoskodnak az emberek
Az idővel és a hellyel
CSAK ITT A FÖLDÖN
KUKACOSKODNAK AZ EMBEREK
AZ IDŐVEL ÉS A HELLYEL

4.

Rózsikám fessél ősz haját
Rózsikám fessél ráncokat
És holnap majd megöregszünk:
Testünkön mutatóujjainkkal
Vánkospuhán végigsimítjuk
Egymás kézzománcos idegeit
DE VÉRÜNKKEL MIT KEZDHETÜNK?

5.

A földön születünk!
Gyatrák volnánk hogy eljárógatunk
Oly természetesen mint a kútra
Vagy a boltba
A csillagokig ebéd előtt
A csillagokig vacsora után
VAGY ÉPP EVÉS HELYETT?

6.

A sár vagy a por marasztal-e tovább
Ha nincs beton ha nincs téglá
Ha salak sincs csak vékony útnak
Az agyunkig oda-vissza
Hogy vérünkbe ne ütközzünk
Álljunk meg és nézzük a talpunk?
Vagy toppantsunk vacogva?
Vagy csak nézzük fejünk felett
Hogyan száll a madár?

7.

Születésünkkel is öltünk
Születésünkkel megöltük Anyánk
Különben örökéletű tengeri habok
Buzognának a száján;
Különben szöcskenyáj
Legelné búzáját.

8.

Ha tisztelet kell —
A borbélynál megleled;

Ha tisztelet kell —
Vegyél egy halom ALBUST
Es a rádióban elhúzzák a nótád.

AZ AKTÁK RENDBEN VANNAK
ELVTÁRS!
ELVTÁRS ÉS AZ ARCHIVASZÁM?

MINISTRANSOK

Sohasem szerettük jobban a Halált:
Csak húsz dinárért
Csak fonyott kalácsért
Csak egy pohár borért
Csak egy zsebkendőért.

Sohasem szerettük jobban a Halált:
Cipőnkre vigyázva ha sár van
Az első hantot alig várva
A fejfát is alig várva
A szívünkön satu nélkül

Sohasem szerettük jobban a Halált:
Hangként szóként emlékként:
Tigriskarmú koporsóban
Minden harang zúgásában
Zokogásban

Sohasem szerettük jobban a Halált:
Szögek láttán kalapácsban
Művirágban új gyertyában
Sekrestyében futkosásban
Sekrestyéssel barátságban

NYUGTATO A GÉPEK ÉS A KATONÁK KÖZÖTT

(Ucsémnek Zocsó-pajtásnak)

Beton akváriumból
halat vehetsz ki
frisset
tengerit

A sótelepen elseje
és tizedike között
kikapod
a fizetésed

Ha kételkedsz
a tengerekre
szöksz
önmagaddal

Es ha agyadig ér a víz
és hiába csapolnak
a Sírodba
bújsz

MINDENNAPOK
ÉNEKE
RÓZSÁMHOZ

Tédeg várlak
bogyós ágak közelében
leszemezem sorba őket
a Folyóba bedobálom
kis halaknak százezrének
legszebbiknek pikkelyiért
kicszerélem a ruhádat
rádszabottan próba nélkül
divatosan szépen állna
mutogatnád minden utcán

hozzám el se jönnél

BŰCSŰZTATÓ

Rózsaszínű csecsemőket raknak beléd sorba
SS csizmák a számárvezető
Jól átlátszanak és még nem kopottak:
(A potrohos svábok vízumot kapnak:
A kozarán szétszórnak egy csokor virágot)
De tested már feszes és az állad
Szép fehér ruhával a Jó Asszonyok felkötik
Hogy ne kelljen vigyorgnod e világra
(Melyitek fél?) Fürge ujjak bontogatnak
Izgatottan hámoznak és göngyölgetnek
Mi is lehet a csomagban?
Megkapaszksz nehogy elvigyen a sátán
Fogad zománca pörcög:
Még jelen leszel egy ideig hogy eleget tegyél
A szokásoknak és az élőknek
Különben az sem és ez sem izgat:
Magad alá pisálsz úgyis a koporsóban
Szakállat eresztesz dúsat tolsztojosat
Hogy a kispolgárok még egy jót
Sopánkodjanak

UTASZOK

Az öregebb csak henyél
Bőrén redő
És izzadságcseppek
Áll: a só kimarta ülepét.

Vérében a felesége
De a Gép megrostálta esztét:
Fehér kavicsokból kirakja
Szeretője nevét.

S Z É P I D Ő K

Gál László

— Nem tudom, miért ugrálnak ezek a mai gyerekek — mondta az öregember a diványon és fájdalmas fintorral tapogatta meg a derekát. Zsábája volt, vagy ilyesmi.

— Te is ugráltál gyerekkorodban — mondta csöndesen az öregasszony az asztal mellett. Gombokat varrt fel egy tarka ingre, amely úgy terült el az ölében, mintha ölelni akarta volna két üres ingkarjával.

Az öregember szeme felcsillant:

— Még hozzá féllábom. Tudod, végigugráltuk az utcát, egészen a ligetig. Én váltogattam a lábaimat, mert jobb lábbal is tudtam, meg bal lábbal is. Ha futballista lettem volna, bejárhattam volna az egész világot.

— Visszajöttél volna — mondta az öregasszony.

Az öregember nem figyelt rá. Sziszegett egy kicsit, fájt a dereka, de a szeme csillogott.

— A földrajz szép tudomány — mondta elábrándozva. — Igen, a földrajz, de nem az a földrajz, amit az iskolában tanítanak. Itt van, például, Battonya. Azt tanítja a könyv, hogy nagyközség, 13 000 lakossal. Van ott egy fa, szép, kövér fa, a fa alatt van egy pad. Azt nem tanítja a földrajzkönyv, hogy ott egy pad van a szép, kövér fa alatt.

Az öregasszony szájába vette a cérnát, megnedvesítette, megsodorta, a tűt odaemelte egészen a szeméig, rövidlátó volt már.

— Másutt is van pad — csak ennyit mondott.

— Nem olyan — kiáltotta hevesen az öregember —, nem olyan. Azon a padon csókoltam meg Ancit. Olyan volt, mint egy vadmacska, megkarmolt.

Heherészni kezdett jóllakottan.

— Később már nem karmolt. És azt sem tanítja a földrajzkönyv, hogy egy kis liget van a kaszinó előtt, hordó sört vitettünk ki abba a ligetbe és körülültük, a földön persze, és ordítottuk, hogy sárgalábú istent az anyádnak, engem szeress, ne azt a vén anyádat...

— Jó társaság lehetett — mondta fáradtan az öregasszony.

— Jó társaság volt — felelte az öregember. — Ott volt a főszolgabíró is, meg a csendőrkapitány, Zavilla János. Tudod, nagy ricsaj volt, aztán egyszerre csak látjuk, hogy rohan ám felénk a két járőrös csendőr, már messziről kiabálnak, hogy micsoda disznóság ez. Hát, amikor meg látták, hogy a kapitány is ott ül közöttünk, vigyázdba vágta a bokájukat,

aztán, még lihegve, jelentették, hogy: százados úr, alázatosan jelentjük, semmi újság... Nagy ricsaj volt.

A nap végigcsókolta az ablakráját, és elsiertet, mert az árnyékos oldalon laktak, és a nap csak egy villanásnyira kukucskált be az ablakon. Az öregember megigazította a hátán a melegítőpárnát, most nem fáj neki, tulajdonképpen nem is volt a szobában.

— A földrajzkönyvek nem tudnak semmit. A falu végén, egy ütött-kopott kis házban laktak a széplányok. Csúnya ház volt, de a lányok szépek voltak és minden hónapban friss árut hozott a Mari néni, mi csak mamának mondtuk, Mari mamának. Hát azt láttad volna, egyszer elvittem a Benkó Janit, olyan harmincas volt, sovány, kiaszott emberke, adótisztviselő. A felesége is olyan sovány volt, mint a szőlőkaró és vasárnaponként templomba jártak, de nem is jól mondom, ők nem jártak, ők felvontak. Elöl a három gyerek, ünneplőben, hátul a két szőlőkaró. A Pistát, a fiukat, azt mindig verték, hol az asszony, hol az ember, de alig volt nap, hogy ne verték volna. Én tudom, mert náluk laktam. — Ez a kölyök már megint... — csak ennyit szólt az asszony, amikor a Jani hazajött az adóhivatalból. — Le a nadrággal, kölyök! — így az ember és a kis Pista szó nélkül hajolt rá a diványra. Nem tudom, miért verték mindig éppen ezt az egyet, már-már azt hittem, hogy történt valami a házasságuk előtt, hát ezért haragudtak rá, merthogy olyan nagyon vallásosak voltak és itt ugrált a bűn ölöttük. No, ezt a Janit egyszer elvitte a falu-végi házikóba, hogy én fizetek, gyerünk, Jani, nézd csak, milyen kövérek ezek a lányok, ne csak deszkát tapogass.

— Disznó vagy! — mondta az öregasszony.

— Akart is a Jani, olyan piros volt már, mint a jonatánalma, de aztán mégsem mert, hogy nagy bűn ez, azt mondta. Mi meg röhögtünk, mert persze elmeséltem a kaszinóban, hogy mit mutatott a meztelen lány annak az ájtatos Janinak, hát heteken át röhögtünk rajta, még a tisztelendő úr is, esküszöm. Az asszony meg, mert ő is megtudta, még inkább fölemelte azt a nagyon hegyes orrát, hogy őt mennyire szereti a Jani, csak az a baj, hogy amint hozzányúl, már itt is a gyerek, mit csináljon.

Gólt rúgtak a gyerekek, lent az udvaron, nagyon visongtak.

— Az sincs a földrajzkönyvben — mondta az öregember —, hogy két szálloda is volt Battonyán, a Nemzeti, meg a Grün. A Grün-szállodában volt a kaszinó, az úribb hely volt, de a Nemzetiben mindig csinosabb volt a kasszírónő, őt is cserélgették, minden hónapban másik kasszírónő érkezett, azt hiszem, volt egy iroda valahol, Kasszírónő-forgalmi, vagy ilyesmi. Hát amikor az új nő megérkezett, még tán a szappant se tette ki a lavór mellé, meg a törülközőt, már az egész falu tudta, hogy szőke-e, barna-e. Aztán rend volt, nagy rend, az nem úgy volt, hogy itt a kasszírónő, gyerünk látogassuk meg. Először a főszolgabíró úr nézte meg, aztán úgy éjfél tájt bejött a kaszinóba, ha csettintett, akkor rendben volt a dolog, a Nemzeti kitett magáért, a csettintés ezt jelentette. A Horthy Miklós sógorának nagy birtoka volt a falu mellett, a Purgly Emilnek, hát másnap neki jelentette a főszolgabíró úr, hogy milyen minőségű a kasszírónő. Nagyszerű ember volt a Purgly, ő lóháton járt templomba vasárnaponként, ő meg a két lánya, azok is lóháton. Nem nagyon értettem a lovagláshoz, de azt láttam, hogy jó néhányszor végigvágott a korbácsával a lányain a Purgly, biztosan rosszul ülték a lovat, vagy mit tudom én, de mindezt a falu előtt csinálta, egy úr sose szégyelli magát. A kaszinó előtt kikötötték a lovakat, úgy mentek a templomba, az közel volt, szemben a kaszinóval. Hajh, amikor a káplán kiugrott, az volt ám csak a nagy hecc, az egész falu hetekig beszélt róla...

— A káplán? — kérdezte az öregasszony, de csak úgy, minden érdeklődés nélkül. Nemegyszer hallotta már a történetet, hosszú az élet.

— Az ám, a káplán, a Péter, a tarkói Kovács Péter, így hívták. Szép szál ember volt, fiatal, sudár, mint a jegenye, aztán beleszeretett a Vicába, az is szép lány volt, meg hát földje is volt, száz hold meg a szép ház. No, kiugrott a káplán, és feleségül vette a szép Vicát, csak úgy forrt a falu, mindenki róluk beszélt, a Vicáról meg a Péterről. Tudod a templomból is kitiltották őket, de csak eljártak azért vasárnaponként, hátul álltak, majdnem az ajtóban, senki sem szólt hozzájuk, de csak ott álltak és talán imádkoztak is, nem tudom, szép pár volt, annyi biztos.

Másik inget vett a kezébe az öregasszony és felsóhajtott:

— A szerelem...

— Az, a szerelem — mondta az öregember —, ez nagy szerelem volt, a Péteré meg a Vicáé, aztán elváltak két évvel később és a Péter a Julist vette el, a Vica unokahugát, annak nem volt földje, de aztán két gyerekük lett, egy fiú meg egy lány, nagyon szép gyerekek. El is költöztek a faluból később, mert még mindig beszélt a falu, különösen, amikor kisorsoltuk a kasszírót Szilveszterkor, az volt ám a nagy hecc, napokig nevetünk rajta.

— Kisorsolták? — kérdezte érdeklődés nélkül az öregasszony.

— Kétszer is — kuncogott az öregember —, kétszer is kisorsoltuk. Persze, ittunk előbb, sokat ittunk, mert Szilveszterkor iszik az ember, ha falun van, akkor különösen iszik, meg akkor még rádió se volt, televízió sem, hát úgy szórakoztunk, ahogy tudtunk. Svindli volt a dologban, nem mondom, svindli volt, mert összebeszéltünk előbb és úgy kevertük a cédulákat, hogy a Péter nyerjen, a kiugrott káplán.

— Persze, részekek voltak — mondta az öregasszony.

— Persze, részekek voltunk — egyezett bele az öregember. — Nagyon részekek voltunk. A Péter is részeg volt, aki megnyerte a kasszírót. Csak a Vica nem volt részeg, az első felesége. Ő felugrott, hogy disznók vagyunk, azt kiáltotta és kirohant a kaszinóból. Utána akart menni a Péter, de lefogtuk és megmagyaráztuk neki, hogy ő a férfi a háznál és az nem úgy van, nem lehet megsérteni a kasszírót sem, az is ember, a kasszíró, isten teremtette.

— Hát ezért váltak el? — kérdezte az öregasszony.

— Talán ezért — helyeselt az öregember —, de hát gyerekük se volt, lehet, hogy azért. Akkor újra kisorsoltuk a kasszírót, mert hosszú a Szilveszter és az jót jelent, ha az új esztendő szerelmeskedik... — nagyot nyögött, mert ismét belenyilallt a fájdalom és még hozzátette —. persze, csak ha nincs zsábája az embernek, lumbágója, vagy hogy is mondják. De az igazi jó vicc, az nem a káplánnal történt, azt mással csináltuk, azt a főjegyzővel csináltuk, a Bodor Mikivel, őt így hívták: Bodor Miklós és furcsa ember volt, agglégény, de jó családból, nagyon jó családból, más nem is lehetett volna főjegyző, főszolgabíró vagy ilyen rangos valaki, csak ha jó családból való. Másodszor ő nyerte a kasszírót, ezt is kicsináltuk előre, hogy ő nyerje.

A gombok már felkerültek az ingekre, az öregasszony hallgatott.

— Az volt a vicc — kóstolgatta a szót az öregember —, hogy a főjegyző nem szerette a lányokat. Van ilyen betegség, én nem tudom, buzi-nak mondta az egész falu, meg azt is tudta mindenki, hogy a kocsisával paráználkodik, derék, fiatal kocsisa volt, borotvált arcú, bajusztalan, ami külön furcsaság volt, mert ha kocsis, hát szúrja fel a bajusza a világot, ez a rend, amit a falu megszokott. No, amikor megnyerte a kasszírót, mi csak összenéztünk, nem nevtünk, csak belülről, kifelé senki sem mert, nagy úr a főjegyző, meg a családja is jó család volt, birtokos, nagyhatalmú. Ő meg elpirult, elsápadt, tudta, hogy komiszság van a dologban, azt is tudhatta, hogy belülről röhögünk rajta, hogy a kasszíró is röhög belülről, meg mindenki. Akkor belevágta a tükörbe a poharát, nagy tükör

volt és egyszeribe végigfutottak rajta, a tükrön, a vérerek, mert piros bor volt a pohárban, és középen, ahol a pohár eltalálta, fekete volt a tükör, egy fekete folt, olyan szív alakú, és futottak belőle a keskeny vérerek a bortól meg a dühtől meg a szégyentől. — Sose halunk meg! — kurjantotta valaki, talán a Gabi volt, az aljegyző, mi meg úgy tettünk, mintha semmi sem történt volna, csak döntöttük magunkba a bort, a pezsgőt, a pálinkát. Szép Szilveszter volt...

Elgondolkozott az öregember a diványon, a párnát is megigazította egy kicsit, hallgatott.

— Szép idők voltak, igazi szép békeidők, a maiak nem is tudják. A Földvály Kálmán, például, úr volt ő is, haj, hogy tudott mulatni a Földvály Kálmán, még az egerek is pezsgőt ittak, ahogy mondani szokás. Hát ez sikkasztott, ez a Földvály Kálmán, a bíróságon dolgozott, odatette a család, amikor elverte már a száz holdját, mert csak annyi volt neki, száz holdja, ami nem sok egy úrnak, mit is tehetett volna vele? Összedugta a fejét akkor az egész úri kaszinó, hogy segíteni kell ezen a Kálmánon, még a Grün is azt mondta, a szállodás, hogy segíteni kell rajta, mert igazi úriember. Gyűjtögettünk neki valamennyit, hogy kifizesse a bíróságon, amit sikkasztott, előbb úgy gondoltuk, aztán meg rájöttünk, hogy ez nem segítség, mert hát kifizetjük azt a néhány ezer pengőt, de mi lesz később, mi lesz a Kálmánnal? Hát odaadtuk neki a pénzt, amit gyűjtöttünk, meg egy gyors útlevelet, meg sem állt Amerikáig, azt hiszem, oda ment, úgy hallottam. De úriember volt, igazi úriember, ma már nincsenek olyanok, olyan igazi úriemberek. Egyszer megsajnálta egy fiatal lányt, ott, a faluvégi házikóban, hát kiemelte onnan, házat vett neki és úgy tartotta, mint egy igazi úrinőt. Volt egy részeges öreg tanító a faluban, franciaórákat adott, én is tanultam tőle, emlékszem, az volt a vesszőparipája, hogy a „mois”-t nem moá-nak mondják a franciák, hanem muá-nak, hát így tanultuk tőle, hogy muá-tuá, ezért fizettünk, ő meg elitta. No, ezt a franciát is elvitte a lányhoz, hadd tanuljon franciául, mert aki úrinő, az franciául is beszél. Hát evvel a részeges tanítóval szökött meg aztán a lány, otthagytott csapot-papot, még a házat is, meg a Kálmánt, nem tudom, mit evett rajta, de hát ilyenek a nők.

— Nem mindegyik — mondta csöndesen az öregasszony és kinézett az ablakon, mert verebek csiviteltek az erkélyen, azokat nézte.

— Nem mindegyik — mondta szomorkásan az öregember —, bizony, nem mindegyik. De az szép lány volt, az a Mancsi, most már emlékszem, Mancinak hívták. Mesélte egyszer, hogy jó családból származik, az apja vasutas volt, de nem is az igazi apja volt, csak úgy összeállt az anyjával, az meg özvegyasszony volt, igazi, tisztességes özvegyasszony, az ura elpusztult az első világháborúban. Hát ez a vasutas azt akarta, hogy a Mancsi feküdjön le vele, ezért szökött el a Mancsi hazulról, úgy került a faluvégi házikóba, csupa tisztességből. Szép lány volt, mintha felvillanyozta volna az egész falut, mindenki hozzájárt, amikor szétment a híre, hogy városi dolgokat tud a Mancsi, nem olyan tökparaszt, mint a többi. A Kálmán is azért esett bele, a szegény, ő szerette a városi dolgokat, azért is sikkasztott, de hát rendbejöttek a dolgok, elment Amerikába, még írt is egyszer vagy kétszer, hogy oké minden, csak hát a falu hiányzik, nagyon hiányzik, meg az úri társaság.

Hangoskodtak a gyerekek az udvaron, alighanem gólt lőttek megint.

— Félhábon is elugrálnék oda, Battonyára — mondta az öregember —, az nagyon jó volna, ha úgy lehetne visszamenni, egészen visszamenni, akár félhábon is.

— Visszajönnél — mondta az öregasszony —, megint visszajönnél.

Megigazította a párnát az öregember feje alatt, meg a derekán a vilanypárnát, a melegítőt.

— Hozok egy jó, forró teát — mondta és kicsoszogott a konyhába.

NEM MEGY A BOLT

Kopeczky László

Szerkesztő Úr! ... Lépjen közelebb!

Az áru megtekinthető, minden kötelezettség nélkül.

Hogy a múltkor is becsaptam? ... Féláron megvásárolhatta volna mástól? ... És hogy nem is volt egészen friss az ötlet?

Egy szóra! Megmagyarázom ...

Mindjárt meg tetszik érteni, ha elárulom, hogy az Ellenszerkesztő Úr rendelte mérték után. Közben az ilyen irányzatú izékből betelt a mérték és az Ellenszerkesztő Úr visszaadta a kis elmefutcsit, azzal hogy: „Hol élek én?”

Hát én is azt kérdem, — hol élek, ha a nyakamon marad az áru. Mert számítsam csak a beleválót, négyzetméterenként hetven jelző, nagybetűs főnevek stb. Ugyanakkor az egészben alig van egy-két „hogy” ... És kérem ezt a duplán visszacsapó szerkezetet nem csinálja senki ... Európában ketten, az egész világon hárman. Meg aztán velem sohasem történt meg, hogy visszahozzák a zaccot, hogy „— Laci bácsi, mit adott el maga nekem? Sze' minden második mellékmondatból hiányzik az állítmány”.

Ha meggondolom, hogy azt az időt, mialatt vele vesződtem, sorsjegy árusásra, vagy kérvényminta kitöltésre fordítom, ma már rendes megbecsült polgár lehetnék, akire az adóhivatal is felfigyelt. Nem házalnék esztétikai rövidáruval, nem kellene vershulladékot gyűjtenem a Szemétkosár című lapnak.

Ugye megért engem. El kellett adnom mindenáron. Nekem nincsenek kötelező tartalékaim, az ötlet-szabadalomért is leesett két stampedli zöld, az Egy Szem-ben.

Ebben a gépesítési korszakban egyre jobban veszttem a talajt lábam alól, hiszen én csak egy fél-automata vagyok. A hajszában sajnos legtöbbször csak a teljes automaták állják a sarat. Ezek önműködően átsaltolnak a hivatalos közlöny legújabb változtatásaira és betoldásaira hat-tizen-két évre visszamenő hatállyal.

Mire én, uram, a betoldás és pótláshoz érek, már kihajították az egész paragrafust cikkelyestül.

Ilyenkor még a maszekokat is irigylem, pedig őket a Kritikaadóhivatal rövid pórázon tartja, öncélú és csak a Piac szappanbuborék szükségletét kielégítő munkásságukért. Nekik legalább előre megmondják, hogy nem jól csinálják, nekem csak a rendelet megjelenése után.

Az írás is, amire kezitsókolom azt tetszett mondani, hogy hosszú párbeszédre van eresztve, arról szól — mint tudja —, hogyan harcol egy két házból és egynegyed legelőből álló község repülőgépmotor-gyár beruházási kölcsönének megkaparintásáért. És mi történt kéremszépen. Csak míg eldöntöttem, hogy turboreaktív, vagy klasszikus belsőelégésű motorokat tegyek meg főszereplőknek, máris lefújták az egészet és egyetlen léglökéssel a szomszéd három ház és egy és háromnegyed legelőhöz csapták a bátor községet... Nos, az Ellenszerkesztő úr elszokta olvasni lapjának első négy oldalát is, Kegyed pedig akkor tért vissza évi szabadságról. Hát így volt.

Egy pillanat!

Ne menjen még. Jóváteszem a múltkori gikszert. Ez az áru, amit itt lát, mai dátummal van ellátva. Megszagolhatja.

Arról szól, hogy egy absztrakt festőnek legjobb barátja szemébe vágja, hogy olvasta a mai újságot. És hogy: „Apafej, jobban tennéd, ha arról a gezemioéről, amit te Nukleoextázisnak nevezel, levakarnád az uborkasalátát. Nya.

Kérem? Hogy ez már nem érdekes? Hogy a holnapi újságban leintik azokat, akik a ló másik oldalára estek át, és most a festővel levakartatnák a festéket, a költővel rond írással rímeket körmöltetnének.

Kár.

Hogy miért?

Elvi okból.

Utálom az uborkasalátát.

KÖRÖK A HOMOKBAN

Major Nándor

1

EMLEKEZÉS ÉS FELEDÉS

1963. III. 17-én. Az utóbbi években a szocrealista irodalmi irányzat elmélete szemre jelentősen fejlődött, úgy mondják, küzdenek a fogalom szűkítése, tehát kizárólagossága ellen. Szembetűnő, hogy egyre inkább hangoztatják (majdnem szó szerint idézek: nem egységes stílus kialakításáról van szó, hanem új társadalmi tartalom művészi kifejezéséről, ily módon a szocrealista irodalom lényegét a tartalomban jelölik meg, s kiemelik, hogy a művészi forma- és stílusalkotás lehetőségei tehát úgyszólván határtalanok; mégis alapvető fontosságú kritérium, hogy mindez nem lehet inadekvát a realista tartalommal — s hozzáteszik: a szocialista eszmeiséggel sem.

Már-már azt hihetnénk, hogy a fentiek szerint ez a szocrealizmus csupán afféle gyűjtőneve mindama irodalmi törekvéseknek és irányzatoknak, amelyek szociológiai tekintetben („új társadalmi tartalom művészi kifejezése”) szocialistának mondhatók, s illetően magunk is okkal elfogadhatnánk, hitet is tehetnénk mellette, nem feledkezve meg közben arról sem, hogy a kultúra és a művészet bizonyos vívmányai természetesen mégis túlmutatnak a rabszolgatartó, feudalista, polgári és szocialista jelzőkön, amelyekkel illetjük őket.

Ahhoz azonban, hogy így járjunk el, tettetnünk kellene magunkat, mintha nem tudnánk, hogy a szocrealizmus mégsem — vagy legalábbis: nemcsak — gyűjtőfogalom, hanem egy *irányzat* teóriája, amelynek tartahatatlan, eklektikus voltáról eleget cikkeztek a hazai esztéták, s nem látunk perújításra készítő indítékokat. Az a törekvés azonban, hogy a szocrealizmus valamelyest levetkezze a szorosabb értelemben vett irányzat jellegét, s valami általánosabb érvényű, netalántán mégis gyűjtőfogalom jellegű legyen, újabb jelenség, s nyilván összefügg az utóbbi évek tanulságaival, amelyeket — hogy elébe vágjunk a dolgoknak — az alkotóművészek, legalábbis a művek tanúsága szerint, konzekvensebben vontak le, mint a teoretikusok.

Ha megmaradunk a gyűjtőfogalom általánosságainál, a szépírók mindekenelőtt a tartalom körüli ekvilibrisztika gondolkoztatja el. Gyakorlati tevékenységében szinte minden pillanatban *érzékeli*, hogy a tartalom lényec-

gében homályos, megfoghatatlan, szinte fiktív dolog mindaddig, amíg meg nem fogalmazta, s formáról sem szólhatunk, amíg egy tartalmat nem sikerült épp a kívántak kifejezésére létrehozunk — amint azt már annyian kifejezték. Gyakorlati tevékenysége tehát a szépirót arra indítja, hogy szinte fetisizálja a tartalom és forma egységét, noha tudja, hogy ez praktikizmus és egyfajta vulgarizálás lenne. Hajlamai tapasztalataiból erednek: ha épp kifejezte magát, s nyomban ellenőrzi, adekvát-e ez a kifejezés azzal a *dologgal*, amelyről mindaddig homályos vagy legalábbis nem teljesen kialakult képe épp a megfogalmazás, a kifejezés révén — annak folyamatában — lett igazi értelemben vett tudatosodott *megismeréssé*, a dolog megismerésévé, nos, a kifejezés és a dolog adekvátságának a vizsgálata során szakadatlanul *érezkeli*, kivált ha leírva *rögzíti* kifejezését, hogy semmiféle tartalmi változtatást nem eszközölhet formai nélkül s formait tartalmi nélkül, vagyis megdöbbenően *érezkeli* azt, amit Hegel mondott: „a tartalom nem más, mint a forma átcsapása tartalomba, s a forma nem más, mint a tartalom átcsapása formába”. Hiszen a descartes-i mondás: „Gondolkozom, tehát vagyok”, csakis így és sehogy másként nem fejezhető ki, ha tudjuk is, hogy valamelyest speciálisan megfogalmazott válasz arra az alapvető ontológiai és gnoszeológiai kérdésre — közben tudjuk azt is, miért épp a *gondolkozom*-ban látja Descartes alaptétele első részének lényegét, s ilyenén világos számunkra, hol kell a külön vizsgálandó tartalmat keresnünk. Mégis úgy igaz, hogyha a nyelvi formán csak egy hajszálnyit is változtatunk ilyképpen: „Mínthogy gondolkozom, vagyok”, csak az első pillanatban hihetjük, hogy sikerült megőriznünk az eredeti tartalmat, nyomban utána észrevesszük, hogy ez a formai változtatás hajszálnyi tartalmi változtatást is eredményezett: a „mínthogy” szó halványan bizonytalanná tette a „gondolkozom” (vagyis a tudat) elsődlegességét, mert ha *mínthogy* gondolkozom, akkor ez a gondolkozás *mintha* lehetne valaminek az okozata, mintha firtatás nélkül, óvatosan *megengednénk*, hogy esetleg okozat, nem pedig abszolút elsődleges kiindulópont. Ha Descartes így fogalmazta volna meg alaptételét, az a Descartes, aki azt vallotta: „Mert minél jobban tisztában vagyunk valamely dologgal, annál inkább ragaszkodunk annak egyetlen módon való kifejezéséhez” — a felismerésével való adekvátságának vizsgálatakor ki kellett volna húznia a „mínthogy” szót, hogy a tartalom és a forma egybevágását, nemcsak művének összefüggéseiben, hanem bizonyos értelemben saját személyét is túlhaladva, egy kor, egy osztály, egy ideológia szellemében elérje.

Vagy hogy találomra más példát mondjunk: Schopenhauer Kant bírálataiban idézi Kantnak ezt a tételét: „Kell hogy az *én gondolkodom* kísérhesse minden képzetemet”, s miután rámutat, hogy a „kell” szó és a „kísér-hesse” feltételes módja hallatlan bizonytalanságot kelt, megállapítja, „ez a problematikusan apodiktikus kijelentés; magyarul: olyan mondat, ami az egyik kezével elveszi azt, amit a másik kezével ad”, Schopenhauer tehát rászánja magát, hogy — „ha Kant nyilatkozatait összefoglaljuk” — kihámozza, mit jelentsen ez a mondat a maga helyén, vagyis a kifejezési forma adekvátságát firtatja a Kant egyéb nyilatkozatainak összefüggéseiből kitűnő tartalommal — s jókor mondjuk: Schopenhauerban azért merül fel az inadekvátság gondolata, mert a kanti mondat ilyen kifejezési formájának tartalmát nem ismeri el — függetlenül Kant „egyéb megnyilatkozásaitól”, vagy éppen azok ellenére — adekvátnak magával a „dologgal”, amelyről szól. Arra kívánjuk ezzel felhívni a figyelmet, hogy valami lehet adekvát a mű összefüggéseiben, s ugyanakkor inadekvát magával a „dologgal”, amelyről szól, s fordítva is; eközben rendkívül fontos, hogy milyen kritériumok vezérelnek bennünket a „dolog” megítélésében — s ha mármost felidézzük a szocrealizmus teoretikusainak szavait, melyek szerint „a művészi formaalkotás lehetőségei úgyszólván határtalanok”, de „mindez

nem lehet inadekvát a realista tartalommal”, arra kell hát kilyukadnunk. milyen kritériumok szerint ismernek el valamit adekvátnak a realista tartalommal, s ekörül — eddigi elképzeléseiket ismerve — aligha érthetünk velük egyet. A dolgok elébe vágva csak ennyit mondjunk: ha egy mű „valóságát” a valódi világról alkotott, társadalomtudomány (filozófia, szociológia stb.) nyújtotta valóság-kép alapján ítélik meg, a tudomány köldökzsinórján aszaltatva a művészetet (noha a művészet és tudomány kapcsolata vitathatatlan), nem pedig a valódi világ speciálisan művészi aspektusa szerint felfogott „valóságot” vizsgálják a műben kreált egyéni vízió megannyi összefüggésével, akkor máris áthághatatlan fal állt közénk.

Fentebb mindenekelőtt a nyelvi forma példájáról volt szó, nem egy mű, hanem pusztán egy-egy mondat erejéig, nem is az irodalom, hanem a tudomány területéről, de a maga módján ez is érzékelteti a tartalom és a forma egyéb — mégannyira különböző — megnyilatkozásainak jellegét is. Fontos azonban hangoztatni, hogy a tudományos forma általános jellegével szemben a művészetben *mindig* egy meghatározott tartalom formájáról van szó, s ha a műveknek van is az esztétika által összegezendő „tartalmuk” és „formájuk”, amelyeknek ismeretében a kritika az egyes művekről ítél, ezekben a művekben a megformálás mindig tartalmi *jelentésű*, például a konstrukció révén is. Ilyetén, ha valaki egy irodalmi törekvés „lényegét a tartalomban jelöli meg”, akkor az égvilágon semmit sem mondott, ha közben ki is jelenti, hogy „a művészi forma- és stílusalkotás lehetőségei úgyszólván határtalanok”, mert hisz jól tudja, hogy a tartalomba beleértette a forma tartalmi jelentését s a tartalom formai jelentését, egyébként pedig magától értetődik, hogy minden egyes műnek sajátos formát kell öltenie. Ha mégis olyannyira hangoztatja azokat a „határtalan lehetőségeket”, akkor vagy valóban „szabad a vásár”-t kiált a formai kísérletekre azzal, hogy semmibe veszi a formát (s a tartalom formai jelentését), a tartalomból pedig pusztán a külsőséges „tartalom” érdekli (s ezáltal paradox módon formalistává lesz), melyből „levonja” a mondanivalót s az eszmeiséget, amint azt a gyakorlati kritika művelői — miként többször kimutattam — zömével teszik, vagy pedig mégis komolyan veszi a formát, ám akkor félő, hogy a határtalan lehetőségeket” a gyakorlatban alaposan csökkenti fogja, mihelyt kifejti, mit ért az „új társadalmi tartalom művészi kifejezése”-n, mit tart adekvátnak a „realista tartalom”-mal, s mit tekint „szocialista eszmeiség”-nek, hiszen mindennek a forma tartalmi jelentésében is kifejezésre kell jutnia. A szocialista eszmeiséget valljuk mi is, az új társadalmi tartalom művészi kifejezésére törekszünk mi is, az alkotási szabadságot hirdetjük mi is, csak éppen a művészet megítélésében mások a kritériumaink.

Hol tartunk tehát?

Salamon azt mondta, *semmi sem új a nap alatt*. Bacon rámutatott, hogy míg Platon azt vallja: *minden megismerés csupán emlékezés*, amiből úgy tűnik fel, hogy azonos véleménye van Salamonnal, csak hogy Salamon szavai voltaképpen azt jelentik, hogy *minden új dolog csupán feledés*. Ilyetén a feledés azonos az emlékezéssel.

Kérem?

1963. III. 19-én. Semmi sem olyan sikeres, mint a siker, mondják bölcsen a pragmatisták, akik akkor kezdtek közelebről foglalkoztatni, amikor Dobrica Cosić *Deobe* című háromkötetes kiváló regénye — hamarosan magyarul is megjelenik *Oldódás* címmel — olvasása közben látnom kellett,

hogy a csetnik mozgalom ideológiájában, amilyenek az író festette, mélyen beleette magát a megannyi irányzatú pragmatista életfelfogás, az egyik hős esetében pedig, Bata Pavlovićban, aki valamiféle szellemi vezér. szinte kitapitható, hogy a pragmatista filozófia emlőjén csüng. Ez a Pavlović egyébként *francia*, pontosabban párizsi neveltetésű, a német Nietzsche, a számára exemplar vitiis imitabile révén jutott el a legtörőlmetszettebb *amerikai* filozófiához, a pragmatizmushoz, ezt az utat pedig, miként Nedeljković *Pragmatizam i dijalektika* című, sok értékes anyagot közlő, de elég felszínes és hányaveti könyvéből megtudtam, a pragmatisták közül az *olasz* Papini tette meg, akinek a műveihez azonban nem tudok hozzájutni, hogy minél jobban kifürkészhessem ezt a mégis jellegzetesen *balkáni* ködevőt, Pavlovićot. A regényre országszerte sok szót fecsértek, de igazán mélyrehatóan, úgy látom, mind a mai napig alig szóltak róla, mindenekelőtt azért, mert nem figyeltek fel a pragmatizmus kulcsszerepére: a mozgalom tehetetlensége éppenséggel ennek az egymást kizáró sok irányzatú pragmatizmusnak a viszonylatában fogható fel, s az a meghökkentő szükségyszerűséggel bekövetkező csőd sem független ettől az életszemlélettől, amely — minő iróniája a sorsnak! — mindenek legfőbb kritériumának, az igazságának is, a hasznosságot, a sikerességet, a sikeres alkalmazhatóságot tette meg, s ily módon a regényben, csődjével, a szemünk láttára likvidálta, saját kritériumával, önmagát. Pedig a regényben a pragmatizmus eklektikusságának messzemenő tartalmi-formai következményei vannak: a fentebb említett fékevesztett, dühöngő tehetetlenséget és paralizáltságot a konstrukcióban *totálisan* érvényesülő *ellenpontozás* szolgáltatta: nemcsak a törekvések, tettek, indítékok, célok, emberi sorsok futottak szinte az abszurdumig kiélezve ellenpontjukba, hanem a hősök is, cselekedeteikben és nézeteikben, a várakozástól hajmeresztő következetességgel ellentétben, folyton saját ellenpontjaikon ugrálnak, úgyhogy a befejezésnél már némi kétéllyel s hitetlenkedve kapkodjuk fejünket, a hallatlanul motivált lélekrajz ellenére is: mily mértékben vezette az író maga az anyag, a víziója, s mennyiben vezettette magát egy mégoly megokolt konstrukciós elképzelés rigorózus végrehajtásával, amellyel persze a maga módján mégis elkápráztat bennünket.

Ezt az észrevételemet körültekintően és részletesen vizsgálva ki kellett volna fejtenem a regény anyagából, de a pragmatizmus tanulmányozásával megálltam félúton, Papini előtt. James *Pragmatizam* és Dewey *Logika* című műve azonban bevezetett annyira a pragmatista észjárásba, hogy jobban megértsek bizonyos összefüggéseket, amelyek annak idején Németh László *Sajkódi estékjének* olvasása közben elgondolkoztattak. Németh László hallatlanul időszerű dologhoz nyúlt Alekszej Tolsztoj *Első Pétere* kapcsán, s megdöbbentő eredményre jutott; hogy pedig helyesen értsük azt, amit elvitatni kívánok, figyelmesen olvassuk végig még egyszer az *Orosz fordításaimról* című tanulmány idevágó részét.

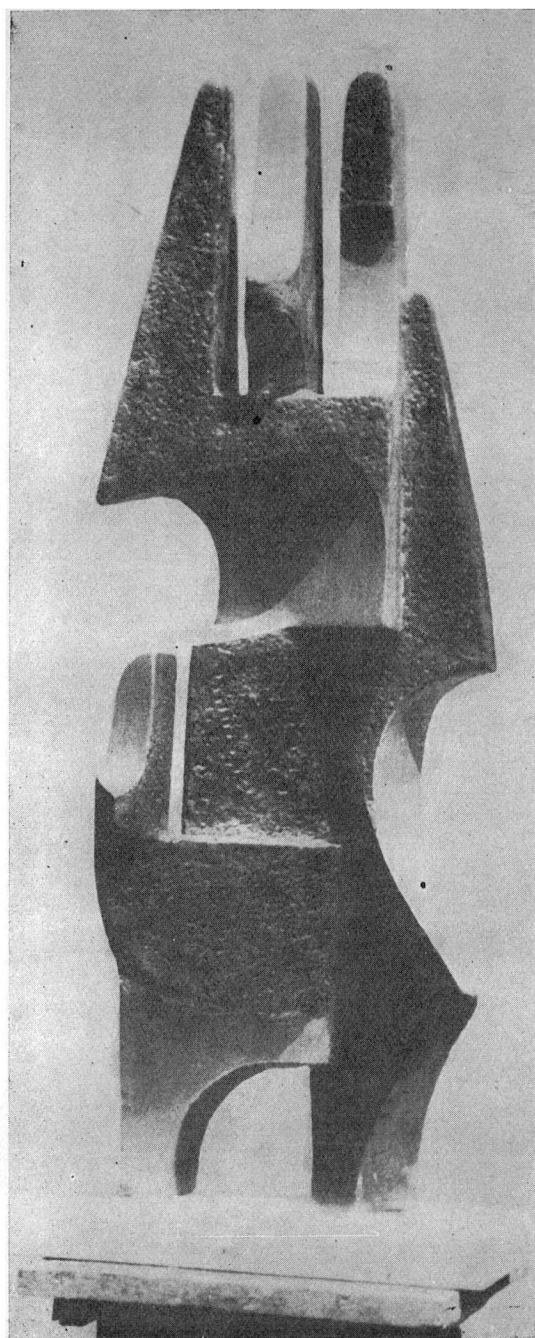
„Másik ritka sajátossága e történeti regénynek, hogy valóban a történelem a tárgya. A mi *Erdélyünk* éppúgy, mint a *Háború és béke*, az író emberi problémáit vetítették bele hőseiken át a történelembe; vagy legalább ezt is megtették közben. Az *Első Péter* azonban egy tisztára történelmi kérdésre ad kimeríthetetlen gazdagságú választ; úgy, hogy a szerző személyéről, a felvonultatott képekbe beleveszve, teljesen megfeledkezünk. Ez a kérdés: „Mit jelent Oroszországban a reform (vagy ha úgy tetszik: a forradalom)? Milyen anyagba nyúl a reformer, s milyennek kell neki magának is lennie, hogy eredményt érhessen el?”

Az elmúlt években sok ezer olyan mű jelent meg, amelynek célja a vélemények befolyásolása volt. Hadd mondjam el, hogy rám — éppen mert konkrét gazdagságában is magas, szinte filozófiai szinten volt tartva — egy mű sem fejtett ki olyan „propaganda”-hatást, mint az *Első Péter*. A

kommunizmustól annak idején nem Lenin tanítása és példája, hanem a honvédő háborút megelőző évtized eseményei tartottak távol. E regény fordítása láttatta be velem, hogy a szenvedélyek kisülése után (melyeknek felgyülemlesztését a *Sztyepán Kolcsugin* ábrázolta) egy nemzetet a nagy-péterinél nagyobb feladatok elvégzésére csak péteri egyéniség (s nem írogató Golicin hercegek) tarthatnak össze, ezek pedig nem szoktak pontos politikai elektronikus gépek lenni, hanem nagy energiájuk mellett péteri hibákkal megvert emberek.

Ha valaki azt kérdezné, a regény melyik részletében éreztem meg a regény nagyságát leginkább: a második rész végét mondanám. Az új, europeizált Oroszország alapjai már le vannak rakva, Pétervár is épül, a nép azonban sosem volt ilyen boldogtalan, mint most, s a munkatársak kis rétegét nem tekintve, fogcsikorgatva végzi a rászabott munkát, vagy az északi erdőségekbe menekül s inkább elégetteti magát, mint hogy a cár szolgálatába álljon.”

Nem kisebb dologra hívja fel itt a figyelmünket Németh László, mint hogy a lét, a történelmi lét is, a múlté, tudatosodva, bizonyos mértékben létformáló elem évtizedek és évszázadok múltán is egy nép, egy nemzet, egy csoport számára, miként a franciáknál mind a mai napig érezzük a győztes polgári forradalom létformáló hatását, a magyaroknál a sorozatos vereségüket, Rákócziét, negyvennyolcét, tizenkilencét, az oroszoknál pedig az I. Péterben kilombosodó Rettegett Iván-i tendenciákat még a szocialista forradalom után is: nem csupán Alekszej Tolsztojból merült fel Sztálin alakja, midőn I. Péterről írt, a péteri mítosz bűvópatakaként, de jól hallhatóan ott csörgedezett folyton a felszín alatt. Más azonban az, amit indítékoknak és kontinuitásnak — oly sok dolgot — felismerünk és elismerünk, s ismét más az, hogyan ítélünk róluk. Tekintsünk el annak firtatásától, ami Alekszej Tolsztojt, illetve Németh László kérdésfeltevésében olyanannyira ingerel a vitára, hogy tudniillik valóban *mikor* milyen *anyagba* nyúl a reformer (vagy forradalmár) *Oroszországban*, s törjünk nyomban a lényegre, arra, hogy Alekszej Tolsztojt regénye valóban „egy tisztára történelmi kérdésre ad kimeríthetetlen gazdagságú választ”, de mégsem annyira kimerítőt, hogy beláttassa velünk: az a történelemfelfogás, amely a jelen társadalmi gyakorlatát a történelem egészének mezében megjelenő egyetlen kiszakított korszak gyakorlatának vélt adekvát-ságaival kívánja igazolni vagy magyarázni, mélységesen elavult, kivált, ha eme gyakorlat megítélésekor kritériumként folyton ott kísért, igaz, jól megbújva, a *cél szentesíti az eszközt* egyfajta relativizált felfogása, s a legfőbb dilemma mégis akörül forog, ha nem is szimplán, hogy vajon mi a „helyes” cél és a „helyes” eszköz, mindkettő abszolutizálva, a vélt vagy valóságos kényszerítő körülmények szorításában. Magyarán: a péteri europeizálás az absztraktnak felfogott s fetiszizált *haladás* szempontjából nézve *hasznos*, gyakorlata *sikeres*, és ezzel, alkalmazhatóságával, „igazolta” az eszmét és gyakorlatát egyfajta pragmatista felfogás szerint — számunkra azonban a haladás nem elvonatkoztatott, igazoló elvünk nem a hasznosság, s a gyakorlatot is — marxisták módjára — élesen megkülönböztetjük attól, amit a pragmatisták a filozófiában gyakorlatnak fognak fel. Alekszej Tolsztojt nem láttathatta be velünk, mert maga sem jutott túl e felfogáson, noha a *Rettenetes Iván* dráma félbehagyása — azaz a harmadik rész elmaradása, amelyben a „péterei” koncepció teljes összeomlásának kellett volna következnie, arról tanúskodik, hogy Tolsztojt sejtette, hol dől el a dilemma, de nem tudott, nem akart szembenézni vele. Ismeretes, hisz ő maga vallotta be: képtelen megírni a harmadik részt; a végkövetkeztetés rettenetes. Vagyis *ő is* a saját fájdalmasan „emberi problémáit vetítette bele hősein át a történelembe”, noha művét valóban „konkrét gazdagságban is magas, szinte filozófiai szinten” tartotta, ám az utolsó lépés előtti

ALEKSANDAR ZARIN
fenséges nyugalom

megtorpanás folytán egy köztudomásúlag eklektikus filozófia szintjén; s „magas” annyiban, hogy a cél és eszköz dilemmáját nem vulgarizálta olyképpen, hogy a két vélet vagy-vagyával válaszoljon csupán: nem maradt meg annál, vajon mi a helyes cél, az europeizálás, a haladás s a nép jóléte meg boldogsága a jövőben, az elkövetkező nemzedékben, vagyis a jelen nép szempontjából a halál után itt kivirágzó boldogság, ez pedig nem több s nem kevésbé absztrakt számára az egykor annyiszor hangoztatott túlvilági boldogságnál, vagy pedig az a másik, mely szerint a jelen népnek is kell hogy jusson — legalább az elviselhetőség határáig — az életből, hogy fel sem ötlhessen benne: „inkább elégetteti magát, mint a cár szolgálatába álljon”. Alekszej Tolsztoj nem moralizál ily esetlenül. nem e vulgarizált ellentétben hányódik, a kettes szám ígéténél túllépve feltétlenül gazdagabb s ennél fogva színvonalasabb, mindenekelőtt döbbenetes, tragikus választ ad, noha részleteiben van benne sutaság is: a régebbi kor fentebb említett túlzásainak ecsetelése egy, a maga módján szimbolikus műben bizonyosfajta ijesztgető, malasztos vigasz is Tolsztoj kortárs népe számára, amely mégsem állt ama szörnyű, *teljes* kilátástalanság előtt. Mitől sem viszolygunk jobban, mint az absztrakt moralizálástól, s mert Alekszej Tolsztoj valóban „filozófiai szinten” kutatta a választ, tehát épp korunk filozófiai kultúrájának színvonala nevében emlékeztethetünk, hogy a társadalmi-történelmi gyakorlat (s a vele egységben levő elmélet) helyességének megítélésakor nem elégíthet ki bennünket pusztán az *alkalmazhatóság* elve, hiszen megvannak annak is a közismert kritériumai, hogy *milyen* gyakorlatot ismerhetünk el hitelesítő erejűnek, s közben nem feledkezhetünk meg e hitelesítés érvényességének különféle fokozatairól sem; sőt annak ellenére, hogy a gyakorlatot a megismerés leggazdagabb forrásának és hivatott bírójának tartjuk, emlékezzünk Leninnek a gyakorlatról mint az igaz megismerés kritériumáról elhangzott bíráló megjegyzésére: „Emellett persze nem szabad elfelednünk, hogy a gyakorlat kritériuma a dolog lényegénél fogva sohasem igazolhat vagy cáfolhat meg *teljesen* semmiféle emberi képzetet”, s ezt épp az empiriokriticistákkal, a pragmatisták tejtestvérével folytatott vitájában mondta.

De ha idealista módra egyetérténénk is Voltaire-ral: „Az igazi lángelmének és főként az olyan lángelmének, aki új utat tör, megvan az az előjoga, hogy büntetlenül követhet el nagy hibákat”, akkor is, hadd kérdezzük laikusan, hol van ennek a büntetlenségnek a határa (az atomkorban annyi humanista tudóst gyötrő kérdés!), hol az az egyensúlypont, ahol a nagy hibákat még feledtetik a nagy tettek, nem pedig a tetteket a hibák; de mindez még akkor sem mentesít bennünket attól a kötelességünktől, hogy gyarló képességeinkkel levonjuk a nagy hibák konzekvenciáit, megvizsgáljuk, *miként* törte emberünk azt az utat, s vajon mily mértékben új, végtére pedig, vajon éppen lángelméről van-e szó, ha már olyan nagy hibákat követett el, s hát elismerhetjük-e az előjogát, vagy pedig csupán a poszt, ahol leledzett, a körülmények, a kor tették naggyá egyébként közönséges tetteit és hibáit egyaránt. „Péteri hibákkal megvert emberek”. Tragikus hősök, a klasszikus tragédiákéhoz foghatók, az *Első Péter* is ekként ragad meg bennünket *irodalmi* kvalitásaival, filozófiai eredményei ellenére. Mert amíg irodalmi szemmel nézzük őket, ezeknek a hősöknek a hibái mindenekelőtt *jellembelieknek* tetszenek, s belőlük következnek a kisebb-nagyobb vagy mégoly fatális tévedések. De mihelyt filozófiailag vizsgáljuk azt, amit eszméikkel s gyakorlatukkal képviselnek, az egyéniségen és a jellemten túlmutatató princípiumok vezérelnek bennünket — s ezt manapság oly sokan képtelenek belátni. Sokkal többről van itt szó, mint pusztán jellembeli hibákról. Sztálin és a pragmatisták között nem nehéz kimutatni a kapcsolatot, kivált Dewey instrumentalizmusára gondolunk, Deweyéra, akit Sztálin meg is hívott a szovjet iskolareform rende-

zésére. Minden gyakorlat szükségszerűen meghozza a maga elméleti konzekvenciáit, s a dolgok láncolata messzire vezet — a kiinduló ponttól. S másról is szólhatunk. Egy elméleti tételt többféle eljárással lehet a gyakorlatban valóra váltani, de csákánnyal például nem lehet szívet operálni. Ha egy öntözőgép végét nem a kútba, hanem egy benzintartályba dugjuk, öntözni fogunk, s ha rossz az orrunk, vagy ha befogjuk, azt is hihetjük, hogy víz gyöngyöz körülöttünk. Ettől még jó a gépünk, s ha bő esők járnak, s a talajban akadnak éltető nedvek, természetbe szökken a növény, ha megannyi elsorvad is. A valóságosan „nagy Péterinél nagyobb feladatok elvégzésére” lehetséges számtalan gyakorlat közül az, amit ez a „Péteri egyéniség” képviselt, persze teóriában is, nem adekvát magával a feladattal a gyakorlat adekvátságainak kritériuma szerint. Ha pedig ettől eltekintve kívánunk ítélni róla, mint másról, függetlenül azoktól a feladatoktól, láthattuk, maga a gyakorlat elég hangos, robbanó, dörgő ítéletet mondott róla nem egy országban, ahol alkalmazták, s itt jegyezzük meg nyomban, hogy egy társadalmi-történelmi gyakorlat helyességének egyik kritériuma éppen az, hogy ne csak a világ egy részén, hanem világviszonylatban alkalmazható legyen. Ne firtassuk hát, „milyennek kell neki magának is lennie”, annak a reformernek, akár pusztán Oroszországban is. A „nagy Péterinél nagyobb feladatok” elméletének igazolása eme Péteri egyéniség gyakorlata ellenére történt, s ez valóban rendkívüli tanulság igazának belátására készítet bennünket: egy dolog hallatlan vitalitását tanúsítja: ez a dolog elsőpör minden akadályt, még a nagy Péterieket is.

3

AZ UTÓKOR ÉS AZ OSTOBASÁG

1963. IV. 3-án. Ernst Bloch egész életműve voltaképpen az utópia vizsgálatából lombosodott ki, a jövővárásban, a reményben (nem a hitben) látta az ember egyik legfőbb mozgatóját, magától értetődően következik ebből, hogy egész humanista filozófiája a jövő felé fordult, tagadja is, hogy a filozófiának más értelme volna. Nem árt hát emlékeztetnünk az utópia oly szerteágazó vonatkozásainak beható tudományos vizsgálataira, épp nekünk, hóbortos literátoroknak, akik hajlamosak vagyunk rá, hogy a legvadabb légvárakra épült utópiákkal is elragadtassuk magunkat, mert hiszen annyi költői vonás van minden utópiában, még ha „matematikai költemény” is a mű, miként Engels vélekedett Fourier-ról, emlékeztessünk tehát arra, hogy a költői igazság sajátos dolog, a tudomány viszont, a társadalomtudomány is, a valóra épült „konkrét utópiát”, a *docta sepest*, még gyakrabban egyszerűen a *fantáziát* méltányolja, a délibábok kergetése pedig végzetesnek számít, s a legnagyobb fokú sarlatánság jelzőjével illethetjük. De van abban némi alattomoság is, ahogyan a dölyfös tudomány fumigálja az utópiát, részleteiben pedig ugyanakkor vékaszámra sajátítja ki zseniális ötleteit, úgyhogy a művelet nemegyszer a szentesített hullarablás méreteit ölti.

Van rá okunk, hogy eltűnődjünk az utópiákon s a nagy utópisták sorsán most, amikor várjuk Saint-Simon könyvének hamaros megjelenését, s kezünkben vannak Owen válogatott pedagógiai írásai, Pataki tollából *Az utópista szocializmus pedagógiája*, August Bebel-től *Charles Fourier élete és eszméi* Haraszi Sándor hozzáértő előszavával, amelyből bőven merítünk majd adatokat, hiszen oly tömören tartalmazza mindazt, ami töprengésre készítetett bennünket.

Engelsnek persze volt hozzá bátorsága, hogy büszkén vallja, az elméleti szocializmus három olyan ember vállán nyugszik, „akik tanaik min-

den fantasztikus és utópisztikus volta ellenére is, minden idők legnagyobb elméi közé tartoznak, akik zseniálisan, eleve megsejtettek számtalan olyan dolgot, melynek helyességét mi most tudományosan bizonyítjuk be”, s nem mosolyogta le — noha bírálta — Fourier-t égbekiáltó fantazmagóriái, előítéletei, vakhite, rigolyái s nemegyszer kifejezésre jutott tudatlansága miatt sem, mint kortársai, akik örült lázalomnak tartották tanait, vagy mint az akkori francia irodalom néhány nagyja, akik a „Palais Royal bolondjá”-nak nevezték. Elhivatottsága tudatában bármily ragyogónak találjuk is Fourier válaszát, aki tudott gúnynevével: „Nem baj, Kolumbusz Kristófot ötvenmillió ember tartotta bolondnak”, a tanulásról keserűen veszi tudomást: akiknek neve számunkra elválaszthatatlanul együvé tartozik, s mindig is együtt merül fel tudatunkban, kortársként kibékíthetetlenek, összeférhetetlenek voltak: Fourier egy pamfletjében Owent tudatlan fecsegőnek és kalandornak nevezte, a saint-simonistákat pedig képmutató sarkatánoknak, mivel azok is elutasították a vele való együttműködést. A kortársak persze csak nagy ritkán hajlandóak arra a kíméletre, amelyet Schopenhauer az élőkkel szemben szükségesnek tart, „mert az emberi gyarlóság valamely tévedés legigazságosabb cáfolatát is csak enyhítgetésekbe és hízélgésekbe burkoltan, sőt még így is csak nehezen viseli el, s az, aki századoknak a tanítója és az emberiségnek jótévője, annyit legalábbis megérdemel, hogy az ő emberi gyarlóságát is kíméljük, hogy fájdalmat ne okozunk neki”, mondja ezt a halott Kanról, akit épp bírálni készül, mert „hibáit külön kell választani az érdemétől, ártalmatlanná kell tenni őket és aztán át kell adni a feledésnek”, de egy cseppet sem tartja magát ehhez a kímélthez a még élő Hegel esetében. Az utókor annál nagyobb megértéssel kezeli a halottakat, a hitek, álmok, eszmék közötti egykor nagyoknál különbségeket elmossa, s bátran teheti, hiszen egy rég elviharzott korhoz fűződnek, melyek az utókor számára már jelentéktelenek és ártatlanok: valóban, ma már az árnyalatnyi különbségeket tevő szakembereken kívül ki érti meg Rousseau sértődékeny visszavonulását Diderot nagy vállalkozásának valóraváltásakor, Voltaire csípős szavait Rousseauról, Holbach mosolygását Diderot-n, akinek különben könyve redigálását köszönheti, Helvetius kemény bírálatát Montesquieu-ról, amikor is a kényelmes utókor számára minden különbségük ellenére oly jól megférnek egyetlenegy, nem is olyan nagy kalap alatt. Az utókor megbékél azokkal a régi eszmékkel is — vagyis elfelejti őket —, amelyek voltaképpen létérdeke ellen törnek; a genfi polgárok csak nemrég, az elmúlt évben ünnepezték évfordulója alkalmából Rousseau-t, azt a bölcsőt, aki pedig támadást intézett, egyebek között a magántulajdon ellen is. Amikor az utókor, bármilyen legyen is, megbocsátja a halottaknak vélt tévedéseit, s nagy sajnálkozva eltűnődik azon, hogy, lám-lám, ennek vagy annak a zseninek nem volt része megértésben a legnagyobb kortársak részéről sem, s közben a pátosszal elmondott szemrehányás mindig a *másikat* éri, Diderot-t, ha Rousseau-ról van szó, Rousseau-t, ha Diderot-ról, vagy a korabeli nagy francia írókat cinikusnak mondjuk, mert bolondnak tartották Fourier-t s fajankó akarnokoknak azokat, akik viszont ezeket az írókat tartották bolondnak, nos, akkor nagy adag értetlenség, képmutatás és következetlenség van bennünk, az utókorban.

Értetlenség azért, mert nem vagyunk hajlandóak tudomásul venni, hogy az élet száz fronton vívott harc minden korban, s a kortárs Fouriernek nem volt mindegy, hogy a saint-simonisták tevékenykednek-e sikerrel, akik nem átalították belevetni magukat a politikai harcba, amit Fourier, az ész arisztokratájához illően, méltatlan módszernek tartott, irtózott tőle s mélyen lenézte, s így egy világ választotta el amazoktól; nem volt néki mindegy, különben beállhatott volna egyszerűen saint-simonistának, s nem lett volna Fourier;

képmutatás van magatartásunkban, mert nincs az az utókor, amely nyájias megértéssel méltányolná és túrné saját eretnekeinek és utópistáinak, hogy elképzelésük *egészét*, a zsenialitások és tévedések keverékét, amelynek *valóra váltásáért* egészben küzdenek, elnézze, hiszen a mi korunk éppúgy lemosolyogja kortársaink nem is oly fantasztikus tévedéseit — mert *minket* érint! —, mint bármely korban tették a kortársak; a kor inkább eltűri, elismeri s méltányolja az óvatos gyakorlatiaskodókat, akiket már a következő emberöltő is elfelejt, mint azokat a páratlan elméket, akiket okkal vagy ok nélkül eretnekeknek, álmodozóknak vagy utópistáknak tart, hívják például Blochnak, aki maga is megérte — az utópia nagy marxista ismerőse — az utópisták sorsát;

végül nincs *következetesség* magatartásunkban, mert ha az egykori kortársaktól ily nagy fokú megértést várunk el és kérünk számon, magunk is ekkora megértéssel tartoznánk saját kortársainknak, vagy ellenkezőleg, méltányosnak kellene találnunk amazok kortársainak cinizmusát, s velük együtt le kellene mosolyognunk Fourier-t épületes fantazmagóriáiért, még ha elragadtatva méltányoljuk is zseniális felismeréseit.

Igy jár majd el velünk is az utókor, nem érti meg a sokunk közé feszülő különbségeket, könnyű lesz kiegyezni velünk, könnyű lesz elfogadnia tőlünk azt, ami néki tetszik, hisz nem förmedhetünk rá elképzeléseink csonkítása miatt, s el kell túrnunk, hogy megértők legyenek hozzáink: nem hívhatjuk ki tiltakozásunkkal egyiküket-másikukat *személyesen* magunk ellen, hogy aztán fejünkhöz vágják minden fenntartását, mint kortársaink teszik.

Fourier esete azonban ettől nagyobb dologra is figyelmeztet bennünket. Ő ugyanis előremutató zseniális rátapintásai ellenére több tekintetben súlyos sötétséget, idealizmust, sőt a maga nemében reakciósat is képvisel nem egy sokkal korábbi filozófussal szemben. Mert hogy Marxéknak nemcsak „fantasztikus burkot”, hanem a sötét maradiság burkát is le kellett fejteniük tanairól, az nem kétséges: Fourier a mindenséget átfogó „örök és megingathatatlan” igazság princípiumai között elsőnek, mozgató princípiumnak az *istent vagy a szellemet tekinti*, vakhite, mely szerint ő a kiválasztott, aki meghozza a szenvedő emberiségnek (az egésznek) a várva várt üdvösséget, afféle misztikus *krisztusi küldetést* jelent, a lélek-vándorlás ábrándos híve, ellenszenvez a forradalommal, irtózik tőle, a népképviselői rendszert az anarchia bevezetésének tekinti, botorul s eredménytelenül várja *mindennap délben* a kandidátusokat, hogy pénzeljék társadalmát, akár „királyságokat” is ígervén nekik — csak néhány közismert dolgot említünk, igazi kuriózumaira ki se térve, hogy megmaradhassunk a komoly hangnemnél, s ne kelljen képmutató nagylelkűséggel elnézőknek lennünk.

Mi más tanulsága lehetne hát töprengésünknek, mint hogy korunk mégoly fantasztikus idealista tanait is, lekicsinylés helyett, figyelmesen kell tanulmányoznunk, és minden esetben meg kell kísérelnünk, hogy a hasznavehetetlen burkokat lefejtve értelmes maghoz jussunk. Az ember azt hinné, hogy erre fölösleges is figyelmeztetni, pedig voltaképpen az az igazság: hallatlanul elterjedt a hiedelem, hogy amióta megszületett a marxizmus, voltaképpen túlhaladtuk az idealizmus — materializmus dilemmáját, noha a két irányzat között a *küzdelem* tovább folyik, s a marxizmus az utóbbi posztján áll — így hát nincs mit várnunk a kor színvonalán *eleve* alulmaradó pusztá materializmustól vagy idealizmustól. Csakhogy századunkban alig akad két-három *valóban* marxista bölcselő, a többi pedig számtalan árnyalata az idealizmusnak és materializmusnak, amelvről egyaránt különféle burkokat kell lebontanunk, hogy életes maghoz juthassunk. Emlékezzünk Lenin szavaira az idealizmusról s arra, mit jelent az a megjegyzés, hogy Hegel ismerete s megértése nélkül senki

sem értheti meg a marxizmust: egy egész „marxista” iskola bírálata volt ez. Mindezen túl pedig, ha ama alapvető ontológiai és gnoszeológiai kérdésre minden filozófus ilyen vagy olyan választ ad is, való igaz, akadnak filozófusok, akik lényegében mégis a két irányzat határán bolyonganak, mint ahogy a természetben is akadnak átmeneti alakzatok a növények és az állatok között, az élőlények és az élettelen világ között. De a burkokat meg kell látnunk s le kell fejtenünk. Mert miként Lenin mondotta, az okos dolognak több köze van más okos dologhoz, mint egy ilyen-olyan, bármilyen színben feltűnő ostoba dologhoz.

NYITOTT KÖNYV MARGÓJÁN

(TÖRÉDEK)

Bori Imre

Miként Orpheusz az Alvilágból Eurüdikéjével az élők világa felé sietve hátrapillantott, s elvesztette őt, vagy ahogy a bibliai Lót felesége megkövült, amikor a halálra ítélt város felé tekintett vissza, úgy néz a maga elmúlt életébe a költő: Orpheuszi mozdulattal, a visszapillantás kockázatával — költői tettként, ha igazán költő, s akkor az élet is sajátságos vonásokat ölt magára, mitológiává alakul át, rendszerré kristályosodik, képpé válik, de meg is elevenedik, a mozgóképként üzeneteket küld. Tragikusakat, merengőket, szépeket, álmokat, csalódásokat, s a szavakból kísértetiesen földereng egy múlt, amely csak részben tartozik az életrajzhoz, mert benne több az élmény, mint a tárgyiasság, és értelmet nyer, jelentést kap. Irreális lesz, megfoghatatlan álomkép, de valóságos is — intenzívében, mint az az élet, ami a költői szó és élmény bűvkörén kívül maradt.

Nincs talán költő, akinek életművében ne döbennék az orpheuszi—lóti mozdulat költői emlékeire. S minél nagyobb a költő, annál súlyosabb lesz a szó, amely a múltat hordozza, s annál intenzívebb a múlt, amit a költő szeme meglát és kreatív ereje felidéz. Mi több: minél intenzívebb a múltnak ez az átélése és felidézése, annál inkább elszakad az életrajztól, esetlegessé válik az, ami első pillanatban a legfontosabb volt. A pillanat varázsából, az emlékezet vizébe hullt kő csobbanásából a versben már csak a hullámok gyűrűi maradnak, s ezek az emlékezettel párosult költői erő hatására esszenciáját őrzik az indító impulzusnak — egyszóval a múlt költői képét hordozzák. Vannak esetek, amikor metaforává sűrűsödik ez az emberi múlt, máskor az átalakulásnak a realitáshoz közelebb álló fokán állapodik meg, a tehetség, temperamentum, az emlék minősége cinkos összejátszásából eredően.

Vannak költők, akiknek egy életnyi idő kell, hogy megbirkózhassanak az élet kényszeréből született életrajzi örökséggel, mintha csak azt akarnák példázni, hogy lényegében egyetlen költői téma van csak: a múlt, s hogy költeni nem jelent mást, mint megismételni Orpheusz fejmozdulatát. A költészet visszapillantás az Alvilágba, a megnyert és megszerzett Eurüdiké elvesztése. Visszaénekelte és visszaperelt múlt a költészet, távolról sem statikusan persze, hanem állandó költési folyamatként, minden versben újra megtett alvilági utazásként, újra megélt életként.

Ismerünk költői életműveket, amelyekben ez a poklokra szállás már-már totálissá lett, az életrajz nyomaira szinte már nem is bukkanhatunk rá, a múlt benső tájain jár a költő, abban a virtuális közegben, amelyben az életrajzi adat szinte már fel sem sejlik. Mások a múlt rondabugyrának felsőbb régióiban állapodnak meg. A vers egyszerre kínálja az élet tájait, és enged a mélység vonzásának, de elszakadni amattól nem tud, vagy nem akar. Vannak azonban verseskönyvek, amelyeknél a viszony fordított, sőt apró súlypont-eltolódással a transzformációnak olyan esete születik meg, amelyben a vezérmotívum az életrajzi elemről a költő és kora párhuzamában a kor realitására kerül, és ez jut a költő figyelme középpontjába. Több is, kevesebb is az ilyen mű, mint amaz, amely a belső tájat járva született meg. Több, mert ha valóban a teljesség igénye munkált a költőben, akkor a vers a teljesség lesz, kozmosz, amelyben benne van ég és föld, ember és világ, a múlt, jelen, jövő szentháromsága: az ember. S legtöbbször kevesebb is, mert ez a totalitás csak a legnagyobbaknak adatott meg, már-már a nagyság kritériumaként.

Akik kisebb költői erővel járnak múltjuk tájait, és bogozzák emlékeik csomóit, azokat ezer veszély fenyegeti. Legtöbbször a költői elemet éri sérelem, az életrajz, a tárgyiaság olyan hódításokat tesz, amelyek elnyomják a költői belső hangot, és egy objektivizálódás folyamatként a történések mint nem költői jelenségnek a jellegét kölcsönzik a versnek, a mélység helyett a szélesség csábításának engedve, a költő mesélni kezd az életéről az értelmezés felszíni rétegei között mozogva.

Gál László költészetében a múlt-élésnek fentebb jelzett egész skáláját megtalálhatjuk. Az ő életműve a múlt talaján keletkezett, a szerint, hogy egy-egy versében a témához-állás milyen szintjén közeledik a vershez, úgy alakul, módosul, emelkedik vagy száll alább ihlete, változnak eszközei, változik a vers hőfoka is. Ebből érthető meg a kritikának az a dilemmája is, amellyel a költő verseit fogadja: nem mutat egységeset a produkcióban, s külön-külön világot enged feltételezni akkor is, amikor nyilvánvaló, hogy költészetének tengelye csak egy: az „életem”, ahogy egy verscíme fogalmazza meg.

Ennek a huszonöt esztendővel ezelőtt megjelent versének a tájait kell bejárnunk, szembeesítve magunkban azokkal a versekkel, amelyeket legfrissebben a *Tarlóvirág* című kötete hoz, hogy meggyőződjünk: Gálnak egyetlen nagy élménye mozdul verseiben. Foglalat ez a vers: átlagos voltában mutatja meg legjobban azt a szintet, amely Gál költői állapotának nullapontját, tengerszintjét jelenti, s amelyet ihletett pillanataiban el tud hagyni, magasra emelkedve a szubjektívnek hangjait szólaltatva meg.

Idézzünk ebből a negyed százada megjelent versből, tanulságai Gál költői világának megértését tehetik lehetővé.

*Mikor Születtem, oh szép volt nagyon,
éppen a búrokat verték agyon.
Aztán egy édes, gyermeki emlék:
Port-Arthurt bevették
mandulaszemű, csöppnyi japánok.*

*Az élet, tudom, nem sokat ér, —
de folyton-folyvást folyt a vér.
Hol arab vér folyt, hol török
és szerb és bulgár és görög...
Tripolisztól Dél-Szerbiáig.*

*Beh csúf az élet, beh szegény:
tizenkét éves voltam én
és játszottam... ólomkatonákkal...*

*A kínai vér már nem érdekel,
s az, hogy meghal újra százezer.
Unom magam és gyűlölöm magam
és mostmár nagyon csöndes a szavam
és nem is gúnyos..*

*Ha úgy borosan, néha összecsuplom
s nem érti senki színenincs hitem.
higgyék el, nem bortól dadogok...*

A „költő és kora” párhuzama, és e kettőből eredő következmény: fáradt rezignáció, csalódás emberben, istenben, világban, az életben — ezek a gondolatok azok, amelyek ott motoznak a versképzésben nála, ma is, újra és újra felidézve ezeket az életrajzi és kormozzanatokat, hogy maga is magyarázatát találja mai gondolatai irányának, a fel-felcsapó keserűségnek, lemondásnak, világfájdalomnak, bánatoknak; a mai világ jelenségeire való reagálásainak.

A múlt és a jelen keveredése, egymásba csapása, a magánélet és a világ eseményeinek a párhuzamos futtatása, egymásba vetítése mind egyetlen célt szolgál: önmaga megértését, a keresés és kutatás célját, a tájékozódás parancsolta szükség kényszerére a felelet-keresést. Gál költészetének talán legjellemzőbb vonása a múlttal kevert jelen megidézése, amikor is a múlt csak alkalom, hogy a jelenről beszéljen; a pont, ahonnan jelenébe akar látni. Az *Életem* nyersen, kiabálóan naturalisztikusan mutatja ennek az alapvető költői mozdulatnak a rugóit. A párhuzam, amely a versben fut a gyermekkor laterna magicája és a kor véres valósága között, külsőségekben ugyan, de jelzik azt az áramot, amely a lelki élmény irányát, mozgásának természetét hordozza. Az Én és a világ ellentéte, a konfliktus, amely a költői élmény fogantatását mutatja, éltető nedveit az illúziók szertefoszlásából nyeri. „Volt egy világ”... — sugalmazza a költő. Volt egy világ, amelyben hitt, gyermeki bizalommal tekintett rá, az emberek félistenek voltak a gyermeki szem tükrében, az ember, úgy látszott, hitt szent és nagy jelszavakban, mint amilyen az isten, a haza, az emberség volt. Tudatlan, boldog gyermekkor! — sugalmazza a költő. A naív védettséget azonban a vér árja vette körül, az illúziók hazugság lábán jártak, az élet, az emberek, a világ csak kulisszák voltak, amelyek mögött véres tragédiák játszódtak le, a valóság az illúziók fonákjaként sorra megszentéstelenítette mindazt, ami a gyermekben a világról és az emberekről való tudásként felépült. A gyermek világa az odaadó hité, a bizalomé. S aztán jön egy pillanat, amikor minden igazi arcát mutatja meg, kiderül, hogy van egy másik világ is, a fények mögött árnyékok lapulnak: a bölcsőben síró gyermek panaszára az angol—búr háború felel, a gyermek játékaira az orosz—japán háború, s míg az ólomkatonák világában élt — vérontások mezeje volt a Föld „Tripolisztól Dél-Szerbiáig”. A felnövt pedig az első világháború várta. Nemcsak az álommal feleselő élet ridegsége felett érzett fájdalom csap föl a versből. Inkább az illúziók elvesztése miatt szólal meg a keserűség, a „tudom” ténye, amely végigkíséri majd az életét.

A „színenincs hit”, amelyről itt a költő beszél, s amelyet a *Tarlóvirág* nem egy versében újra és újra megismétel, az illúzióknak ebből a szertefoszlásából, a megszerzett tudás feletti fájdalomból, a naiv gyermek paracicsomi boldogságának visszasírásából tevődött össze. Mert nemcsak az volt az élmény, hogy a régi világ rossz volt. A rossz világ imérve a költő

szemében az, hogy nem tudta megőrizni az illúziókat, és így a csalódás végezte benne a legnagyobb rombolást. A Gál-versek fel-felcsendülő motívumai újra és újra végigjártsszák, költői síkon, ennek a csalódásnak a történetét — a költőnek a múltból átmentett legizgatóbb élményeként. A múltnak ez az egyszempontú állandó újraértelmezése képezi Gál költői világa alaprégét, s ha ettől el is tér, el is hagyja ennek a világnak a keretét, a köldökzsinórt nem szakítja el, az éltető nedvek továbbra is abból és onnan szívárognak a versbe, mint a témában ettől látszólag oly messze eső *Szutjeszka* című verse mutatja, vagy azok, amelyekben a mai világ egy-egy konkrét problémájára felel, mint a *Béke* vagy az *En és te* című verseiben, s felsejlik még az annyira távolinak látszó *Hegy és költő* vagy az *ars poetica*szerű *Tanú* című versében.

Gál László költészetének tárgya ez a világ, s a világnak ilyen felfogása és értelmezése, szemlélődésének, értelmezésének motorja pedig, a múlt és a jelen párhuzamaként, a hit és a hitetlenség motívuma. Olyan hangok ezek, hogy bármelyik csendüljön is fel, az asszociációk rögtön a többit is előugratják, s ok és az okozat villódzásában fény esik költészetének minden más mozzanatára is: legjobb költeményeinek keletkezése éppen úgy evvel magyarázható meg, mint az a narratívának nevezhető mód, ahogy az ihlet gyengébb pillanataiban megidézi a múltat — mesélve róla, a konkrétumok tehertétélevel egyetemben. A narráció tehertétele — íme, a súly is, ami a költő röptét akadályozza, a világnak ebből az átéléséből támadt. Ez az, amit nem tud absztrahálni, nem tud átlenyegeseníteni verseiben, nem tud leválasztani életének közvetlen benyomásától, s az általánosítás felé sarkítani, mert annyira hozzánőtt, annyira lényegesnek látszik számára, annyira azt mondják ezek a motívumok, ami a költő szemében a legfontosabb, hogy az ihlet már-már önmagát fékezi, a szárny lesz akadály a röptésnek.

Ahol azonban ezeket a narratív elemeket sikerült megfékeznie, uralmukat jelképekké szublimálnia, sűríteni, tömöríteni, az esetlenségektől megszabadítani, ott sejtelmekben gazdag, hangulatokban igéző, kifejezésben megragadó, sokatmondó lesz a vers, a költeményből az orpheuszi pillanat hangulatának levegője árad, amely csak igaz költészetből érezhető ki. S ha Gál László költészetének ellentmondásos jellegéről beszélünk, nemcsak a múlt és jelen, nemcsak a hit és hitetlenség sajátos ötvözetű megjelenésére gondolunk, hanem a költői kreációnak a kettősségére is, arra a kötetekben együtt található kétféle módra, ahogyan döntő élményeit megfogalmazza, az „elmesélem” és „megidézem” mozdulatában. De ha Gál időszzerű tud maradni, s nemegyszer láthattuk már, hogy az tud lenni, akkor ennek a „megidézésem”-nek ismételt feltörése is magyarázata lehet: akkor a narratív elemek felett aratott győzelmeknek is betudhatjuk. S míg ez a narratív múltidézés ellenkezésünket váltja ki, az ezzel egy töről fakadt, de megidéző Gál-versek az élményeket kínálják. Itt modernnek érezzük, amott egy epikusabb költői korszak hatásait olvashatjuk ki verseiből.

Jeleztük már, hogy Gál László legnagyobb tehertétele a múlt, és egzisztenciális kérdése az ebből a múltból eredeztetett hit és hitetlenség problémája. Nem tételes hitről van nála szó, hanem a religiónak egy áttételekben gazdag felfogásáról — alapról, melyen az ember megállhat és élhet a világban. S míg a múlthoz való viszonya alapvetően nem változott meg, a költés módját illetően sem, a hit-hitetlenség kettőssége a metamorfózisok gazdag változatait kínálja. Ha erről beszél, rezignáció, pesszimizmus és lelkesedés váltóáramába ragadja az olvasót, mintegy hirdelve, hogy az embernek a múltját tekintve elég oka van akár a kétségbeeséshez is, s kedvére játszhat a sötét gondolatok skáláján; a felszabadulás után találhatott elég okot arra is, hogy elfeledve ezt a múltat, bizakodjék, örömmel élje az életét. S kialakított egy optimista angazsáltságot is önma-

gában, a gyermeki naiv, emberekbe vetett hit után, amelynek elvesztését siratatta, az emberiség jövőjébe vetett bizalomként. Értelmezett múlt után így jelent meg költészetében az értelmezett jövő — a költő motívumainak kiteljesedésével. A kör azonban nem zárt. A költő újból és újból felbontja azt, a súlypontok állandóan változnak, a színek árnyalatai hol sötétebbek, hol egészen derűsek, harsányan kiabálók. Ezért nem egyértelmű a költő üzenete sem a világról. Ellentmondásaiban keresi az egyensúlyt — kifejezésben a telitalálatot. S ha a költő legfőbb erényére kell rámutatni, akkor a lezártágnak eme hiánya az, amire a kritikus elsősorban hivatkozhat.

A FENSÉGES ERŐ SZOBRÁSZÁ

Acs József

Aleksandar Zarin formanyelve az absztrakció és a figuratív kifejezés között áll. Stílusa a kifejezés és a hatás intenzitása között foglal helyet. A tárgyi asszociáció határát átlépi, és művészetében egyaránt alkalmazza az intenzitás ritmusait és az asszociatív elemeket. A pszichológiai örökséggel nagyvonalúan gazdálkodik; átmenti a látható világból, és új szerepet is biztosít neki: célját az a priori és az a posteriori világ közös emelkedéseiben keresi. Ha visszájára fordítjuk a gondolatot (deduktív módon), akkor azt mondhatjuk, hogy a szobor a tér alakulatait követi, a mai szobrászat a tér ürességét tünteti föl szemben a klasszikussal, amelyben a tér kitöltése, a testszerűség dominál. A forma Zarin művészetében a tér megszakításaira, ugrásaira, a modern térszemlélet diszkontinuitására reagál. Az ilyen stílus antimelodikus. Az elbeszélés szélességei helyett a negyedik dimenzióval helyettesíti a cselekményt. A cselekmény a klasszikus szobrászatban naiv homocentrikus időegységek-ből áll, s megelégedett a konkrét történelmi mozgás illusztrálásával vagy követésével. A homorú síkok teremtette örök azoknak a megszakításoknak a stílusjelei, melyek az örök, a cavumok magányérzetébe visznek. Az új kifejezése az egyedülmaradottság lélektani korelátuma. Az egyedülmaradás vigasztalanságát a kollektív élmény oldja fel. Zarin éppen ezt érzi: fölfedezi, hogy az egyedüli mentség a kollektíva, az összefogás. Vízióiban, a kézben a vágynak ostromló hullámai sörényes tajtékokba csúcsosodnak, morajlanak, mint a szelek a víz hátán, gyöngykoszorúkat vonnak a reményekből, és a parthoz verődve újra visszahullanak a víz atomjainak közösségébe.

A tér diszkontinuitása fizikai jellegű, de az emberi szív dobbanásain át észelve az ürességek fölött az ember társtalan szíve annál jobban dobog és keresi társát. Zarin a szolidaritásban találja meg a kivezető utat. A kezek találkoznak, és azután fölfelé nyúlnak, az örök mélységeitől elfordulva. Ez nem a könyörület segítő keze, hanem a világ-mindenségben álló emberek összefogásának a jele. Camus-i szolidaritás vagy az őskollektíva művészetére utaló állásfoglalás, mely kórusokban perlekedik a lét ügyeiről. A lét cselekvés, a kéz a cselekvés eszköze, a kéz a létezés szimbóluma, a kéz az élet igazodása a tér dolgai felé. Ha az élet föladatakat vállalt a világban, akkor azt a kézzel próbálja megvalósítani. A kézhez gyarlóságok tapadnak, a kézből erkölcsi normák fakadnak. Az élő világ átszervezésére. Ezzel az érzelmek légtörését vázol-

juk föl, amely valahol ott lebeg a mitológiai idők, a kőkorszak embere, a tűz ellopása, Vulcanus isten családi tragédiájának az ideje fölött. Majd Közép-Amerika és az aztékok kultúrája teszi teljesebbé ezt a légkört, mely ugyan nem azonos Egyiptom, Mezopotámia és Itália kultúrájával, de hasonló.

Zarin a legidősebb szimbólumot használja, hogy egy architektonikus, erőteljes, totemszerű szobrászatot műveljen. Ezt a stílust Zarin a Kéz sorozatban az erőszak észlelésével teszi teljessé. E nélkül az élmény nélkül lírikus, réveteg, kontemplatív maradna stílusa, s együttérzésre szólíthatna fel az elnyomottakkal, mint az adai földmunkások ellenállásának emlékműve. De mivel a gyengét senki sem gondolja komolyan segíteni (a komoly segítség, de a szerencse is a győztest támogatja), Zarin vad szenvedélyt, brutális keménységet, vaskosságot vitt fokozatosan kialakuló stílusába, mely az adai emlékműben tűnt fel először.

Zarin stílusának elemei előbbi műveiben is megvoltak. Rokon Zadkin kubisztikus stílusával, de a formaképzésben az élmény, pontosabban az erkölcsi mondanivaló tisztaságát sohasem homályosítja el az előadásmód fölösleges ünnepélyességével, vagy a megjelenítés fölös gazdagságával. A mértanias síkok, homorú felületek (ritkán van domború síkja), a szerkezet erőszakolt ugrásai szenvedélyes mozgást kölcsönöznek szobrainak, melyek megőrzik, sűrítik az asszociatív elemeket, mértéktartó szűkszavúsága pedig hatványozza az élmény intenzitását. Művészi szenzibilitása megtalálta az intenzitás és közlés eszményi határát. A legszükségesebb tárgyi elemeket meghagyta, és szélesen értelmezett, mindenkinek érthető, közkincszerű jelképekként alkalmazza egy kollektív élmény kifejezésére. Zarin forradalmi, fennkölt eszményekért küzdő élményt fejez ki, a tömegek vágyát az élet, az emberiség boldogabb jövője után. Élménye központjában a magasztos iránti vágyódás van, mely nem elvont, világfájdalmú, nem a romantika holdfényes önemésztő élménye, nem is metafizika, hanem kollektív élmény, a világban maradás felmagasztosítása.

Művészetében nem az új formákat keresi, nem kísérletezik, hanem az erkölcsi állásfoglalás tisztaságát mélyíti el. Művészetének törekvése az élmény tökéletesítése, melyet a meglévő formákkal fejez ki. Egy ilyen széles skálájú élményt, mely a „vér és arany”-tól a kollektív élet magasztosságáig terjed, s szükségszerűen sok formai szertelenséggel járhat, Zarin a mondanivaló követelményei miatt a legnagyobb egyszerűséggel fejez ki.

Ősi, kollektív társadalmak szertelen szenvedélye él Zarin formáiban. Egy élmény nehezedik ezekre a formákra: az egyéni álmok közösségek. Ezeket a belső ellentétet kemény szerkezet és mértani formák fogják egybe. Az ilyen művészet az erő kifejezésével hat, kollektív, monumentális s köztéri elhelyezést kíván.

FERI NYOMÁBAN

OLASZORSZÁGI ÚTIRAJZ

Sáfrány Imre

„Káka tövébe’ nincs kenyérke,
szederlevélből nincs borocská,
mezci fűből a szoknya fodra.”

Trieszt, 1961. december 27.

Negyven dinárért áthozott a hajó. Alighogy amott Koper beleolvadt a ködbe, itt már előrajzolódott a ködből Trieszt.

Feri címét és a szótárt otthon felejtettem.

Vclence, december 27.

Ezekkel a névtelen utcákkal nehezen boldogulok. Lépten-nyomon el-
áruják, hogy idegen vagyok. Elindultam egy járdán, és azon vettem
észre magam, hogy kifogyott a talpam alól. Mintha csak ezt mondta
volna: fordulj vissza, idegen! Sötét kapualjak kopott kövei tovább vezetik
ugyan az idevalókat, de az idegenek megállnak, tétovázna, és mintha
eddig is tilosban jártak volna, visszasomfordálnak arra, amerről jöttek.

Találkozásom a Szent Márk templommal nehezen fogom elfelejteni.
Téli napfény áradt szét patinás falain, s magas négyoszlopos tornyoc-
kájából lenézett a piacos utcácskába egy márványszent. Később meg-
néztem és megcsodáltam onnan is, ahonnan az üdvözlőlapok készítői
fényképezik, és belülről is, de biztosan tudom, hogy ez az első találkozá-
sunk marad a legszebb.

Egy nyílsor nyomán eljutottam a Modern Galériába. A portások
és egyéb poroszlok fűtött szobácskában tereferéltek. Megálltam az épület
udvarán, de hiába kerestem az utolsó nyilat, mely a bejáratot jelzi. Vé-
gül is a poroszlok megkönnyörültek, adtak egy belépőjegyet. Egyikük
kezébe vett egy kulcsköteget, és megindult előttem. Én voltam az egyet-
len látogatója a galériának. Félúton a porozló visszaszaladt táskarádió-
jáért. Aztán kinyitotta előttem a csarnokokat, meggyújtotta a villanyt,
és hol előttem, hol mögöttem rádiózott. Fázhatott. Nekem sem volt
éppen melegem. Végigrohantam a földszinten és az első emeleten, de
mindössze néhány modern képet láttam és két jó Meunier-szobrot.

— Ennyi az egész? — kérdeztem.

— Még egy emelet van — világosított fel a porozló —, de ott nem
lehet villanyt gyújtani.

Úgy tettem, mintha elhittem volna, amit mondott, ő meg kikísért, de úgy, mintha azért kapná a fizetését, hogy a legrövidebb idő alatt eltávolítsa a galéria látogatóit.

Az állomásnál egy kis bárban asztalomhoz illegett egy idősebb hölgy. Megtapogatta bőrkezemet, és mondott róla valamit.

Keserűen szeretem a kávé, s a kávéhoz járó cukor jó része a zacskóban maradt. A hölgy elkérte a maradék cukrot, és a szájába rázta. Sajnáltam, hogy rosszul kezdődött az estje, de végül is egy matróz zubbonyát tapogatta meg, akivel rövidesen el is hagyta a lokált.

Milánó, december 28.

A főszentély alatt a domban éppen misét celebráltak. Vastag tömjénködbe bagyulált színpompás látvány. Három pap volt a főmester, de segédkeztek még kispapok, kántorok és egyéb szerzetek.

Szép rendben bonyolódtak a liturgikus eljárások, sok helyváltoztatással, szóló énekszámokkal, karénekekkel és orgonamuzsikával. Néhány idősebb pap meg csak ült a maga trónusán, és csak annyival járult hozzá a ceremóniákhoz, hogy néha felállt. Az egyik közülük nagyon nagy méltóság lehetett, nincs kizárva, hogy éppen a bíboros, mert fején lilapiros sapkát viselt, és ugyanolyan színű lebernyege volt a kicsipkézett karing felett. Az énekefelelősök zöld öves fekete ruhában voltak, és ahol kellett, mindenütt belesegítettek az éneklésbe. Az egyik ilyen zöld öves legalább százötven kilós volt. Alig mozgott. Fájhatott a lába. Ezért hacsak tehetette, leült. Mihelyt befejezett egy-egy fellépést, máris valami ülőalkalmatossághoz totyogott és leült. Nem tegnaptól űzhette ezt a mesterséget, mert mire újra sorra került, mindig pontosan a helyén volt. Ahányszor csak elment a lilapiros előtt, mindig fejet hajtott. De nemcsak ő, a többiek is.

És ezen a nagy ceremónián mindössze két milánói hívő vett részt. A turistákat nem számítom, hiszen azok bejönnek, körülnéznek, esetleg elrebegnek egy-egy fohászt, és már mennek is.

Hihető, hogy sok templom van Milánóban, és minden templomban akad néhány aktív hívő, de hogy ezen az ünnepélyes ceremónián ketten legyenek, ezt sohasem hittem volna.

Itt is megnéztem a modern galériát. Izlésesen van berendezve és fűtik. Néhány jó szobor, néhány jó kép, erős párizsi hatás.

Már beesteledett, amikor egy öregedő csavargó közeledett felém. „Ejnye, de ismerős” — ötlött az agyamba. Az illető a tükörképem volt. Mögötte a Dóm téren mammut karácsonyfa csillogott.

— Látod — szóltam a kirakatüveg felé —, ha nem siettél volna olyan menekülésszerűen el hazulról, te is csurgathatnál otthon olvasztott mézet a mákosgubára. És snapszlizhattál volna apáddal karácsony éjszakáján. És zavartalanul szembenézhattél volna önmagaddal, amikor becsukódott a gangajtó az éjféle misére battyogó öregek mögött.

Megdöbentett, mennyire csavargónak látszom. Legott el is határoztam, hogy az oldaltáskámat ezentúl az állomások ruhatárában hanyom. Ez juttatta eszembe Szenttamás főutcáját is, ahol egyszer, miután lekéstem a vonatot, autóstopra vártam. Odáig egy iparos vitt, aki italt szállított Szerémből a szilveszteri ramazúrira.

Álltam ott a főutcán az úttesten, amikor egy kereskedelmi utazó-féle hozzám lépett.

— Hova való vagy, elvtárs? — kérdezte.

Mondtam neki, hogy ilyeneket ne kérdezzen, kérdezték ezt már elegen tőlem, s utána mindjárt az igazolványomat is elkérték. Hümmögött a pasas, és úgy látszik, még gyanúsabb lettem. Mondtam neki, hogy beszéljünk inkább az időjárásról vagy a potyautazás lélektanáról, ha már éppen beszélgetni akar. De ő nem tágitott.

— Akkor legalább azt mondja meg, mivel foglalkozik — kérdezte kíváncsian.

Biz'isten, becsületesen akartam választani, és éppen azért, mert az igazat akartam mondani, nagyon nehéz lett volna megfogalmazni.

— Csavargó — válaszoltam.

Hitetlenkedve nézett rám, de végül is elhitte.

— Bocsásson meg — mondta őszinte jóindulattal —, de maga már nem abban a korban van, hogy csavarogjon.

Nem válaszoltam semmit, mert szerencsére jött egy tizenhat tonnás tartályautó és felszedett bennünket. Szabadkáig hallgattam, nem szóltam, mert az ügynöknek igaza volt. Ő nem tudhatta, hogy én mint festő legalább tíz évet kések. Buffet olyan idős, mint én. Néhány velem egyidős festő kiváló képeit láttam tegnap Velencében és ma is itt Milánóban. És ismerem néhány tehetséges belgrádit és zágrábit is, akik csavargás nélkül néhányszor végignézhették jóval előbb, mint én, mindazt, ami nekem ma másként nem sikerült, csak így.

Nem is bánom a csavargást. Pilátus módjára még tíz év múlva is ráérek önmagam láttán kezét mosni.

Vatikán, december 29.

Mire a bazilikába értem, már bontották a bíbor plüss-sel bevont deszkatribünöket, és elektromos gépekkel mosták és fényezték a díszes kövezetet. Ugy látszik, vége a nagy karácsonyi ceremóniának. Öt-hat óra a Vatikánban nem nagy idő. Az ájtatos hívő emléktárgyak vásárlásával is eltöltheti. Vehettem volna Szent Pétert fém-ből, csontból, porcelánból, mindenféle nagyságban, sőt a kulcsát is megvásárolhattam volna számtalan változatban, megvehettem volna XIII. Jánost színesben, fekete-fehérben, a Vatikán ablakában, amint éppen áldást oszt, vagy az oltár előtt, amikor az ostyát Krisztus testévé változtatja. De ki győzné felsorolni a sok kegytárgyat, amit ott árusítanak. Dante mester, úgy látszik, annak idején nem hiába adott Péter apostol szájába haragos szavakat.

*„A kulcsokból sem, mik szent hivatalra
reám bizattak, nem hittük, hogy zászló
legyen keresztények közt viadalra,*

*semhogy képemet pénzért hitbegázló
kiváltságokra gaz pecsétnek üssék.
hogy szemem szikráz s orcám pírba játszó!”*

A könyvtár egyik termében üvegvitrinben ismerős tárgyakat pillantottam meg. Némi kis közöm nekem is van ezekhez az apróságokhoz, gondoltam. Néztem a koronát, a jogart és a kettős keresztet. A feliraton az volt, hogy ez a pontos másolata annak a koronának és jelvényeknek, melyeket X. Pius ajándékozott Szent Istvánnak. Még a kereszt is olyan ferde volt ezen a másolaton, mint amilyen ferde keresztet koronát nyomtattak azokra a tankönyvekre, melyekből annak idején annyi zagyvaságot kellett tanulnom.

Fehér bőrű, fehér hajú matróna mellett szerencsen kispap lépeget. Mintha a megvénült Európa tipegne a nyurga fekete legény mellett.

Nem világszenzáció, de mégis újdonság: a Vatikán múzeumának két kis termében modern képeket és szobrokat találtam. A világ nagy galériáiban több Zadkin, több Rouault, több Utrillo látható, ez mégis szenzáció, új termeket nyitottak a modern művészetnek. Ez egy kicsit for-

radalom is. De üzlet is, mert idegenforgalmi szenzáció egy fedél alatt látni Leonardót és Michelangelót, Utrillót és Zadkint. Ez azt is bizonyítja, hogy a pápaság mint mecénás sem létezik többé, mert a teremben minden kiállított mű adomány. Művészek ajándékozták műveiket a vatikáni galériának, és intézmények tették lehetővé, hogy a patinás múzeumba besomfordáljon ennek a századnak a ritmusa.

Reggio, december 30.

A csizma sarkában ülök. Teherpályaudvar mellett talpaltam végig egy épülő városrészen, átbújtam egy rámpa alatt, átléptem a síneken, gázoltam egy kicsit nyirkos homokon, s most itt ülök a parton egy deszkaládán. Ha nagyobb hullám ér a parthoz, felcsap a bokáimig. Harisnyám mögöttem egy bokron szárad. Egy nagy fehér hajó úszik a tengersizorosban, féljebbire tőlem a szicíliai partok terpeszkednek, félbalra meg a nyílt tenger. Előttem a fehér sapkás Etna ködfolyamon úszik a sötét víz felett.

Tegnap a Vatikánban nagyon, de nagyon megállított az Utolsó ítélet és a Szent Jeromos. Nem tudok meghatódottság nélkül visszagondolni az öreg Michelangelóra, aki húsz év után szembenézett a szixtusi kápolna mennyezetével, mielőtt hozzáfogott volna az Utolsó ítélethez. Vajon eszébe jutott-e a mennyezetet nézve: Hogyha most festeném, másként festeném. El tudom képzelni, mint sétál ott a kápolnában, arcán gond, nyugtalansága a kápolna főfalán pásztáz. Mi hozza a minőségi változást? Az intenzív munka vagy a hosszú évekig elhúzódozó meditációk láncolata? Eszébe jutott-e annak a kápolnában sétáló görnyedt alaknak, hogy a főfalra tervezett hatalmas alkotást nemcsak azért kell megfesteni, hogy önnön maga előtt igazolja saját értékét, de azért is, hogy a főfal ne jusson kontárok kezébe. Eszébe jutott-e, hogy talán az utolsó szó jogán festi az Utolsó ítéletet?

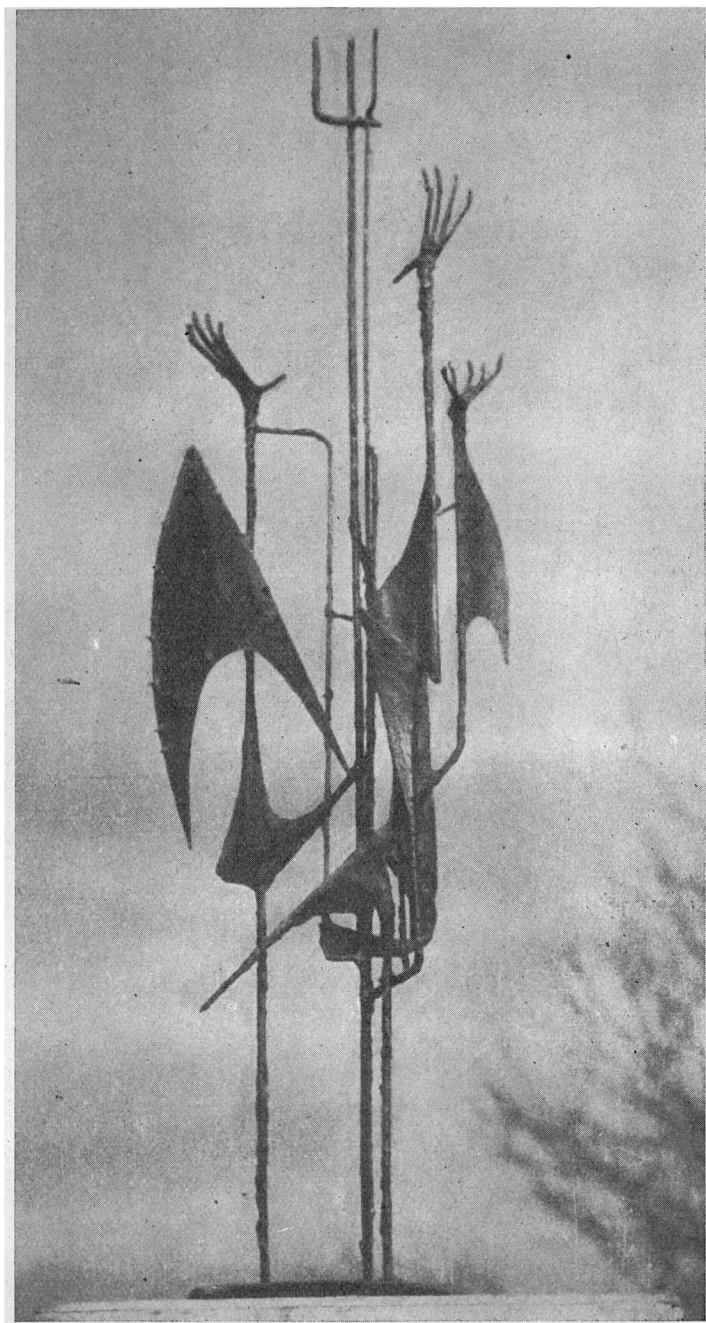
És Szent Jeromos befejezetlen maradt. Pedig Leonardo versbe is szedte a nagy szabályt, melyet bármennyire tudott is betéve, mégse tartott be:

*„Ki sokat akar, s nem bírja, érje be
azzal, mit bír — bolond vón máskülönbén;
ki mit nem bír, tegyen le róla csöndben —
okos embernek ez az érdeme.”*

Miért kezdett el olyan műveket, melyeket nem tud befejezni? Hiszen könyvet is írt a festészetről, és matematikával bizonygatta egy-egy műalkotás kvalitásait. Ő ne tudta volna, hogy mennyi idő alatt lehet egy képet befejezni? Hiszen még a képfestés receptjeit is feljegyezte, mennyi sárga, mennyi kék, mennyi piros kell ahhoz, hogy a megkezdett kép befejezett mű lehessen. Miért volt ő a legelső, aki ha ecsetet vett kezébe, felrúgta a maga állította szabályokat?

Nápoly, december 31.

Reggiónál egy gazdag házaspár szállt a fülkébe. A hordár a következő állomásig a vonatban maradt, hogy felrakhassa a csomagtartóba azt a tucat bőröndöt, melyek nélkül, úgy látszik, ezek el sem tudják képzelni az utazást. Lányuk egy kis elkényeztetett maszat, felnőttként hajhálóba bújtatta frizuráját, és egy nagy aranyozott medália fityegett a nyakában. Azzal szórakozott, hogy egy nagy zacskóból, melyben minden cukorkának külön neve volt, a cukorkaneveket olvassgatta fel hangosan. Délben az egész díszes família átvonult az étkezőkocsiba. Ebéd után visszajöttek és elaludtak. A mama sárgára festett hajából szabályos

ALEKSANDAR
ZARIN
parasztellenállás
(vázlat)

csigácskák simultak a lapos homlokhoz. Nyakában nehéz aranyláncon szintén medália. Ujjain gyűrűk, csuklóján aranypénzekkel megrakott aranylánc. Az egyik aranypénzen tolldíszes indiánfej domborodott. A papa fáradt ember volt. Arca így alvás közben sokkal gyűröttebb volt, mint amikor felszálltak. Mussolinira hasonlított. Míg szülei aludtak, a kis signorina fénymérővel mérte a fényerősség-különbségeket.

Egy szép narancsligetes öböl mentén megállt vonatunk. Állomás nem volt a közelben, valami kiterő lehetett. Sütött a nap, és a homokos part-hoz szabályos időközökben nagy fényes hullámok törtek fel a látóhatár felől. Gondoltam, megtréfálom útitársaimat. Felébresztem a mamát, felrázom a horkoló Mussolinit és meginvitálom őket a csábító homokpartra, hogy napozzunk egyet. Hátha belátják, mennyire leigázta őket az a millió kacat, amit magukkal cipeltetnek. Sajnos, ez akkor lenne hatásos, ha tudnék beszélni, és ha én tényleg elhagyom a szerelvényt és kifekszem a napra. De nyelvtudás nélkül csak milliós városban lehet élni.

Később mégis alkalmam nyílt, hogy a poggyász nélküli utas fölényével tüntessék. A szomszéd fülke kiürült. En azonnal vállamra dobtam kabátomat, fogtam a sapkám, és átsétáltam az üres fülkébe. Ott lerúgtam lábamról a cipőt, és végignyúltam a bíbor plüss üléseken. Számításom bevált. Alighogy lefeküdtem, már az ajtóban volt a kislány, megnézte, mit csinál, és rohant vissza, hogy beszámoljon szüleinek a látottakról. Elégedetten aludtam el.

Az állomás várótermében fogyasztom lassan, csak úgy az üvegből a Martinit. Vajon hol várja az új esztendő Feri? Hogy is várhatja az új évet egy római szerzetes? Ájtatos elmélkedés-e a programja, vagy valami közös szertartáson mulatják Szilveszter éjszakáját?

És mit csinál most a tömjénező ember? Még este nyolc után is nagy volt a zúr a Porta Nolana mögött. A hangok, színek és szagok orgiájában tömjénillat csapott orron. Képzeldöm, gondoltam, de egy vékonyka illatkígyó ott tekergett lépten-nyomon körülöttem. Hogy kerül ide tömjénillat az angolnák, tengeri szörnyek, nyakkendők, narancsok s fánkok, csillagszórók, villanykörék, csigák, osztrigák és a jó fene tudja, mi minden közé? Kinek juthat eszébe ilyenkor tömjénezni? De a tömjénillat mégiscsak valóságos volt. Bújócskát játszott velem, néha elrejtőzött a sült halak, sercegő fánkok és gyümölcsök illatárja mögött, de mihelyt meggyőztem magam, hogy csak képzeldöm, hogy csak papos, imádságos és oltáriszentséges gyermekkori emléke kísért ebben a zúrzavarban, a tömjénillat újra körém fonódott. Végre megpillantottam a füstölőt. Szabályos templomi füstölő volt. Egy magas gyászszalagos férfi lóbálta. Minden üzlethelyiségbe betért, minden utcai árusnál megállt, megrázta csengőjét, és mint Milánóban az ünnepi misén a papok az oltárt, a nyurga legény körülötmjénezte az árutól roskadozó pultokat. Tömjént árult-e valóban vagy csak a füstjét? Letette-e már a füstölőjét, hogy boroskancsók mellett virrasztva, vigadozó társaságban várja meg az éjfél, vagy egész éjszaka csak csenget és tömjénezik?

A kettes, a hármas, az ötös és a kilences helyett nullák jelentek meg a villanyóra világító számlapján, és a december 31 átfordult január 1-ére. Felálltam és magasra emeltem a martinis üveget. Boldog új évet! Nektek is otthon: egy hajtás. Nektek is itt: még egy hajtás. Nektek is mindenütt: harmadik hajtás.

Már húsz perce lövöldöznek. Borzalmas hangzavar. Az imént kint voltam az állomás előtt. Lehattünk ott vagy húszan. Otthontalan csavargó népség. Na meg néhány ügyeletes poroszló. Bámultuk a tűzijátékot. Rengeteg röpentyű csütörtököt mondott. Topolyán május elsején bizyisten szebb tűzijátékot láttam.

Puha karosszék mélyén ültem, eleinte csak néztem a pazar berendezést, nem tudtam megítélni, váróteremben, klubban vagy hol is vagyok.

— *Mindenesetre érezzük magunkat otthonosan — motyogtam.*

Valami különös, eddig sohasem észlelt áhítat töltötte el az embereket és a tárgyakat. Mintha új vallás templomában volnék, gondoltam éppen, amikor jobbra pillantottam. Közvetlenül a mellettem levő székekben ült az ősz hajú asszony. Csak arról látszott, hogy él, hogy szemét néha lehunyta. Tudtam, hogy nem illik köszönni, hiszen már régóta itt ülünk és hallgatunk: tudja, hogy itt vagyok mellette, tudjuk, hogy együtt jöttünk ide, és most holtbiztosan tudja, hogy szólni fogok hozzá.

— *Madame!*

Ha nem várta volna, hogy megszólítsam, most hirtelen fordulna ide, futott át agyamon. Lassan felém fordult, mosolygott, aztán meg azon mosolyogtunk, hogy mindketten tudjuk, miért mosolyogtunk az imént. Mit kezdenének ilyenkor a szavak sokaságával?

— *Meg szeretném mutatni újabb képeimet — szóltam szemlesütve.*

— *Bien! Ennek igazán örülök.*

— *Tavasza gondoltam. Jöhetnek?*

— *Jöhet.*

— *Szeretném, ha látná, hogy most már kisebb betűkkel írom alá vásznaimat. Egészen kicsikkkel.*

— *Igazán?*

— *Es befestem a vászon szélét is, mindenütt. Egy négyzetmilliméter se marad ki felületességéből.*

— *Rájött?*

— *Rájöttem.*

— *Nagyon kíváncsi vagyok... várom. Au revoir!*

Pompeji, január 1.

A romokhoz nem lehet eljutni. Amit a turistáknak mutogatnak, azt nem láttam, de megnéztem az ásásokat ott, ahova nem vezetik az idegent. Két szép angyalt láttam, koszorút tartottak egy ajtó fölött. Néhány tornácot csodálatos falfestmények ékesítenek.

Szomorú látvány az ilyesmi. Még sohasem éreztem így az idő szelét. Sztétvisz mindent.

Milánó, január 2.

Tegnap este Rómában három órát ámultam a nagy mexikói kiállítást. Amerika őslakóinak művészete néldaként áll Európa előtt. Talán előbb kikeveredhetünk ezekből a kátyúból, ha a régi útjelzőkre figyelünk.

Sokat gondolok ezekben a napokban Ferire, a jegyző fiára, a huszonöt év előtti faluvégi játszótársra. Ő volt az, aki orvosnak vagy ügyvédnek készült, én meg, aki papnak készültem, lám, elistentelenedtem.

Most várom egy itteni kereskedelmi képviselőnk címére a levelet, melyben az otthon felejtett címet utánam küldik. Kíváncsi vagyok a viszontlátásra, milyen ember lett belőle. Meghal-e az emberben a gyermekkora, s ha igen, milyen mélyre temetődik? Szeretném látni, mivé lett ő, a ministráló kolléga? A faluvégi játékok a feneketlen porban és sárban, a nagylány-lesések, a tiltott könyvek lapozgatása a félhomályos jegyzőlakban, a harangozás a bagolypiszkos toronyban, a nagypénteki Krisztus-koporsó őrzés és az ébredő kamaszkor annyi titokzatos újdonsága együtt alakított bennünket, de később ő is meg én is, külön-külön, más-más úton futottuk le egészen maig az elviharzott huszonöt eszten-

dőt. Mint két jó barát szorítunk-e kezét, vagy tettetett mosolygás mögül kémleljük egymás új arcát?

Nápoly, január 3.

Ütközben Rómában a Terminin belelapoztam egy telefonkönyvbe. Találtam egy Hunyadi Jánost, már tárcsázni akartam, amikor észrevettem, hogy ez ásványvíz-képviselő. Egy Horvát Máriát is találtam, akinek péksége van, és Silvana Koscinát is megtaláltam a telefonkönyvben. Feri nevét hiába kerestem volna, őt most másképp hívják, szerzetes lett. Csak tudnám, milyen szerzetes. Akkor esetleg hozzáláthatnék kereséséhez.

Délután újra kivonatoztam Pompejibe.

Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy a kereszténység mekkora kárt tett az emberiség művelődéstörténetében. A görög—római műveltséget kiirtották. Elpusztították az amerikai népek kultúráját s a művészettörténetek ezen a tényen olyan angyalian átsiklanak. Nem kellene elkendőzni, néven kellene nevezni azt, ami a kereszténység megjelenésével itt történt a Földközi-tenger medencéjében és később Amerikában.

Róma, január 4.

Megrendeltem a tradicionális capucinót. Az első napokban expressz kávét ittam, de az mint folyadékmennyiség nagyon kevés, és nem szívesen hoznak hozzá vizet. Ha beleteszem mind a két zacskó cukrot, akkor borzalmasan édes, szomjas leszek tőle. Ha nem édesítem meg, akkor a cukoradag másik része kihasználatlan marad. Ezért rendelék most mindig capucinót egy pohár vízzel. Így a cukor is elfogy s a szomjúság is elmúlik.

Gyalog vágtam neki a Via Appiának. Útba ejtettem a Colosseumot, a régi Róma romjait, s kijutottam a városkapun át az útra, melyen most katakombákat jeleznek az út mellé szúrt táblák. Elgyalogoltam a Szent Sebestyén parókiáig, mert feltételeztem, hogy Feri ott lakik. Ütközben egy kis benzinkút és vendéglő előtt haladtam el, melynek címtáblája *Quo vadis?* Úgy látszik, a hagyomány szerint, ezen a helyen játszódtat le az a régi-régi jelenet.

Miért is keresem Ferit? Azért, hogy elmondjam neki, hogy a fák, amelyeket szülei ültettek a kertben, s a rózsák már rég kipusztultak, és lugas sincs a bejáratnál, és bukszussövény se. Vagy öcsém emlékét keresem talán, aki pontosan olyan idős volt, mint Feri, akinek Feri tejtetvére volt? Most az évek távlatából látom magam napról napra falum elemi iskolájának fekete táblái előtt, kezemben kréta, a tábla fekete, mint a koporsó. Mit rajzolunk ma, hallatszik a csöppségek hangja a padok felől. Az öcsémet eltemették, egy pap még beszédet is mondott a sír felett, még ma is sajnálom, hogy nem szakítottam félbe, és ott a táblák előtt Feri levele már a zsebemben volt, a vigasztaló levél, amely félelmetesen hasonlított a sír fölötti beszédhez. Nem válaszoltam levélére, elkezdtem ugyan néhányszor válaszolni, de sohasem fejeztem be. Úgy gondoltam, minek firtassuk, kinek könnyebb, annak-e, aki megnyugszik isten akaratában, vagy annak, aki tudomásul veszi a történeteket. Ma már látom, hogy válaszolnom kellett volna Feri levelére, és lehet, hogy egy kicsit most azért is keresem.

Álltam ott a Szent Sebestyén templom előtt tizenvalahány kilométerre a Terminitől. Régi templom. Egy tábla mutatja, hogy itt őrzik Péter és Pál ereklyéit. Egy másik meg azt, hogy merre van a lejárata a katakombákba. Egy harmadikra pedig azt írták, hogy itt laknak a ferencesek.

Persze, Feri barát lett, gondoltam, és elindultam a kert bejáratán át, de hogy a nyavalyában keresem, amikor még az új nevét sem tudom. Egy farkaskutya rám ugatott felülről a dombról. Várok még egy-két napot, gondoltam, majd csak megérkezik hazulról a hír. Egy ideig még édesgettem a kutyát, füttyörésztem neki, már kezdte a farkát csóválni, amikor láttam, hogy nem jön ki senki, kiballagtam az útra az autóbusz-megállóhoz. A 118-as behozott a Colosseumig, s most itt vagyok újra a Terminin. Az első osztályú váróteremben pompás bőrfotelok vannak.

Róma, január 5.

Az éjszaka egy kicsit otthon éreztem magam. Beültem a másodosztályú váróterembe, azok közé az utasok közé, akiknek nincs hol aludniuk. Akik végignyúlnak a padon, azokat, akárcsak nálunk, felébresztik, azzal a különbséggel, hogy itt úgy keltik őket, hogy belerúgnak a deszkapadba.

A ma délelőtti mérleg hét Picasso, egy Utrillo, egy Miro, egy tucatsnyi kivaio Mondrian és egy Modigliani. A többit nem is nézem. Ma meg megnézem a mexikóiakat s az éjszaka Milánóig alszom. Ma olyan boldog volt, mint otthon áprilisban.

Ujra Modira gondoltam. Szóval a romai modern galériának csak egy Modija van. Ugy kell nekik! Nem becsülték életében, ne élvezzék a műveit halála után se.

Gyönyörűen csinálják ezek a Terminin termő pillék, pillangócskak. Már néhány napja, mielőtt álomra hajtanám fejem valamelyik vonatban, figyelem őket, míg capucinót iszom. Olyan testvériesen osztoznak a szákmányon, hogy öröm nézni.

Az imént bejött egy szerzetes. Nagyon megnéztem. Ez nem volt több huszonöt évesnél. Feri most harmincegy.

Emlékszem, egyszer töpörtyűért küldte az anyja, és a közön át, amerre menni kellett, a járda mentén hosszan drótkerítés volt. Ahogy Feri a karját lóbálta, kabátujja beleakadhatott a drótbba, mert a pénz kirepült a kezéből. Soká keresgéltek a bokrok között, a magas fűben, de a pénz csak nem került elő. Ekkor mondta ki Feri azt a mondatot, melyet sokáig ismételtünk még, ha balszerencse ért bennünket: „Se töpörtyű, se pénz!”

Milánó, január 6

A vonatban a kisebbik fiammal találkoztam. Feküdtem a heverőn. A sötét szemüveg még a szememen volt. A kisember körüljárta, mintha meg akarna bizonyosodni, hogy valóban az ő tatája vagyok-e, aztán felmászott a hasamra.

- Hazajöttél?
- Haza.
- Novi Sadon voltál?
- Nem.
- Olaszországban voltál?
- Ott.
- Én már kerestelek.
- Hol kerestél?
- A parkban.
- Hát még?
- A sínbuszban.
- Most mit nézel?

— *Nézem a Bandikát.*

— *Hol nézed?*

— *Benne van a szemedben.*

— *Mutasd meg!*

— *Itt is egy Bandika — mutatott először az egyik sötét üvegre —, itt meg a másik — bökött ujjával a másikra.*

Nagyon hideg van. Nézni sincs mit. Már délután egy óra, és még olyan köd van, hogy a felhőkarcolók felét se érheti el a tekintet. Kötöttem egy totószelvényt. Hátha nyerek.

Ha holnap reggel se kapok postát, akkor visszamegyek délre.

Firenze, január 7.

Jót aludtam. Most éjfél után három, fél óra múlva megyek vissza abba a vacak Milánóba.

Mai sétám Michelangelo Dávidjához vezetett. Mit írjak róla? Embert így még sohase faragtak márványba.

Róma, január 8.

Tizenöt perce érkeztem Firenzéből, három óra alatt. Egy luxusvonattal. Később fogtam már gyanút, hogy rossz vonatban ülök, de mit tehettem. A forgalmista, akitől megkérdeztem, hogy ez a vonat megy-e Rómába, rábólintott. Meg kellett fizetnem az árkülönbséget. Ezen a vonaton utazik Olaszország krémje. Föl se mertem kelni székemből, annyira kirítottam a társaságból. Vastag üvegfal választotta el a folyosót a fülkétől, szőnyegig érő függöny volt az ablakon, tíz nagy fotel volt a fülkében és két asztalka tele képesiappal, tompított fénycsöves világítás. Baj, hogy mindig titkolnom kell a hovatartozásomat. Mert az angol kamasz, aki a kedvesével a milánói állomáson két expressz kávét tízezerlírással fizetett, annak nem kell szégyellnie, hogy angol. De én nem merem a zsebemből kitenni magam elé a doboz Zetát, mert rányomtatták, hogy Jugoszlávia, és olyan ízléstelen a csomagolása, és olyan csavargónak néz ki, aki szívja, hogy inkább a zsebemben keresem ki a cigarettát és onnan gyújtok rá.

A jelenet díszlete nem hasonlított se Zmajevóhoz, se Szabadkához, se Novi Sadhoz. Nem tudom pontosan, hol lehettem, de az útirányt betéve tudtam, és egyenesen oda tartottam. Nem egészen egyenesen, mert bárhogy igyekeztem, csak tántorogva tudtam járni. Ott meg, ahova mentem, már vártak. Ualami lakoma készült, mindenki sürgött-forgott. Az egész kastély talpon volt. Rogyadoztak a térdeim, és a befelé vezető úton a nagy sürgés-forgásban öt-hat lány szorgalmaskodott, mintha ismerősök lettek volna. Egyik a bárányt forgatta nyárson, másik kalácsot dagasztott, a harmadik tüzelt, a negyedik a süteményt készítette... Az asszony, aki a tornácra állt, mintha az anyám lett volna, mintha azt kérdezte volna: te részeg vagy?

Mentem tovább azon a töltésszerű úton.

— *Nem vagyok részeg — mondtam, erőlködve ejtettem a szavakat, mert beszélni sem volt könnyű —, nem vagyok részeg, csak az utóbbi időben kicsit nehezemre esik a járás.*

Megváltozott a kép, és a vendéget váró épület helyett mintha a zenicai hidláb felé közeledtem volna. Nagy építkezés folyt, mindent mozgásban láttam, mindenkinek megvolt a maga dolga. Különféle tárgyakat cipeltünk, hurcolásztunk, futószalagokra raktuk őket, majd leszedtük onnan, egyszóval nagy iramban tevékenykedtünk. De nem a régi diáktársaim állták a sarat, mint tizennégy éve, hanem a mostaniak. Írók, festők, újságírók. Nagy lámpák világítottak mindenfelé, és himbálóztak a szélben. Arnyékaink és a tárgyak árnyékai furcsa tán-

cot lejtettek körülöttünk. Egy lámpa alatt apám állt buddhai nyugalommal, munkára összpontosított figyelemmel. Jólesett tudni, hogy ott van. Már vártam, hogy virradjon, mert ahogy világosodik, úgy tér vissza a lankadó izmokba az erő. Meg is kérdeztem Gagit, hány óra.

— *Déli tizenkettő — mondta — múlt tizenegy óra harminchat perccel.*

— *Csak?*

— *Nem baj, gyere, súgok valamit.*

Odamentem, letette a szerszámot, és nagyon bizalmasan a fülembe súgta:

— *Ejjé! Csak csinálunk egy szenzációt.*

— *Mit?*

— *Meghúzzuk a nagyharangot, és bejelentjük, hogy újév következik.*

— *Oriási — mondtam, és lelkesen hátra vágtam.*

Mindketten röhögünk.

Reggelire bevágtam egy szendvicset és hazai szardíniával felerősítve felszálltam a CD-re, a Colosseumnál meg a 118-ra, és illedelmesen beléptem a Szent Sebestyén templomba. Ott egy imádkozó baráttól megkérdeztem, hogy van-e itt egy magyar szerzetes. A fejét csóválta.

— *Azért kérdelem, mert jó barátom.*

— *Mi a neve?*

— *Francesco — mondom a teljes nevét —, de ez a civil neve.*

— *Nincs — felelte az ájtatos szerzetes —, de nézze meg a szomszédban a szaléziánusoknál. Úgy tudom, hogy ott van egy magyar.*

A szaléziánusoknál egy pocakos olasz civil állt az udvaron. Kérdően nézett rám. Mondtam neki, hogy kit keresek.

— *Ilyen nincs — felelte.*

— *Mondtam neki, hogy ez a civil neve az illetőnek, s ő azt hitte, úgy értette, hogy civilt keresek. Elküldött a katakombákba.*

Mentem vagy 600 métert a gyönyörű sétányon, magas tujfák és bukszusok között, végül is megpillantottam az útjelző táblát: kis épület felé mutatott. Az épület a szent emléktárgyak bazárja volt. A bazáros éppen nyitott. Kérdeztem tőle is. Azt felelte, hogy magyar katakombai szolgálaton nincs.

Gondoltam, majd végére járok én az ügyeknek. Láttam egy nyilat, ami a katakomba lejáratazt jelezte, kis, pajtaszerű épület. Meredek lépcső lefelé. Pislákoló villanykörte itt-ott. Miért van itt ilyen sötét, gondoltam, s akkor vettem észre, hogy a sötét szemüvegemet a szememen felejtettem. Feltettem a másikat, megindultam le a lépcsőkön. Mocorgást hallottam alattam. Áthajoltam a lépcsőkörláton, s a mélyben egy szobaszerű üregben megpillantottam egy oltárt. Az oltár előtt épp most csomagolta össze a ceremóniakellékeket egy pap és egy szolgáló. Néhány turista pedig ott állt az oltár körül.

Mire leértem, már az oltárterítőt hajtogatták össze. A paptól is megkérdeztem, van-e itt egy magyar barát. Nagy nehezen megértette velem, hogy ő ír nemzetiségű és a fiúkkal jött Írországból a katakombákba. Megértettem végre, hogy ő most itt csak kihasználta az alkalmat, hogy ilyen szent helyen misézhesen. De a szolgáló, úgy látszik, megértette, mit akarok, mert tudtomra adta, hogy van itt az intézetben egy magyar, menjek csak be és keressem Petőt. Visszamentem a szaléziánus intézetbe. A növendékek épp akkor keltek fel. Néhányan közülük már az udvaron felállított futballkapu körül hancúroztak. Megkérdeztem az egyik jámbor képűtől, hogy van-e itt egy Pető nevezetű növendék. Bevezetett egy váróterembe, vártam ott vagy tíz percet, de bizony Pető nem mutatkozott. Később jött az, aki odavezetett, láttam rajta, hogy nagyon zavarban van, és hogy valami nincs rendben. Eszembe jutott, hogy Pető tisztelendő, úgy látszik, disszidált, s fél, hogy valaki azok közül keresi, akikkel nincs jó viszonyban. Írtam gyorsan egy kis cédulát, melyben röviden

megfogalmaztam, hogy csak tanácsért jöttem; szeretném tudni, hogyan találjam meg Ferit.

A cédula átvétele után Pető tisztelendő nem váratott magára, jött és velem együtt törte a fejét azon, hogyan is kutassuk fel Ferit. Megkértem, hogy tárcsázza fel a ciszterciákat, mert Feri, úgy tudom, valamikor cisztercita iskolába járt. Hiába tárcsázott, a ciszterek nem jelentkeztek. Pető megkérdezte, melyik hotelben szálltam meg. Mondtam neki, hogy turistajeggyel vonatokban alszom, mert szegény vándor piktor vagyok. Elgyötrődött ráncos arca ekkor engedett fel először. A kapuig kísért, s már nem mint idegenek búcsúztunk. Megbeszéltük, hogy másnap újra felkeresem, talán addigra talál valami nyomot.

Róma, január 9.

Újra a Terminiben ülök. Capucino mellett. Ma totókombinációim-mal gazdag ember lehetek.

Láttam a pápát. XXIII. Jánost. Meg is tapsoltam.

Ez pedig úgy történt, hogy Pető tisztelendőtől elbúcsúzván, aki persze nem tudott semmi újat mondani, egyenesen a Szent Péter bazilikába mentem.

A XII. Pius téren plakátot láttam, melyen azt hirdették, hogy a szent család ünnepének megünneplésére alakult bizottság felhívja a hívek figyelmét, hogy ma délben őszentsége előimádkozza az Urangyalát, utána pedig apostoli áldását adja. Mindjárt elhatároztam, hogy ezen az Urangyalán én is részt veszek.

De délig még volt elég idő, bementem hát a bazilikába, és elidőztem Buonarotti mester Pietájánál. Már Brüsszelben a világkiállításon is megcsodáltam másolatát, de ez itt disze az egész templomnak. Firenzében is eltörpült a sok szobor Dávid mellett, és itt az egész templom kőfaragászata kontármunkának látszik a Pietá mellett.

A bazilikában szemlélődve gondoltam egyet, és benyitottam a magyar gyóntatószékbe. A gyóntatóatya már kezdte is a hivatalos szöveget, amikor félbeszakítottam:

— Atyám, én egy felvilágosításért jöttem. Jugoszláviai magyar festőművész vagyok.

— Segitse az isten — mondta magyarul a páter.

— Egy gyermekkori cimborámat keresem — kezdtem, és röviden elmondtam neki, hogy mi járatban vagyok.

— Ilyen nevű barátot nem ismerek, kérem — mondta komolyan az atya —, de a magyar intézúton minden magyart nyilvántartanak. Keresse ott.

Megmondta az intézmény címét is, megköszöntem a szives tanácsot, és kiléptem a gyóntatószékből. Feljegyeztem a címet, és kísértáltam a térre. Leültem egy Bernini-oszlop talapzatára, napoztattam és masszírozgattam lábamat. Ültem ott egy ideig, de aztán, hogy a szentatyt jobban láthassam, a tér közepén az obeliszket körülvevő vastravezek egyikére ültem. Fél tizenkettőkor a pápai rezidencia legfelső emeletén kinyílt a Tiberis felőli második ablak, s egy feketébe öltözött alak kiterített az ablak peremére egy hosszú, egészen az alatta levő emelet ablakának párkányiáig felőgő tűzpiros, tiarás pápai zászlót. Az ablakot nem csukta be, s csak egy fehér függöny választotta el a teret a szentatya privát stúdiójától. A téren már gyülekeztek a hívők, családok egy-két gyerekkel, de szép számban voltak kispapok, apácák és idegenek. Mellettem egy vörös sapkás, kopott öltözetű ember állt. Került-fordult, letérdelt, imádkozott egy sort, majd újra felállt. Amikor letérdelt, látszott, hogy bal lábán lyukas a cipője talpa, és parókájából a tarkóján egy sötét rongydarab keskeny sávja látszott ki. Ő meg én voltunk a téren az egyetlen gyanús külsejű egyének. Volt ugyan még egy, aki világoskék napszemüvegben

pornografiát árult, de egy szigorú arcú katolikus rászólt, s ekkor az illető úgy eltűnt, mintha a Vatikán pincéi nyelték volna el.

Ugy látszott, sose telik meg a tér, de néhány perccel tizenkettő előtt olyan tempóban jöttek az autók, hogy szinte pillanatok alatt megtelt a hatalmas tér. Mire a mikrofon bejelentette, hogy a szentatya nemsokára megjelenik, és mindenki, aki csak jelen van és részt vesz a ceremónián, apostoli áldást nyer, már nem látszott ki a tér kövezete. Sok ezer tekintet szegeződött a zászlós ablakra. A fehér függöny széthúzódott és eltűnt egy bíborfüggöny. Az óra delet ütött, megkondultak a harangok, ekkor jelent meg XXIII. János pápa, és előimádkozta az Űrangyalát. A hívők persze kórusban mondták közben az Asszonyunk Szűz Máriát.

Az én vörös parókásom transzba esett. Átszellemült arccal térdepelt, karját a pápa ablaka felé tárta. Az Űrangyala után rövid szózat következett, majd az apostoli áldás ceremóniája. Az áldást osztó pápai kéz mozdulatára sokan térdre estek, többen csak térdet hajtottak és keresztet vetettek. A szertartás végén nem messze tőlem egy jó hangú kispap elkiáltotta magát: „Eviva papa!” Néhányan elismételték az üdvözlő kiáltást, a többiek még tapsoltak. Én is udvariasan megtapsoltam a Pontifex Maximust. Az autók is szirénáztak, valószínű, a sok autótulajdonos így fejezte ki lelkesedését. A pápa persze nem várta meg a hangzavar végét, mosolyogva húzódott vissza a bíborfüggöny mögé.

Tíz perc múlva ugyanaz a fekete ruhás beemelte a zászlót, és leengedte a bíborfüggöny elé a fehéret.

Három nyolc- és egy kilenctalálatos sorozatom van. Jobban sikerült, mint remélem. Jövő vasárnapra újra tipppek.

Róma, január 9.

A gyóntatóatya tanácsát követve kilenc óra tájban becsengettem a magyar intézet vasrácsos ajtaján. A római magyar plébános fogadott. Elmondta neki, kit keresek. Azonnal tudta, kiről van szó. Rögtön bejegyezte a térképembe Feri tartózkodási helyét.

— Vagy hívjam fel telefonon? — kérdezte a plébános.

— Kérném szépen.

A plébános tárcsázott, és Feri jelentkezett a drót túlsó végén. A plébános megmondta neki, ki keresi.

— Végre hallom a hangod, tívé tettem érted Rómát. Már a katalombákban is kerestelek.

— Hát vértanú még nem vagyok — nevetett Feri.

És ekkor összevissza kapkodó beszélgetés következett, amit nem lehet lejegyezni, végül is megkérdezte:

— Most te jössz ide, vagy én menjek el érted?

— Mehetek én is — válaszoltam —, de ha te ráérsz, jobb lenne, ha te jönnél, mert azért, úgy hiszem, Rómában te gyorsabban közlekedsz, mint én.

Megkönnyebbülten tettem le a kagylót.

A római plébános misézni ment. Én ott maradtam egy amerikai és néhány dél-amerikai magyar újsággal, s megvártam Ferit. Jött is nemsokára. Megöleltük egymást. Nagyon hasonlított arra a gyerekre, akit huszonöt éve nem láttam. Ugyanazok a vonások, ugyanaz a fej- és testalkat. Még a nyakát is úgy tartotta, mint gyerek korában.

Egy Péter nevű pap is odakeveredett. Bemutatkoztunk egymásnak. Péter testvér festőművész, tehát mint kollégáját fogadott. Bevezetett bennünket műtermébe, mely ott volt a plébánián. Gyönyörű nagy terem, telistele képekkel.

Péter testvér, aki Magyarországról emigrált, megjegyezte, hogyha legközelebb telmegyek, megmutatja rajzait is.

Megemlítettem neki, hogy nagyon meglepett a vatikáni múzeum új terme, melyben mai testmenyek és szobrok vannak. Mondtam neki, hogy ezt torradalomnak tartom.

— Igen — válaszolt Péter testvér —, de ez nem régóta van így. Fél éve lehet, hogy megnyitották.

Elköszöntünk, lesetaitunk a plébániából a Tevere partjára, majd Feri elvezetett a rendházba.

Beszélgésünk közben kiderült, hogy az én Feri cimborám a filozófia és az egyháztudományok doktora, s a bencések egyetemén történelmet ad elő. Most készít még egy doktorátust, azonkívül a rendházban is valami vezetőféle.

— Mondhatom, öregem — összegezte —, ez pedig nagy szó a mai világban, hogy én megtaláltam a magam helyét az életben.

— Hát ez valóban eredmény, sajnos, én ezt még nem állíthatom ilyen határozottan.

— Már úgyszólván huszonhat éve tanulok — komorodott el aztán hirtelen megkérdezte, hogy fürödnék-e. Kaptam az alkalmon, s rövidesen egy nagyot fürödtem.

Kettőnk számára terítettek egy szép, nagy, faragott bútorú ebédlőben.

Szemben velem XXIII. János pápa nagy arcképe lógott a falon. Feri nagyon aranyos volt az imádkozás tekintetében. Egyre csak szöszmötölt, kiment, bejött, csak szedjek, és fogjak hozzá — mondta, mert kihűl a leves. De én kiszedtem az én részemet és bizony kivártam. Csak akkor kezdtem hozzá, miután már ő elimádkozta a magáét. Ebéd közben egyre közvetlenebb lett a hangulat.

— Ej — sóhajtott fel —, ha ezt az ebédet szülcink látnák!

— Majd írunk nekik is meg az enyémekeknek is közösen — mondtam és tartottam a poharamat. Teleöntötte gyönyörű aranyszínű borral.

Nagyon tetszett neki, hogy nekem mennyire csúszik az ital, ő csak ímmel-ámmal ivott egy-egy kortyot.

Egy indonéz fiú nagy tál sültet tett az asztalra, körítéssel és salátával. Feri felkelt, hogy elvegye tőle, később meg is magyarázta, hogy itt a rendben vigyázni kell a demokráciára, nehogy az legyen a látszat, hogy íme, a doktor, az egyetemi tanár elvárja az apróbb funkciójú rendtársától, hogy az kiszolgálja.

— A szobámat sem engedem másnak takarítani.

A sült után még iddoggáltunk és beszélgettünk a pápa és a rendszentjeinek képei alatt, majd gyümölcsöt és süteményt ettünk. Több mint egy órán át ebédeltünk és csevegtünk. Aztán összeraktuk az edényeket egy tálcára, és Feri kivitte.

Megbeszéltük, hogy három nap múlva újra felkeresem.

A szomszéd asztalnál három néger hallgat. Belekönyököltek az asztal lapjába, és csak néha szólnak egy-két halk szót. Aztán újra nagyot hallgatnak. Mintha összeesküvők volnának.

Firenze, január 10.

Hét órát töltöttem Giotto, Cranach, Dürer, Michelangelo, Leonardo, Raffael, Rembrandt, Tiziano, Tintoretto társaságában. Voltam a Mediciék kápolnájában is. Lábam újra megdagadt, fejem kóvályog. Michelangelo házat már zárva találtam, de ha legközelebb jövök, oda is elmegyek.

Nyomozom, mi volt az, ami fűtötte őket? Becsvágy? Dac? A mecénások ösztöklélése? Vallásos áhitat? Mi az, ami az alkotót alkotóvá teszi?

Mi a közös vonás ezekben az emberekben, mi az, ami felemelte őket az alkotómunka ilyen toronymagas régióiba? Mi az, ami ugyanakkor elkülöníti őket egymástól annyira, hogy még véletlenül sem téveszthetők össze, hogy olyanok, mint az állócsillagok, melyek egymás fényét nem zavarva külön-külön ragyognak? Mi vezette kezük lendületét, amikor vonalat húztak, mi irányította olyan szög alá a vésőt, mielőtt a kalapács rákoccantana? Mitől változik át Rembrandt ecsetvonása nyomán egy marék festék fények és árnyékok csodálatos világává, ahol a mellékes valóban mellékes, s a lényeges valóban lényeges? Közömbös lehet-e az ember, amikor az öreg, töprengő ágyú- és repülőgépkészítő, sáncépítő, lovaszobor-öntő, számtantudós, poéta és zenész Leonardó félig kész kompozíciói előtt megáll? Nézem: a pálmalomb már a kép következő fázisából előlegeződött ide, ezen a marcona arcon pedig még dolgozni akart a mester, hogy belecillessze a kép levegőjébe. És még így is a barnák közül kibomló alakokkal, elhelyezésükkel, mozdulataikkal: mennyire Leonardo ez a mű! Ha semmit sem festett volna életében, csak ezt az egy befejezetlen kompozíciót, nagyságához mégsem férne kétség.

Idézetem magamban a tegnapi találkozás részleteit. A rendház folyosóin persze szilencium, religiózum volt, s én erre nem gondoltam, hanem jó hangosan elkezdtem valamit mesélni.

Feri szája elé emelte mutatóujját és rámpisszegett.

Látván ezt, tréfásan befogtam tenyeremmel a számat, s Feri értette a tréfát; ő is ugyanezt tette. Mint két vásott kölyök, akik tilosban járnak, lépkedtünk a rendház folyosóján.

Ebéd közben megállapítottuk, hogyha ennyiből állna a szerzetesi élet, nincs kizárva, hogy én is beneveznék.

— Csak az a baj, hogy én sokat kell imádkozni — tettem hozzá.

— Naponta négy órát.

— Nem sok az egy kicsit?

— Nem árt az.

Róma, január 11.

Újra voltam Ferinél. Borotválkoztam, fürödtem. Irtunk egykori tanítóinknak, szüleinknek, néhány közös ismerősünknek. Aztán megebédeltünk, és elbúcsúztam, mert Feri a teológián most épp az ember származását tanítja, készülni kell az órára.

— Úgy mondtad, hogy az egyetemen történelmet tanítasz. De mit tanítasz a teológián?

— Dogmatikát.

— Hát tessék! Az én Feri komám a teológián dogmatikát, a benecések egyetemén történelmet tanít. És ez az egész úgy kezdődött, hogy amikor szülőfalumból a Dunántúlra költöztek, ott nagyon foghegyről fogadták őket. Ferit nem akarták felvenni a gimnázium második osztályaiba, pedig az elsőt elvégezte.

— No, kis rác, tudsz te magyarul írni-olvasni? — így fogadták. — Hát ebből, úgy látszik, bukás lesz.

Persze nem bukás lett, hanem még azokból a tantárgyakból is legjobb lett, amiben az ottaniak erősebbek voltak nála egy évvel. És ez így ment tovább. Még harmincéves sem volt, amikor a római egyetemen történelemből diplomált. Két napra rá meghívták ugyanoda tanárnak.

Akikkel eddig beszéltem, azt állítják, hogy ennyit Rómában csak egészen kivételes tudással és tehetséggel érhet el idegen.

A teológiához és a történelemhez nagyon ért Feri a maga módján, de a képzőművészethez nem. Azért mégis megemlítettem neki, hogy

többek között láttam Raffaeltól II. Gyula és XII. Leo portréját, s hogy mennyire tetszenek.

— Hát — sóhajtott fel Feriből a katolikus történész —, abban az időben ki voltunk stafírozva pápákkal!

— És ekkor elmondott egyet-mást II. Gyuláról és X. Leóról is.

— Csak tizenegy gyereke volt, amit elismert. És ez abban az időben normális volt. Erről tudtak. Hát akkor mennyi lehetett neki, amiről nem tudtak?

— És persze, mind a tizenegyet vagyonnal és méltósággal halmozta el?

— Nem bírta már — mosolygott Feri —, mert a tizenegyedik már halála után született.

Feri hirtelen elkomolyodott.

— Igen — mondta —, míg ő fiatal korában vadászni járt, addig Lutherék Németországban dolgoztak. És ő oda se bajszolt... Szerencsére ilyesmiket ma már el sem lehet képzelni.

— És ekkor elkezdte Feri XII. Piust dicsérni.

— Hát jó pápa volt, az lehet — mondtam —, csak egy kicsit paktált a fasisztákkal.

Erre a megjegyzésemre Feri hosszú magyarázatba kezdett. Magyarázta az olasz állam és a Vatikán viszonyát.

— Egyébként — tette hozzá az eléggé hosszú magyarázat végén — ezen az alapon elítélhetnénk a mait is, hogy paktál a kommunistákkal.

Estefelé beültem egy ócska moziba. Tízéves rémtörténetet néztem: „La citta perdita”. Mos újra az állomáson ülök. Eszembe jutott, hogy ma Ferinél, midőn arról beszéltünk, hogy milyen nehéz Rómában idegennek lenni, ő egy példával akarta ezt megvilágítani.

— Gondolj csak arra — mondta —, hogy Szabadkán sem könnyű magyarnak lenni.

Látta, hogy csodálkozom azon, hogy mondhat ilyet, és siettem közölni vele, hogy most egészen másként van, mint akkor, gyerekkorunkban.

— De már engedd meg — szólt közbe —, ha az ember beteg egy hivatalba...

— Akkor köszön illedelmesen, hogy jó napot kívánok!

— ???

— Kétnyelvű ugyanis a közigazgatás azokban a városokban és községekben, ahol magyarok is laknak.

— Hogyhogy kétnyelvű?

— Ugy, hogy csak az lehet hivatalnok, aki magyarul is tud, még a Hivatalos Lap is megjelenik szerbül is és magyarul is.

— Hát ezt, látod, nem tudtam.

Egy másik beszélgetésfoszlány is most jutott eszembe. Arról volt szó, hogy milyen gyors ütemben épül Róma. Megjegyeztem, hogy úgy látszik, igen élénk gazdasági élet folyik.

— Igen — bólintott Feri —, az amerikai és német tőke ömlik be. Azok nem félnek. De az olaszok viszik ki a magukét, mert félnek a kommunizmustól.

— Félnek?

— Persze, hogy félnek — mondta, és hirtelen átcsapott a téma egyik mellékágára. — És az oroszok is investálnak.

— ???

— Hát mit gondolsz te, hogy a Kommunista Párt létezhetne és ilyen eredményeket érhetne el, ha nem állna mögötte egy nagyon komoly tőke?

— S ez hogy történik?

— Ezek, öregem, mind legális részvénytársaságok a törvények legszabályosabb értelmében, ez ellen itt semmit sem tehetünk. Itt demokrácia

van. Hogy fogalmad legyen arról, hogy mekkora, itt például napirenden van az, hogy a király bepereli az államot, s az állam elveszíti a pert!! Es az állam fizet.

Firenze, január 15.

Tegnap a Mediciek kápolnája felől mentem Michelangelo háza felé. Elképzeitem a mestert, ahogy fáradtan cammog hazatelé, fokosára tamaszkodva, sarujának a szíja mélyen bevágodott dagadt lábába. Mennyi gyertya égett el ma is a homlokán, míg az éjszaka csendjében vésője a nagy marvanytömböket pásztázta! Könnyu zsidongást éreztetett jobb karjában, és tudta: ha most mirtelen védekezésul fel kellene emelnie, szaggató fájdalommal érezne izmaiban.

Vártam, hogy házában meglássam a fekhelyet, ahova hazaérve fáradtan ledobta magát, vártam, hogy meglátom a mosdót, melyben vére-eres szemeit meglötykölte ébredés után. Szerettem volna látni az asztalt, ahol ezeket a verssorokat írta:

*„Nincs a legkülönb művésznek se terve,
hogy ott ne élne kőbe zárván —
csak kéz akadjon s ihlet, mely a márvány
feleslegét az átomról leverje.”*

És mit láttam. Láttam egy, idegenek számára berendezett, agyon-cicomázott házat, melynek falai és mennyezete kontárok martaléka lett. Nem értem, milyen jogon merte valaki testőnek nevezni magát Michelangelo házában, és arra a pimaszságra vetemedni, hogy a mester életének jeleneteit illusztrálja. És mégis telefestették a falakat és a mennyezetet is...

Az ember, aki a házat őrzi, éppen mosdott, amikor betévedtem. Látam, nincs senki a pénztárnál. Indultam fel a lépcsőkön.

— Hova? — kérdezte törülközővel a kezében a pénztáros.

Mutattam, hogy fel.

— Száz líra.

— Nincs ott senki — mutattam a pénztár felé.

— Ott én vagyok.

— Rendben van — mondtam, és kezébe nyomtam egy százast.

Néztem a lépcsők követ, a szobák kövezetét, melyeken Ő járt, a kilincset, melyet Ő nyitogatott, kinéztem Firenzére az ablakokon át, ahonnan az Ő tekintete sóprógetett végig a sikátorokon, és ha nem veszem észre azt a sötét fülkét, és nem gyújtom meg benne a villanyt, meg sem láttam volna a fokost és a kardot, amit magával vitt, ha veszélyes útra kelt.

Mögöttem türelmetlenül csörgette kulcsköteget a házgondnok. Már hogy azért a vacak száz líráért itt engem istrázsáljon. Örüljek, hogy beengedett.

Mentem hát. S mint aki tiltott dolgot művel, míg a lépcsőfokokon lefelé mentem, tenyeremet szégyenlősen végighúztam a lépcsőház korlátján.

Egy nagyobb társasággal fiatal cserjésben hűsöltünk. Egyik barátom megjegyezte, hogy az ilyen kiruccanásokra máskor vadászpuskát kell hozni, mert ki tudja, mikor ugrik fel egy nyúl.

Alig mondta ezt ki, felnéztem, és láttam, rézsút balra, három lépéssel mögöttem nyúl lapul a bokor alatt.

— Ott a nyulad — mondtam neki, s a nyúl felé mutattam. Ő megfordult és indult, hogy elkapja, de a nyúl kiugrott a bokorból, egy pillanat, s már messze járt tőlünk. Cikkakban futott a cserje között, s mi néztünk utána, barátom meg egyre csak ismételte:

— Ugye, most már látjátok, máskor puska nélkül el nem jövünk.

A cserjés helyén az otthoni udvar hatalmas eperfaát láttam, anyám éppen megfejte a tehenet, és hozta be a nyári konyhába a tele sajtár habos, meleg tejet.

A kecskelábú asztalon szűrt egy bögrével, s egy hajtásra megittam. Aztán a fogashoz léptem, lekasztottam a vadászpuskát, töltényeket dugtam zsebre, tarisznyát vetettem a vállamra, és odaszóltam anyámnak:

— Megyek, járok egyet.

Az a ház a falu végén van, s én a kerten át mentem ki a határba. A harmat még nem száradt fel, s az őszi napfény beüzüstözte a tükörsík tájat, melyen a vörösbarna szárkúpocskák ezrei és az országút melletti vén eperfák úgy hatottak, mintha azon a nagy vadászterületen volnék, ahova a kiirtott indiánok költöztek haláluk után, hogy egy kunyhót építvén maguknak távol a sápadt arcúaktól, nyugodtan éljenek.

Alig mentem néhány lépést, egy nyúl ugrott fel előttem egy szárkúp mellől. Lekaptam vállamról a puskát, és a nyúl már ott táncolt a nézőkében. Egy kicsit elébe vezettem a csövet és rádúpláztam. A csend akkora volt, hogy a puska sem mert dörrenni. Ezen elcsodálkoztam egy kicsit, de látván, hogy a nyúl felbukfencezik, elégedetten lépkedtem oda. Tarisznyába tettem, és arra gondoltam, hogy meglátogatom barátomat, asztalára teszem, és már előre azon mulattam, hogy míg nála leszek, állandóan azt fogom bizonygatni: ez pont az a nyúl, ami tőle a cserjésben megugrott. Ő majd nem hiszi, erre én a legképtelenebb érvekkel fogom bizonygatni, hogy ez mégiscsak az a nyúl, amelyik tőle megugrott.

Ancona, január 14.

Ma a hindu művészet tárlatát láttam Rómában. Megdöbbenett, hogy a hindu terrakották mennyire azonosak, mennyire egyívásúak Amerika őslakóinak terrakottáival. Úgy látszik, a kör ebben a században újra bezárul: újra a művészet az egyetlen nyelv, melynek segítségével megérthetik egymást a világ népei.

Róma, január 14.

Nagyszerű ez a vonat, amely este indul Anconába, és éjjel után egykor indul vissza Anconából ide, Rómába. Az ördög se utazik ilyenkor az első osztályon, ettől puhább szállodaágyat el sem lehet képzelni.

Hajnal felé motorkerékpárral igyekeztem Újvidékről Szabadka felé. Nem hajtottam gyorsan, mert szép őszi alkonyat volt, Čenej közelében látom én, hogy egy széles fekete kocsiból egy nyurga legény lép ki, és nagy lendülettel magyaráz valamit egy másik legénykének, aki egy szép piros Fiat mellett szavalta a magáét.

Ellúztam közöttük, de abban a pillanatban eszembe jutott, hogy ezek a fiam. Megállítottam a motort, visszafordultam.

— Ejnye, gyerekek — szóltam rájuk —, minden szökőévben találkozunk össze az úton, és még ilyenkor is azt kell látnom, hogy vcszekedtek?!

Ekkor ismerték fel csak egymást ők ketten. Nagy volt az öröm.

— No, fater — mondták —, hát akkor gyere, megvendégelünk.

És csodák csodája, nyitva volt a čeneji csárda, de nem egy fenyő volt előtte, hanem egy egész kis fenyőerdő közepén állt. Alighogy helyet foglaltunk az asztal mellett, az anconai vonat Rómába ért.

Süt a nap, a Tevere partján.

Lírákészletem elképesztően megfogyatkozott.

Estére felhívom Ferit, és bejelentem magam holnapra: fürödni kell és borotválkozni.

Firenze, január 15.

Már azt is kiszámítottam, hogy mi lesz, ha ötvenmillió lírát nyerek sportfogadáson, azt is, ha kevesebbet, egészen húszezzerig. Sőt azt is, ha annál kevesebbet nyerek. Meglepetés nem érhet! Eggyel azonban mégsem vagyok kibékülve, nem szeretem az olaszthoni vasútállomások hangszóróit. Ezeken a pompás állomásokon, melyeken én most élek, kellemes hangú nőket kellene alkalmazni, és vigyázni, hogy a hangszóró ne ordítson

rekedten és artikulatlan hangokon, hogy olyasvalami legyen a hangszóró, mint annak idején Párizsban volt, s még akkor is emlékezzünk arra a hangra, amely szerencsés utat kívánt, ha már vonatunk messze jár.

Tonnás felhők voltak az égen, és éppen alkonyodott, midőn tehervonatunkat a mozdony bevontatta egy kis városka teherwályaudvarára. Olyanok voltunk, mint a kéményseprők. Nem is csoda, rengeteg alagúton vergődünk át, és a nyitott teherkocsi bizony nem véd meg szélől és koromtól.

Valami parancsnokféle voltam, egy csapat gyereket hoztam ide. Lekászolódtunk a szerelvényről, és ládáinkat meredek folyópartra cipeltük fel. Ott barakkszerű épületek sorakoztak a kopár sziklákon. Láttam, az egyik még üres, lefoglaltam hát a társaságnak. Kettőt közülük leküldtem egy dézsával a folyóhoz, hozzanak fel vizet. A társaság szétrakodott a vasútyakon, kis lábaskáikból egy kicsit lelőtykolték a kormot arcukról, kezükről, már akinek volt ehhez kedve, és már nyúltak is végig a szalmazsákokon.

— Na, jól nézünk ki — zúgolódtam —, se őrség, se ágy a számomra.

Kidálltam a barakkajtóba, és néztem a sziklák mögül feljövő holdkarajt, majd körüljártam a barakkot, s mögötte nem kis meglepetésemre Forró Pistát, régi katonacimborámat pillantottam meg. Egy kövön ült. Egy hete nem borotválkozott. Mákoskalácsot majszolt.

— Hát te, Pista, hogy kerülsz ide?

— Úgy látszik, én is ide vagyok beosztva — mondta nyugodtan.

— És te elnézed, hogy én már egy órája szöszmötölök és nem szólsz?

— Hát azt gondoltam, hogy majd csak észreveszel.

— Biztos az, hogy te ide vagy beosztva?

— Hát talán ide, de a fene érti pontosan, amit nekem ezek handrikolnak. Jó, hogy jöttél, most legalább tudom, hogy nálad leszek, oszt kész.

— Rendben van. Akkor majd holnap magyarázd el ezeknek a gyerekeknek, hogy ha már itt vagyunk, bizonyos rendet kell tartanunk. Oszd be őket tizedekre meg miegymás. Azokat jelöld ki tizedeseknek, akik már voltak munkaakción. Az ügyeletességet is rendezd majd el valahogy. Meg ágyat. Ágyat nekem is meg ágyat neked is.

— Jó, majd eligazítom őket — morogta Pista. — Akarsz egy kis mákoskalácsot?

— Nem kalácsot, hanem aludni akarok, egykomám. Megvan még az órád?

— Meg ám — mondta és előhúzta tenyérnyi zsebóráját.

— Akkor én most durmolok egyet, te vigyázz egy kicsit, éjjelkor meg kelts fel, majd én strázsálok, te meg lepihensz, jó?

— Persze hogy jó, úgylis levelet akartam írni haza, megírni nekik, hogy megkaptam a csomagot — mondta Pista és zsebre vágta az órát.

Fejem alá tettem egy nagy lapos követ, és megnyugodva nyújtóztam ki a barakk eresze alatt.

Kisvártatva valami hadseregfelében voltam én is meg Feri is és még néhány ismerősöm. És hogy, hogy nem, egyszer csak arra döbrentünk rá, hogy nem is katonák vagyunk, hanem hadifoglyok. Összedugtuk a fejünket: Mi lesz most?

— Mi mindenesetre hivatkozunk a genji Üöröskeresztre — mondta valaki tudálékosan, de kiröhögtek.

Egy csoport meg éppen valami kiáltványt kezdett fogalmazni, mikor sorba állítottak bennünket és elkezdtek terelni valahova, senki sem tudta közülünk, hogy hova.

Feri meg én a sor végén szedtük lábunkat, s az egyik zsúfolt útkereszteződésnél, mintha csak egyet gondoltunk volna, anélkül, hogy észrevettek volna bennünket, beugrottunk egy templom nyitott ajtaján. Feri azonnal benyitott egy gyóntatószék gyónófülkéjébe.

— Te csak gyónj, én majd megvárlak — szóltam utána.

Ezt egy kicsit hangosabban mondtam, mint ahogy templomban illik, és hangomra kinyílt a gyóntatófülke ajtajának másik szárnya. Az első pillanatban a hittem, hogy Feri gyóntatója háborodott fel megjegyzésemem, de aztán láttam, hogy ebben a gyóntatószékben két gyóntató ül. a másik Ferit hallgatja, de ez

velem akar valamit. Hatalmas ember volt ez a gyóntató, és arca nagyon ismerős volt. Nem is egyszer láttam.

— Meggyónhat ön is — szólalt meg szintiszta magyarsággal.

Láthatta rajtam, hogy vonakodom, de azért nem hagyta abba a rábeszélést.

— No, jöjjön közelebb, majd meglátja, hogy egészen okosan el lehet velem beszélgetni.

És én, mint egy megbabonázott, beléptem a gyóntatószékbe, mert felismerem: a gyóntató Michelangelo Jeremiása volt a szixtusi kápolna faláról.

— Szokott-e öngyilkosságra gondolni? — kérdezte tőlem.

— Az utóbbi időben nemigen — mondtam neki —, de régebben foglalkoztam ezzel a gondolattal.

Ekkor egészen bizalmasan hozzám hajolt, s mintha közös titkunkról beszél-nénk, olyan hangon kérdezte.

— A negatív idő? A negatív idő?

— Hát igen — mondtam —, a negatív idő.

— Egyéb bűne nincs?

— Kinek nincs bűne?

— Sorolja őket fel szépen!

— Erre nincs kedvem. De ha így felsorolatlanul pausál feloldozhat, magától szívesen elfogadom.

— Szóval nem hajlandó bevallani bűneit?

— Hát maga nem tanulta meg mesterétől, hogy a bűn és az erény között nem könnyű határvonalat húzni? — kérdeztem tőle, s egyre csak az üzleti alkudozás hangján egy olyan általános, látatlanban való feloldozásért agitáltam.

Jeremiás gondolkozott egy kicsit, aztán hirtelen elhatározással megszólalt:

— Rendben van, megbocsáttatnak a te bűneid.

— Így már igen — gondoltam, és egyáltalán nem csodálkoztam azon, hogy Jeremiás a feloldozás szövegét ilyen szabad stílusban mondta el, és nem kísérte szertartásos mozdulatokkal. Kimondhatatlanul jólesett, hogy sikerült Michelangelo prófétáit rábírnom ilyen szabályellenes magatartásra. Meghatódva léptem ki a fülkéből, és a gyóntatószék elé léptem: talán azt vártam, hogy azzal a hosszú pálcával, mely mint valami ostornyél a kocsis mellett a bakon, ott áll betűzve a római gyóntatófülkék ajtajában, szimbolikusan megérintse fejemet, s kirója rám a penitenciát. De nem ez történt. Jeremiás kinyúlt az ajtón, és kezével trefásan arcon legyintett.

A nagy meghatódottságtól felnéztem.

Egy negyvenöt év körüli ember ült le asztalomhoz. Azt mondta, német, és hogy a gyarmatról jött. És hogy tizenvalahány napja nem aludt és hogy éhes és nincs pénze.

No — gondoltam —, eltaláltad, kihez kell folyamodnod.

Azt mesélte, hogy ő egy vagabund, aber egy intelligens vagabund.

— Én is vagabund vagyok — csaptam a vállára —, tisztelem az intelligenciádat, de láthatod, hogy én ugyanúgy kérhetnék tőled pénzt, mint te tőlem, hogy már azt is elfelejtettem, hogyan kell ágyban aludni, csak azt nem értem, miféle gyarmatról jött. Afrikából jött?

— Nem. Németországból. A gyarmat Németországból.

— A Demokratikus Köztársaságból? — kérdeztem.

Legyintett.

— Kedves uram — mondtam neki —, ott van az emigránsok irodája az állomás sarkán. Menjen oda. Onnan meg szépen elmegy a lágerba. A lágerban lehet enni és aludni. A lágerból meg mehet Amerikába erdőt irtani vagy Ausztráliába mocsarat csapolni.

A pincér asztalomhoz hozta a német fizetetlen számláját, és letette elé. Az intelligens vagabund tovább beszélt, elmesélte, hogy mennyire szerencsétlen, és hogy látja rajtam: én igazi jó ember vagyok, aki megérti őt és kiségti.

— En önt nem értem meg — magyaráztam neki —, kérem, üljön vissza az asztalához.

Csalódottan kászolódott fel, és el akart menni.

Fogtam a számláját, utánaléptem és a kezébe nyomtam.

Ujra végignéztam a hindu művészek kiállítását.

Milánó, január 16.

A postámat nem kaptam meg. Többet nem is várom.

Róma, január 17.

Egész délután és este Fellinit néztem. Az Édes életet. Háromszor lepergett a film, míg végre kivergődtem a teremből.

Ravenna, január 18.

A mozaikok: Egy utolsó istenhozód a pogány civilizációnak és bensőséges búcsúzás a pogány színpompától és természetimádatától, az ízeztől, a fénytől, a gazdagságtól, a ragyogástól.

Ha még egyszer Olaszországba jövök, Ravennát ejtem először útba. Ide nagyon pihenten kell jönni, itt rengeteget lehet tanulni.

Egy barátnőmmel találkat beszéltem meg, úgy volt, hogy együtt vacsorá-zunk. A vacsora a régi papneveldeben készült, ahol annak idején diákoskodtam. Egy megöregedett, megköpcösödött tisztelendő nővér sütötte a fánkot: annyi fánkot sütött, mintha egy teljes létszámú internátust várna vacsorára. Be is kaptam frissiben egyet-kettőt, közben régi emlékeimet élesztgettem a nővér néni előtt, míg végre ő is megértette, hogy valamikor éppen itt éltem.

— Hát akkor a birsalma kompótra is emlékszik?

— Hogyne emlékeznék — mondtam —, nagy örömrivalgással fogadtuk annak idején.

— Nohát — mondta a nővérke meghatódottan —, az a birsalmakompót, az az én ötletem volt.

Megfogtam barátnőm kezét, akivel találkám volt azon a helyen, és vezettem fel a létrán. Úgy tudtam, hogy a vacsora a padláson lesz. De nem a padlásra értünk, hanem egy szép vadszőlős teraszra. És egyszeriben elénk tárul a húsz év előtti udvar, labdáztak az udvaron, ki-bejártak az ajtókon könyvvel vagy anélkül, és János bácsi, az altiszt, csak ült szobájának ajtaja előtt, és villogó szemmel figyelte az eseményeket.

— Emlékszem — mondtam barátnőmnek —, János bácsival egyszer váltottam néhány egészen közömbös szót, aztán csak úgy szokásból megkérdeztem, „különben, János bácsi, hogy s mint?”. Mintha puskából durrant volna vissza a válasz, melyet még ma sem felejték: „Nem valami jól, én is csak annyit mondhatok, hogy kenyeret és jogot, s nem pedig botot.”

Figyelmünket magára vonta az a hirtelen támadt sürgés-forgás az udvaron, melynek központjában egy lila hasú pap kiabált. Előtte mozdulatlanul három tanítványa állt. Egy magas, nyúlánk, idősebb fiú, hegedűvel a hóna alatt, egy nála egy fejjel alacsonyabb, hosszú, szőke hajú, gyermeteg arcú sánta legényke, és egy kis, vörös hajú tömzsi kamasz.

— Fiúk! — kiabálta a lilahasú. — Szomorú dolgot kell közölnöm veletek. En ma este ezt a három fiatalembert kivágom innen a szabadkai éjszakába.

— Látod? — sügtam barátnőm fülébe. — Az a vörös hajú én vagyok.

Később valami zászlót engedtek le egy magas zászlórúdról, de mi a teraszról nem láthattuk a zászlót, csak az árnyékát a szemközi tűzfalon, ahogy lassan, leheletnyi fuvalatokról hajladozva leimbolygott.

Nem maradhatok tovább: ma elköltöttem az utolsó tartalék pénze-
met festékekre. Ennél fogva nem is voltam múzeumban, régi szép kis ut-
cákon sétáltam, régiségkereskedésekben böngésztem, piacokat jártam vé-
gig, aztán a Tevere partján és XII. Pius terén napoztam. Amit eddig lát-
tam, azt láttam, amit meg nem láttam, azt majd megnézem legközelebb.

Róma, január 18.

Újra láttam egészen tisztán azt a kedves teret a Tevere partja közelében,
ahol tegnap sétáltam. Alltam a téren az újságos bódé mellett, és élveztem a nap-
sütést, a zsongó teret, a sok szép meleg színt a gyümölcsökön, a patinát a házak
homlokzatán, egyszer csak Éva ugrott le előttem piros biciklijéről. A kormányon
háló lógott, tele banánnal.

— Képzeld, ott a hídnál — és a híd felé mutatott — felírt egy rendőr.

— Mit csináltál?

— Nem néztem a szemafort, mert mindig rohanni kell, — és át akartam
hajtani a téren, amikor éppen nem volt szabad.

— Semmi baj, jó, hogy a Teverébe nem hajtottál le a lépcsőn — mond-
tam neki, és kihúztam egy banánt a hálóból.

Nevetett.

— Megyek is már, órám van. Ebédre jössz? — kiabált vissza a kerékpárról.

— Persze hogy megyek — dörmögtem, — aztán hangosan utána kiáltot-
tam —, főzettek kocsonyát!

Ancona, január 19.

Voltam fent az egyházi intézetben Péter testvértől elbúcsúzni. Ahogy
ott kelleetlenkedtem, egy legény nyitott be. Ebédjegyet kért. Bácskai emig-
ráns. Nagyon sajnálatra méltóan hatott ott. Ágrólszakadtan, egyedül eb-
ben a nagy idegen városban alázatos hangon ebédjegyet kért a papoktól.
Kíérték neki az ebédjegyet s a térképhez vezették.

— Na, most nézz ide — magyarázta neki az, akitől az ebédjegyet
kapta. — Most itt vagyunk, ebben a házban látod?

— Látom.

— Na most, amikor innen kimégy a kapun... — s egy hosszú ma-
gyarázat következett, hogyan jut el az alamizsnakonyhához.

Elköszöntem. A kapunál vártam, hogy fölülről gombnyomással ki-
nyissák, egyszer csak elem állt egy pöttöm gyerek.

— Bácsi kérem, ki szeretne menni ezen a kapun?

— Igen.

— És be van zárva?

— Be van zárva.

— Nem tudja kinyitni?

— Már felcsöngettem, hogy nyissák, de úgy látszik, nem hallották.

De te már egészen nagy fiú vagy, jársz már óvodába?

— Igen.

— Merre van az óvoda?

— Itt a Tevere partján.

— Tudsz-e már olaszul?

— Tudok. Hát a bácsi tud-e?

— Nem tudok.

— Hát hogy tud?

— Magyarul.

— Hát még hogy tud?

— Egy kicsit franciául. Na de hát ha te már tudsz olaszul, mondd
meg nekem, hogy mondják olaszul: kisfiú.

A gyerek hallgatott.

— Bambino — mondtam neki tudálékosan.

Erre ő elmosolyodott, úgy látszik, rehabilitálódtam szemében.

— A bácsi tud olaszul — mondta, majd hirtelen hozzátette: — Én már két éve nem láttam a nagymamát.

— Már két éve?

— Most nemsokára hazamegyünk, de a játékokat meg a holmikát itt hagyjuk, aztán újra visszajövünk, akkor megint itt leszünk egy darabig, és aztán ha már megyünk, akkor hazavisszük a játékokat is meg a butorokat is, csak a házat nem.

— És hol lakik a nagymamád? — kérdeztem tőle.

— Erzsébeten, mi meg Budán.

— Úgy látszik — mondtam a gyerekeknek —, itt nem lehet kimenni.

— Bácsi, mért nem a másik kapun megy ki, mi amazon a kapun járunk.

Átnéztem az udvaron, és láttam, hogy a másik utca felé is van kijárat. Szóval itt, úgy látszik, az egyik kapu a pápai, egyházi, a másik pedig a népköztársasági.

— Kimehetek — mondtam elgondolkozva a kisfiúnak —, miért ne. Gyere, mutasd meg, merre kell odamenni.

És a kisfiú az üres portásszobán át elkísért az ő kapujukig. Belülről félrehúztam a reteszt, már az utcán álltam, amikor a gyerek felnézett rám a kapuból és megkérdezte:

— Mi nyomja úgy ki a bácsi zsebét?

— Narancs — mondtam és kivettem a zsebemből egy narancsot. — Akarsz egy narancsot?

— Nem kérek. Köszönöm.

— Hát akkor szerbusz, köszönöm, hogy ide vezetél.

Szívesen hallgattam volna még a fiúcska hangját, de becsukódott a kapu és kattant egyet a zár.

Nápoly, január 20.

Elbúcsúztam a kedves sikátoroktól. Melegen sütött a nap, és fehérnemű száradt mindenütt. Szellő se lengedezett. Olyan volt minder mint egy nyugodt álom. Újra a nápolyi váróteremben pihenek.

Hogy, hogy nem, épp most jutott eszembe Pista bátyám zombori címe. Valami átszálló állomáson voltunk, mintha Verbáson lett volna, ő ment délnek, én északnak. Mindketten a vonatablakban álltunk. Már mindkettőnk vonatja indult, amikor úgy kiabálva másnapra randevút beszélünk meg egy kávéházban.

— Jó, majd benézek — kiabálta Pista bátyám, én meg visszakiabáltam, hogy jöjjön okvetlenül, mert meg szeretném neki mutatni nagy szürke lovamat, akkora, mint egy elefánt!

Ennek a mondatnak a végét már elnyelte a vonatkerekek kattogása.

— Mit nem fogadnék el én a te kezedből, amikor olyan finom tapintású bársonyos bőröd van — valami ilyesmit mondtam, de az egész úgy kezdődött, hogy valahol egy kis városban mellém szegődött egy ferde szemű lány, és kiderült róla, hogy még aznap utazik valahova, éppen oda, ahova nekem is mennem kellett. Meg is egyeztünk, hogy együtt megyünk. A vonatban én aztán megkínáltam szendviccsel, ő meg cukorkát vett elő.

— Akarsz ebből a pirosból? — kérdezte. — Ezt még nem is próbáltad.

Erre azt feleltem én neki, hogy mit nem akarok én az ő kezéből, amikor olyan puha, bársonyos bőre van.

Róma, január 21.

Ma délelőtt elbúcsúztam Feritől. Pompás búcsúebédet rendelt az apácaknál. De mivel a rendházba még apáca sem teheti be a lábát, ő maga ment el a tolóablakhoz és vette át a konyhából a hatalmas tálcán a le-

vest, a sült krumplit, a kirántott húst, a zöld salátát, a gyümölcsöt és a bort.

Még be sem fejeztem az étkezést, Feri már hozta az úravaló szendvicseket, almákat és narancsokat, és megtömtem velük tarisznyámat. Feri lekísért a kapuig.

Ülekezés, válltapsikolás, meghatódottság.

— Aztán jó legyél — mondta rekedten.

— Te is!

— Nekem muszáj.

— Sose javulsz meg!

Bologna, január 22.

Még néhány perc, és az óramutató átsétál a tizenkettesen, az út utolsó vacsorája most következik. Rómába már nem mehetek vissza, még két nap, és lejár a kedvezményes vasúti jegyem utolsó napja. Úgy tervezem, hogy akkorára hazaérjek. Rómából este 6,20-kor indult a villamosvonat, és a sok visszafelé futó fény azt akarta elhítenni velem, hogy nem is én távozom Rómából, Róma fut tőlem valahova vissza, vissza az el-suhant időbe... Még a városból menekülő autók is elmaradtak mögöt-tünk. Hallgattam a plüsskártonon, mint megrögzött bűnöző hallgat, ha vétkéről faggatják: valamit elloptam Rómából, és nincs a világnak olyan hatalmassága, aki ezt tőlem visszavehetné.

Az egész hercehurca az imént kezdődött. Uidáman poharaztunk, összevissza ittunk mindent, és összebeszéltünk tücsköt-bogarat: nem ért véget a locsogas. Mindnyájan azt hittük, hogy fontos és komoly társalgás folyik, és a meghatódottságtól összeszorult torokkal békéltünk egymással, és ítélkeztünk elevenek és hol-tak felett, s éppen egy ilyen éjszakázás után, amikor ebben a vasúti restiben virrasztottam, a telefonhoz hívtak. A Termini disze, aki a napokban festette át haját szőkére, megkérdezte, hogy leülhet-e asztalomhoz. Mondtam neki, hogy jöhet. És jött is, mire a telefontól visszültem asztalomhoz, már ott is ült, és olyan pompásan tartotta magát, hogy csak néhány perc múlva vettem észre, hogy tökrészeg. El is fogta a hányinger. Lila túllsálját szájára szorította, s intett hogy vezessem ki.

Annyira megundorodtam tőle, hogy engem is elkapott a hányinger. Kiszad-ladtam a vasúti restiből, ki az utcára a piaci bódék közé, lehajoltam és hányt-am, de olyan mélyre hajoltam, hogy az italok a számból a homlokomon át foly-tak, és a fejem tetejéről csurogtak le a földre. És vitt a fejem, és nem tudtam megállni. Tántorogtam a bódék között, s egyre csak folyt belőlem az ital. A forró barázda már kihűlt homlokomon, s mégis mélyre hajoltan kóvályogtam, hallot-tam, mint csorog belőlem az ital az aszfaltra. Szám csukva volt már régen, ré-mülten kaptam a fejemhez. Tenyerem diónyi léket tapasztott be... Elfolyik a vérem!

Firenze, január 23.

Az anyag megmunkálásának örült szeretetében rejtőzhet a titok, az anyag megmunkálásának mániáján múlik, hogy kontár-e valaki, epigon-e, egy-e a sok közül, avagy egyedülálló.

Virágzó bodzabokrok alatt ültem a Via Appián az ESSO-nál és a SHELL-nél egyenruhás poroszlók lesték, mikor kanyarodnak autók benzinkutaik közé. Táv-vezeték zizegett felettem a tavaszi télben. Ciprusok, pálmák, tujafák minden-felét. Balra mögöttem a völgyben egy vadonatúj városrész alatt gyárkémény pöfék-elt. A Porta Appia úgy rajzolódott a vörös égre, mintha mögötte Néró gyűj-totta volna föl a várost. Éppen a kabátomat öltögettem, elveslett a háta közepén, amikor hirtelen leállt az eddig szünni nem akaró autóforgalom.

— Ugyan mi történhet — szólaltam meg —, már öt perce egy fia autó se Rómából, se Rómába.

Egyszerre a S. Calisto katakombák felől egy piros kerekű fiáker gördült az útra. Nagy, széles hátú fehér muraközi ló döcögött előtte a két piros rúd között.

— De urasan — kiáltottam röhögve, mert magamat láttam a piros kerekű fiákerban. Hosszú vörös szakállamat lengette az enyhe szellő. Fehér ingem, vázszon nadrágom vakított a napfényben.

Leugrottam a bodzabokros partról az útra.

A ló megállt előttem.

Ekkor már bealkonyodott.

Kigyulladtak a benzinkutak fényjelzései.

Felhúztam a szemöldökömet, és ránéztem a kocsiba behajoló magamra, mintha csak azt kérdeztem volna: „No, te meg mit útonállóskodsz itt?”

Megértettem a kérdést, mely feddés is volt egy kicsit, és a vállam fölött a benzinkút melletti vendéglő fényreklámjára mutattam.

— QUO VADIS? — kérdeztem némi gúnnyal a fiákerban ülő magamtól. Nevethetnékem támadt, mert tudtam, hogy most az fog következni, hogy hová a fityfenébe mennék.

— Hová a fityfenébe mennék, hát hazamegyek.

„Jó lesz, ha szedem hát a sátorfámat” — gondoltam, de indult is már a fiáker, és egy istenért sem jutott eszembe, hogy hová raktam szét a holmimat... Szavakat, mondatokat szerettem volna világgá kiáltani, de csak furcsa hörgés bugyborékkolt elő torkomon...

Alltam és hadonásztam a fülke félhomályában.

Felkattintottam a nagyobb izzólámpát, s a csomagtartó alatt szembe-találtam magam Dubrovnik látképével. Lám, hazai kocsiban ülök. Egy kicsit már haza is értem.

A Z E L V A R Á Z S O L T F A

Truman Capote

Tél volt. Az állomás hideg és huzatos peronját csak néhány pislákoló villanykörte világította meg. Szürkületkor még esett, de most már jégcsapok függtek az állomás körüli villanyvezetékeken, azt az érzést keltve, hogy a villanydrót valamilyen mesebeli szörny kristályfogsora. A peron üres volt, csak egy fiatal, magas lány sétált föl s alá. Szürke flanelruha volt rajta, esőkopony és kockás sál. Hosszú, szőkésbarna haját közepén választotta szét, vékonyka arca semmi különös, de azért vonzó. A hóna alatt egy csomó újságot szorongatott, kezében pedig kopottas utazótáskát, amelyen elég fényvesztett réz betűk díszeltek: Kay. Ez volt valószínűleg a neve. A vállán gitár lógott.

A kivilágított vonat párafelhőbe burkolózva robogott be az állomásra. Kay az utolsó vagonba szállt fel.

Ez a vagon már rég ócskavasba kívánczolt. A kopott, vörös plüss ülés néhol kirepedezett és belsejét mutogatta. A mennyezetről fénytelen, ódivatú rézlámpa lógott alá. A fürkékben vágni lehetett a füstöt és szendvics-, alma- és narancsillat terjengett. A piszkos padlón papírpoharak, újságok és üres frissítésüvegek hevertek. A vagon végében levő vízcspából vékony sugárban folydogált a víz a padlóra.

Az utasok fáradtan felpislogtak, amikor Kay belépett. Úgy látszott, egyáltalán nem voltak tudatában annak, milyen kényelmetlenül utaznak. Kay végignézett az utasokon. Két férfi megfordult és tetőtől talpig végigmérte a jövevényt. Valahol egy kisfiú felkiáltott: „Nézd mama, gitár! Hej, néni, játsszál egy kicsit a gitáron!” Egy csattanó nyakleves elhallgattatta a kicsit.

Csak egy hely volt üres. Kay a vagon végében talált rá egy fürkében. Ketten ültek benne: egy férfi és egy nő. Kay egy pillanatig tétovázott, majd halkán megkérdezte: szabad ez a hely?

A nő felrezzent, mintha tút szúrtak volna belé. Úgy látszik, elmékedésében zavarta meg a lány hangja. Csak néhány másodperc múlva tudott ajkára mosolyt erőltetni. Bólintott, és helyet adott. A férfi egyáltalán nem vett tudomást a lányról, bambán kinézett az ablakon.

Kay megköszönte a nő kedvességét, levetette köpenyét, leült, gitárját maga mellé tette, és ölébe helyezte az újságokat és a kékításkát.

A vonat megrándult, a párafelhő egy pillanatra eltakarta az állomás szürke épületét, majd a peron lámpái lassan távolodni kezdtek.

— Milyen unalmas táj. Sehol egy ház, sehol egy település.

— A város néhány kilométernyire van az állomástól — felelte Kay.

— Ja? Itt él?

Nem. Kay elmesélte, hogy nagybátyja temetésén volt. A nagybátyja — Kay nem mondta pont így — nem hagyott rá semmit, csak a gitárt örökölte tőle. Hogy hova megy? Vissza, vissza az egyetemre.

Néhány perces kínos csend után a nő újból kezdte: Ugye kedves, mit tanulnak ott az egyetemen? Én eléggé művelt vagyok, de még nem léptem át az egyetem küszöbét.

— Nem? — mosolygott Kay udvariasan, majd kinyitott egy képes-újságot. A fény túl gyenge volt ahhoz, hogy olvasni lehetett volna. A lapot azonban nem akarta összecsupkni, hogy ne kelljen erőltetett beszélgetést folytatnia útitársnőjével. Inkább csak úgy nézte a betűket. Az ismeretlen nő egyszerre csak türelmetlenül meglökte a térdét.

— Ne olvasson — szólt —, unalmas így hallgatva utazni. Beszélgetni akarok. Vele nem lehet beszélni — a férfire bökött hüvelykujjával —, korlátolt, meg süketnéma is.

Kay összecsupkta az újságot, s most vette először jobban szemügyre útitársnőjét. Alacsony, kövérkés asszony volt, lába alig ért a padlóig. Nagy feje volt, mint minden törpének. Ajkán szétmázolódott a rúzs, korát nem lehetett megállapítani. 50—55 éves lehetett. Kidülledt birkaszeme hunyorgott, mintha mindenben kételkedne. Vörösre festett haja zsirosan lógott ki a valamikor elegáns kalap alól. A kalapon levő cseresznye-dísz több-ször igazgatta, de az újból és újból elfordult. Olcsó kék ruha volt rajta, és amikor beszélt, kellemetlen ginszag áradt belőle.

— Akar velem beszélgetni, kedves?

Kay udvariasan visszamosolygott.

— Persze, persze, hogy akar. Látja, ezt szeretem a vonaton utazók-nál. Az autóbuszutasok kukák, olyanok, mint a halak. A szájukat sem mozgatják. De a vonaton, az más.

Hangja rekedtes és nyers volt, akár egy férfié.

— Mindig nézem, hogy egy ilyen kis fülkét foglaljak le. Tudja, itt a hangulat valahogy közvetlenebb, nem olyan, mint ahol sok ember ül együtt.

— Igen — válaszolta Kay —, köszönöm, hogy megengedte, hogy leüljek.

— Á, semmiség, örülök neki. Az emberek nem nagyon szeretnek ve-lünk utazni. Vannak, akiket izgat az ő jelenléte — mondta a nő a férfira mutatva.

A férfi, mintha ezt helyeselné, furcsa, kellemetlen hangot hallatott, és megrángatta a nő ruhájának az ujját.

— Hagyjál békén — mondta, mintha egy rakoncátlan gyerekhez beszélne. — Jól vagyok, csak egy kicsit beszélgetünk. Viselkedj szépen, mert ez a csinos lány elmegy innen. Tudod, nagyon gazdag, egyetemre jár — majd kacsintva hozzáfűzte —, s azt hiszi, hogy részeg vagyok.

A férfi bambán vigyorgott, mintha mindent megértett volna. Fejét Kay felé fordította és nézni kezdte. A férfinak szép, világoskék szeme volt, de teljesen kifejezéstelenül nézett, semmilyen érzelmet nem lehetett tekin-tetéből kiolvasni. Öszülő haját előrefésülve viselte. Olyan volt, mint egy gyermek, akit valamilyen módon hirtelen megöregítettek. Olcsó parfümöt használt, bal kezén papírból készült játék-karórát viselt.

— Azt hiszi, hogy részeg vagyok — folytatta a nő. — A legérde-keőbb az egészben, hogy valóban az vagyok.

Kay még mindig a férfit nézte. Nem tudta levenni róla tekintetét, mintha az megigézte volna.

— Igyunk egyet — ajánlotta a nő. Belenyúlt az ülésen levő viaszos-vászon szatyorba, és kivett belőle egy félig üres gines üveget. Leccavarta a tetejét és odanyújtotta Kaynak.

— Fogja csak, mindjárt hozok papírpoharakat.

Mielőtt Kay tiltakozhatott volna, a nő felállt és bizonytalan léptekkel elindult a folyosón levő vízcsap felé.

Kay az ablakhoz hajolt, homlokát a hideg ablaküveghez szorította, és ujjával megérintette a gitár húrjait. Üres, meghatározatlan hangon szóltak. Kint a sötétségben a mozdony kéményéből kipattanó szikrák vonalakat húztak. A hold, mint egy ezüstpénz, előbukkant a piszkos, rongyos felhők mögül.

Hirtelen furcsa dolog történt. A férfi kinyújtotta kezét és gyengéden megérintette Kay arcát. Nagyon merész mozdulat volt, és Kay egy pillanatra annyira megrémült, hogy azt sem tudta, mitévő legyen. A férfi előrehajolt és mélyen a szemébe nézett. Kay érezte a parfüm édeskés szagát. Ujjai megdermedtek a gitár húrjain, amint farkasszemet néztek. Vegyes érzelmek lettek úrrá rajta: sajnálta a férfit, de leküzdhetetlen utálat és undor fogta el. Tudat alatt valamit érzett, nem tudta pontosan, hogy mit.

— Dermedtsége lassan felengedett, s mélyen lélegezve hátradől az ülésen.

— Vigyázzon csak, vigyázzon csak — hallatszott a nő közelgő hangja.

— Hű, de kábult vagyok, meg fáradt is — mondta. Néhány papírpoharat szorongatott kis tömzsi kezében. Kettőt kiválasztott, a többit a blúzába süllyesztette. — Hogy biztonságban legyenek — fűzte hozzá magyarázólag — és szárazak maradjanak, hahaha. — Köhögési roham fogta el, és amikor elmúlt, valamivel józanabban megkérdezte:

— Nos, szórakoztatta a barátom? Ó mindig olyan kedves.

— Nem akarok inni — szólt Kay, és a gines üveget visszanyújtotta a nőnek. — Sohasem szoktam inni, még a szagát sem bírom az italnak.

— Ne legyen ünneprontó — szólt a nő. — Legyen jó kislány, adja a poharát, hadd töltsen meg.

— Nem, köszönöm, nem kérek.

— Az isten szerelmére, tartsa azt a poharat. Milyen fiatal és már ideges. Úgy remeg a keze, mint ősszel a száraz falevél. Ha nekem remeg a kezem, az érthető, de magának?

— De...

A nő tekintete hirtelen haragos lett.

— Mi az, én nem vagyok elég jó, hogy velem igyon?

— Kérem, ne értse félre. Én egyszerűen nem akarok inni, és ne kényszerítsen arra, amit nem akarok. Inkább adja a poharat a barátjának.

— Neki? Ne adj isten neki alkoholt! Hogy elveszítse azt a kis eszét is, amije van? Na, ne szégyellje magát, tartsa a poharát és igyon.

Kay, látva, hogy minden hiábavaló, elhatározta, hogy enged a nő kívánságának. Megkóstolta az italt s megrázkódott. Borzalmas folyadék volt. A torkát égette, szeme pedig könnybe lábadt. Amíg a nő ivott és nem nézett rá, beleöntötte az italt a gitárba. A férfi azonban észrevette. Kay jelt adott neki a szemével, hogy hallgasson arról, amit látott. A férfi kifejezéstelen szemmel nézett vissza, s Kay nem tudta, megérintette-e, vagy sem.

— Hova valósi, gyermekem? — szólt a nő Kayhez kedvesen.

Kay egy pillanatra nem is tudta, mit válaszoljon. Egyszerre több városnév is eszébe jutott, és magában gyorsan válogatott. A nevek tömkelegéből végre kiválasztott egyet.

— New Orleans. New Orleans-i vagyok.

A nő bólintott.

— Már jártam ott. Egyszer, nem tudom, melyik évben, ott jóslgattam. Kis lakásom volt a St. Peter utcában.

Poharát teljesen kiürítette és a földre dobta. A pohár ide-oda gurult, ahogy a vonat zötyögött.

— En Texasban születtem, apám birtokán. Gazdag volt, s nekünk, gyerekeknek is jól ment a sorunk. Mindenünk volt, ruháinkat Párizsból hozattuk. Fogadni mernék, hogy maguknak is nagy házuk van, meg virágoskertjük is, mi? Milyen virágaik vannak?

— Csak orgona.

A vagonba bejött a kalauz. Ahogy kinyitotta az ajtót, a szél megkeverte a gomolygó füstöt, s a lámpa pislogni kezdett. Végigdülöngélt a vagonon, meg-megállt néhol, hogy kilyukassza a jegyeket, és hogy néhány szót váltson az emberekkel. Már elmúlt éjjél. Valaki szájharmonikán játszott, két másik utas a politikáról vitatkozott. Egy gyermek felsírt álmában.

— Talán nem lenne olyan morcos, ha tudná, kik vagyunk — szolt a nő. — Senkiháziak éppen nem vagyunk.

Kay idegesen teinyitott egy cigarettadobozt és rágyújtott. Azon gondolkozott, vajon a következő vagonban van-e ülőhely. A nő idegesítette, de a férfit is kellemetlennek találta. Ilyen helyzetben még soha sem volt.

— Megbocsát, de én most elmegyek. Nagyon kellemes volt a társaságuk, de megígertem egy barátomnak, hogy megkeresem — szolt és kabátja után nyúlt.

A nő valamilyen láthatatlan erőtlől áthatva megfogta a lány csuklóját.

— Anyukája sohasem mondta, hogy hazudni nem szép? — suttogta vésztjósloan. A kalapján levő cseresznye-disz elfordult, de ő meg se kísérelte megigazítani. Nyelve hegyével megnyalazta száraz ajkát. Kay felállt, de a nő keze bilincsként szorította csuklóját.

— Üljön le, kedves... nincs itt semmiféle barátja... Ebben a vonatban mi vagyunk egyedüli barátai, és mi a világért sem hagyjuk el.

— Valóban var rám a barátom, nem hazudok.

— Üljön le, kedves!

Kay idegesen elnyomta cigarettáját, és a padlóra dobta. A férfi lehajolt, felvette, és addig szívta, amíg parázslani nem kezdett. Azzal szórakozott, hogy csücsörített szájjal füstkarikákat fújt. A karikák bámuló szemekként gomolyogtak, s végül szétfoszlottak a fülledt levegőben.

— Lám, az ő érzéseit is megsérthette volna, ha itthagya bennünket — suttogott a nő tovább. — Üljön csak le... le... le... leülni... így... így ni!

Hangja halk volt, de parancsoló.

— Milyen szép gitár, szép gitár, gyönyörű hangszer...

Hangját elnyomta egy ellenkező irányból jövő vonat dübörgése. Valamitől a lámpa is elaludt. Hirtelen sötétség támadt, csak a másik vonat ablakai pislogtak: fekete-sárga-fekete-sárga-fekete-sárga. A férfi cigarettája felparázslott, s a sötétben is szinte látszottak a füstkarikák. Kintről csengő hangja hallatszott.

Amikor meggyújtották a lámpát, Kay csuklóját masszírozta. A nő szorítása piros nyomot hagyott bőrén. Kay inkább meglepett volt, mint dühös. Elhatározta, hogy megkéri a kalauzt, találjon neki egy másik helyet.

De amikor a kalauz hozzáérkezett és kilyukasztotta jegyét, nem tudott megszólalni. Ajka némán mozgott.

— Kíván valamit? — kérdezte a kalauz.

— Semmi, semmi — válaszolta Kay zavartan.

A kalauz elment.

A fülkére nyomasztó csend borult, majd kisvártatva megszólalt a nő.

— Mutatok valamit, drágám. — Belenyúlt viaszosvászon szatyrába és keresgélgni kezdett benne. — Nem lesz annyira zavarban, ha ezt megnézi.

A nő egy falragaszt húzott elő. Már egészen megsárgult, s olyan volt, mint valami féltve őrzött levéltári kincs. Gót betűkkel ez volt rá nyomtatva:

L A Z A R U S

az élve eltemetett ember

VILÁGRASZÓLÓ CSODA

Felnőtteknek 25 cent, gyermekeknek 10.

— En mindig szent dalokat énekelek és imádkozok — mondta a nő. — Szomorú látvány, az emberek, különösen az öregek, mindig sírnak. Én ilyenkor fekete ruhát viselek, fátyollal letakarom az arcomat. Őrajta pompás szabású esküvői ruha van, fején turbán, arcán vastag réteg púder. Úgy csináljuk, mintha igazi temetés volna. Az emberek azonban mostanában nevetlenek. Vannak, akik egész idő alatt röhögnek, és — isten bocsáss! — néha örülök, hogy ilyen együgyű és süketnéma és nem hallja a megjegyzéseket. Biztosan nagyon megsértődne. Ő nagyon érzékeny.

— Valamilyen vándorcirkusban dolgoznak? — kérdezte Kay érdeklődve.

— Nem, mi önállóak vagyunk. Már évek óta járjuk az országot. Már minden nagyobb városban voltunk. Először vallásos dalokat énekelek, azután imádkozok, és utána eltemetjük.

— Koporsóban?

— Hát persze, szépen faragott koporsóban. A szemfedőre ezüst csillagok is vannak festve.

— És nem fullad meg? — kérdezte Kay. — Mennyi ideig van a föld alatt?

— Hát, körülbelül egy órát, természetesen ebbe nincs beszámítva, amíg a nézőket csalogatjuk.

— Csalogatják?

— Hát persze. A nézőket a mutatvány előestéjén csalogatni kell. Megkérünk egy kereskedőt, engedje meg, hogy őt üzlete kivilágított kirakatában helyezzük el. Én hipnotizálom, koporsóba fektetem, és egész éjjel ott fekszik. Az emberek pedig jönnek, nézik, és másnap nagy az érdeklődés.

Amíg a nő ezt elmondta, kisujja körmével a fülét piszkálta, majd megnézte, amit kikapart.

— Egyszer egy hülye seriff megpróbálta...

A történet unalmas volt, csattanó nélkül, s Kay nem figyelt oda. Felévenedett benne nagybátyja temetése, amely akkor egyáltalán nem hatott rá, de most újból átélte. Nagybátyját alig ismerte, és szinte idegen volt számára, amint selyem párnán, krétafehér arccal, művirágok között a ravatalon feküdt. Ahogy az ismeretlen férfit nézte, hasonlóságot vélt felfedezni közötté és nagybátyja között. Mind a kettőnek kifejezéstelen volt az arca.

— Bocsánat, mit tetszett mondani?

— Mondom, hogy rendszerint igazi temetőt bocsátanak rendelkezésünkre... s igyekszünk a valóság látszatát kelteni, amennyire csak lehet. Egyszer végig kell néznie, hogyan csináljuk.

— Remélem, lesz rá alkalmam — mondta Kay.

— Lesz, lesz. — A nő furcsa hangon felnevetett, majd felemelte szoknyáját, és belefújta orrát kétes tisztaságú alszoknyájába.

— Higgye el, ez nagyon nehéz kenyér. Tudja, a múlt hónapban mennyit kerestünk? Ötvenhárom dollárt! Próbáljon megélni ennyi pénzből!

A nő megigazította szoknyáját, majd folytatta.

— Ha így megy tovább, az öreg fiú hamarosan lent marad örökre. Így nem lehet megélni.

Ebben a pillanatban a férfi kotorászni kezdett zsebében. Csiszolt őszibarackmagra hasonlító tárgyat húzott elő, hüvelyk- és mutatóujja közé fogta és Kay felé tartotta, közben artikulatlan hangokat hallatott.

— Mit akar? — fordult Kay a nő felé.

— Hogy megvegye.

— De mi ez?

— Varázslat — mondta a nő —, szerelmi varázslat.

A vagonban abbahagyták a szájharmonikázást. A zörejek felerősödtek. Tisztán lehetett hallani, amint valaki horkol, az üres gines üveg, ahogy ide-oda gurult, mindennek nekiütődött. Valaki álmában felkiáltott, és a kerekék kattogása is mintha hangosabbá vált volna.

— Hol találhat olcsóbban szerelmet?

— Szép, vagyis érdekes... — szólt Kay tétován.

A férfi nadrágjához dörzsölte a magot, hogy fényesebb legyen. Fejét félrefordította, s szinte beleélte magát ebbe a műveletbe. Amikor elkészült, a fogai közé fogta a magot, hogy bebizonyítsa, eredeti, nem utánzat. A harapástól a mag csikorgott.

— Az ilyen dolgok nem hoznak nekem szerencsét — szólt Kay félösen —, és mondja meg neki, hogy nem bírom hallani az ilyen csikorgást.

— Na, ne féljen — szólt a nő —, nem fogja bántani.

— Szóljon neki, hogy hagyja abba!

— Hagyja, hadd csinálja, tetszik neki — s a nő rándított egyet a vállán. — Magának van pénze, maga gazdag. Egy dollár meg se kottyán. Adjon neki egy dollárt, és akkor abbahagyja.

Kay megszorította kezításkáját.

— Csak annyi pénzem van, amennyi az iskolában kell — hazudta, és gyorsan felállt és kilépett a folyosóra. Egy pillanatra megállt, várta, hogy mi fog következni. De semmi sem történt.

A nő közömbösen felsóhajtott és behunyta a szemét. A férfi zsebrette a csiszolt őszibarackmagot, majd kezét lassan felemelte és gyengéden átölelte a nőt.

Kay behúzta az ajtót, és előre indult a két vagon közötti átjáróra. Csontfagyasztó hideg volt, ő pedig még a kabátját is bent hagyta. Nyakán levő sáljával betakarta a fejét.

Habár még sohasem utazott erre, a környék mégis ismerősnek tetszett neki. A vágány két oldalán magas fák suhantak, a köd sápadttá változtatta az ezüstös holdat. Néhol még a csillagok is felsziporkáztak. A mozdony kéményéből kiáramló füst, mint valami végnélküli hatalmas kigyó vagy mesebeli sárkány, mozdulatlanul kúszott a levegőben.

Kay előkotorászott egy cigarettát, és megpróbált rágyújtani. A szél azonban elfújta a gyufa lángját. Végül csak egy szál maradt. Elfordult és megkísérelte a markában meggyújtani. A gyufa fellobbant, de mindjárt el is aludt. Mérgeesen visszatette a dobozba a cigarettát, majd mint egy duzzogó gyermek, öklével belevágott a vagon oldalába.

Már a huzatot is érezte. Fáj a feje. Visszakíváncozott a meleg fülkébe, aludni akart. De tudta, hogy nem lenne képes. Legalábbis egyelőre nem. Nem volt érdemes gondolkozni rajta, miért, mert tudta az okot. Megszólalt fennhangon, hogy ne vacogjon. Saját hangját akarta hallani. „Most Alabamában vagyunk, holnap reggel pedig Atlantában leszünk. Most 19 éves vagyok, augusztusban húsz leszek és másodéves...”

Megfordult, a sötétséget kémelte, vajon látszik-e már a hajnal.

— Gyűlölöm, borzalmas ember, látni se bírom...

Hirtelen abbahagyta, elszégyellte magát. Rájött, hogy bután viselkedik, és túl fáradt volt, hogy beismerje az igazságot: fél.

Hirtelen valami érthetetlen vágy fogta el, hogy megérintse a vagon hátsó oldalán levő piros jelzőlámpát. Letérdelt, és megfogta a piros üve-

get. Meleg volt a benne égő mécsestől. A melegség szinte felszívódott a karjába.

Annyira beleélte magát keze melegítésébe, hogy észre sem vette, amikor az ajtó kinyílt és becsukódott. A kerekek fülsiketítően kattogtak és minden más zajt elnyomtak.

Valószínűleg hatodik érzéke súgta meg, hogy valaki figyel. Néhány hosszú pillanat múlt el, amíg rászánta magát, hogy visszanézzen.

A férfi állt ott, fejét kicsit félrefordítva, csodálkozó szemmel nézte, mit művel. Ahogy feltekintett kifejezéstelen faarcára, Kaynak eszébe ötölt, tulajdonképpen mitől is fél. Emlék, gyermekkori emlék volt. Régen, nagyon régen, a nagymamák, a szakácsnők és idegen nénik meséltek neki az elvarázsolt fáról, amely éjjel életre kel, szellemmé változik, és megessi a rossz gyerekeket. Ezért jónak kellett lenni, a tényerről mindent megenni, mert az elvarázsolt fa éjjel életre kel, és elkapja az engedetlen gyereket... Az elvarázsolt fa mindenütt élt, mindenütt megette a rossz gyerekeket. Éjjel, amikor felriadt álmából, szinte hallotta, ahogy az életre kelt fa az ablakon kopog, keresi, mert tegnap rossz volt...

Kay lassan felállt és megfogódzkodott a vaskorlátban. A férfi bólintott kifejezéstelen arcával, és az ajtóra mutatott. Kay mélyet lélegzett és megindult. Együtt mentek be a vagonba.

Bent fülledt levegő csapta meg. Csak egy lámpa világított. Senki sem mozdult, mindenki aludt. A bent ülők megszokták a vonat himbálózása keltette zajokat, zörejeket. Már senki sem hallotta az üres üveg ide-oda gördülését.

A nő ébren volt. Cseresznye-díszével bajlódott, azt igazgatta. Rövid lábait egymásra tette, és játékosan himbálta őket. Kayt észre sem akarta venni. A férfi is leült, egyik lábát maga alá húzta, s mellén keresztbe fonta a kezét.

Kay igyekezett közömbösen viselkedni, és kinyitott egy képeslapot. Érezte, hogy a férfi nézi, egy pillanatra sem veszi le róla a tekintetét. Érezte nézését, de nem mert megbizonyosodni róla. Szeretett volna hangosan kiáltani, hogy mindenkit felébresszen. De ha nem hallják meg? Ha nem *alszanak*? Könnyek törtek a szemébe és elhomályosodtak előtte a betűk. Hirtelen összecsapta a képeslapot és felnézett a nőre.

— Megveszem — mondta —, mármint a varázslatot. Megveszem, ha csak ezt kívánják tőlem.

A nő nem válaszolt, közömbösen mosolygott. A férfihez fordult.

A férfi arca megváltozott. Mosolyogni kezdett. Kayen bágyadság vett erőt. Alig volt tudatában annak, hogy elővette pénztárcáját és oda nyújtotta a pénzt. A nő elvette tőle. Kay lassan letakarta fejét az esőköpennyel. Álomba merült.

Fáy Gábor fordítása

A VAJDASÁGI FALUKBAN VÉGBEMENŐ TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE

Ivanka Ivković

A forradalom után a földreformmal igen jelentős strukturális változások történtek a birtokviszonyokban Vajdaság területén. De a társadalmi és gazdasági változások falun ezzel nem értek veget, csak újabb jellegzetességet és formákat kaptak. A további erőteljes változások a birtokstrukturában a gazdasági tényezők hatására és a gazdasági torvenyszerűségek segítségével mennek vegbe, továbbá az idonként megjelenő nem gazdasági tényezőkkel, amelyek csak meggyorsítják ezt a folyamatot.

Melyek a legkifejezőbb formái ezeknek a strukturális változásoknak?

— A társadalmi tulajdonban levő földalap növekedése a magánbirtokok jelentős kisebbedésével;

— az alacsonyabb kategóriájú parasztbirtokok részvételének csökkenése a magasabb kategóriájú birtokok számának jelentős növekedése mellett;

— azoknak a területeknek a zsugorodása, amelyek kisebb birtokokhoz tartoztak, ugyanakkor észrevehetően nagyobbodott az a terület, amelyet közép- és erős magánparaszt családok birtokolnak és használnak ki.

Teljesen fölszínés lenne, ha a strukturális változások megjelenési formái mögött nem látnánk meg az okokat és a következményeket általában, de különösen Vajdaság gazdasági és társadalmi fejlődését illetően. Ezen a társadalmi és gazdasági alapon jönnek létre az agrárpolitikához fűződő eszmei és politikai kérdések. Jelenlétük bizonyítja, hogy az agrárkérdés lényegét a mi viszonyainkban is azok a kérdéscsoportok képezik, amelyek a mezőgazdasági termeléshez fűződnek, és amelyek nem magának a termelésnek a jellegéből, hanem a gazdálkodás különös társadalmi feltételeiből erednek. A termelés természetes feltételének, a földnek a monopóliuma, különféle mozzanatokban és formákban olyan fékező tényezője a társadalmi munkaszervezés előretörésének, amely lassítja vagy fékezi a társadalmi munka termelékenységének növekedését a mezőgazdaságban.

„Az, hogy a földgolyó egyes egyének magántulajdonában van — írta Marx —, egy magasabb gazdasági társadalomalakulat szempontjából éppoly képtelenségnek fog látszani, mint az, hogy az egyik ember a másik magántulajdonában van. Még egy egész társadalom, egy nemzet, sőt az egyidejűleg létező összes társadalmak együttevve sem tulajdonosai a földnek, hanem csak birtokosai, haszonélvezői, és az a kötelességük, hogy mint boni patres familias (jó családapák) jobb állapotban hagyják örökül a következő nemzedékeknek.”

Távlatainkat tekintve ez mindannyiunk előtt világos. De az agrárpolitikát olyan feltételek között kell meghatározni, amelyek az átme-

neti korszak valóságát fejezik ki, ez pedig éppen átmeneti jellege miatt tele van ellentmondásokkal.

A PARASZTBIRTOKOK STRUKTÚRAJA
ÉS JELLEGZETESÉGEI

Ha az 1949-ben és 1960-ban Vajdaságban végzett birtokösszeírások statisztikai adatait vesszük elemzésünk alapjául, akkor mindazokat a változásokat, amelyek az elmúlt tíz év alatt történtek, szintetikusán fejezik ki az összehasonlítással kapott különbségek.

Az ebben az időszakban történt változások csökkentették azt a mezőgazdasági területet, amelyet a magántermelők műveltek, és növelték a társadalmi tulajdonban levő földet.

	1949 ¹	1960
Mezőgazdasági terület		
Vajdaságban összesen:	1 880 000	1 860 000
Ebből:		
Magántulajdonban:	1 274 610	1 083 079
Százalékban:	67,8	58,2

A területek ilyen alakulására lényegesen kihatott a mezőgazdasági földalapról szóló, 1953-ban hozott törvény is. Ennek a törvénynek a végrehajtásával korlátozták a magánbirtokosok földterületét, miközben 19 843 háztartástól 100 600 hektár földet vásároltak meg. Ha figyelembe vesszük, hogy 1949-től 1960-ig 191 531 hektárral kisebbedett a magánbirtokosok földterülete, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a többi csökkenés szabad gazdasági folyamatok hatására következett be. A társadalmi tulajdonban levő földalap növekedése eladási és ajándékozási alapon különösen az 1960 utáni éveket jellemzi, és várható, hogy ez hosszabb időre szóló, tartós forrása marad a társadalmi tulajdon növelésének.

Ebben az időszakban különösen érezhetően csökkent azoknak a birtokoknak a száma és területe is, amelyek két hektárig terjedő földet birtokoltak vagy használtak.

Ez a rétegződés gazdasági és társadalmi életünk törvényszerű jelensége, és végigkísérhetjük a magángazdaságok egyes kategóriáinak számos jellemvonásán.

A parasztgazdaságok száma az összeírás szerint

	1949 ²	Strukturúra	1960	Strukturúra	A birtokok száma közti különbség
Vajdaságban összesen:	363 254	100,0	308 044	100,0	—55 220
Ebből:					
2 ha-ig	167 630 ³	46,1	125 420	40,7	—42 210
2—5 ha-ig	102 265	28,2	99 390	32,2	— 2 875
5—8 ha-ig	44 931	12,4	51 378	16,6	6 447
8—10 ha-ig	12 482	3,4	22 818	7,4	10 334
10—15 ha-ig	14 561	4,0	8 238	2,8	— 6 323
15 ha-on felül	10 890	3,0	800	0,3	—10 090
Föld nélküli háztartások	10 503 ⁴	2,9	—	—	—10 503

¹ Az 1949. évi adatok az az év január 31-én végzett jószág- és baromfiösszeírásból, az 1960. évi adatok a SZSH elektronközpontjának adataiból származnak.

² A parasztbirtok fogalma az 1949. évi összeírás szerint nem azonos az 1960. évi összeírás szerinti fogalommal.

(A 3. és 4. lábjegyzetet lásd a 476. oldalon)

Az adatok igen világosan bizonyítják a két hektárig terjedő és — noha kisebb mértékben — a 2—5 hektárig terjedő birtok szétesését s az 5—8 hektárral rendelkező földműves birtokosok erősödését. Számukat tekintve erősödnek a 8—10 hektáros gazdaságok is, de az ilyen változások okai igen különbözőek. Amíg a 8—10 hektáros magángazdaságok számának növekedését legnagyobbbrészt nem gazdasági tényezők okozták, főleg a mezőgazdasági földalapról szóló törvény alkalmazása, addig az 5—8 hektáros csoportba tartozó gazdaságok erősödésének okait csak általános társadalmi és gazdasági feltételeinkben kell keresnünk, és azokban az objektív gazdasági folyamatokban, amelyek falvainkban történnek.

Igen kifejezettek azok a változások, amelyek a magángazdaságok struktúrájában történnek nemcsak nagyságukat, de más alapvető gazdasági jellemzőiket tekintve is. Ezek a változások nem önmaguktól jönnek létre magának a mezőgazdasági termelésnek alapján, hanem szorosan fűződnek az egész gazdasági és társadalmi fejlődéshez általában. Semmiképpen sem elég a birtokstruktúra szemlélése, mélyebbre kell hatolni a birtokok gazdasági tartalmának vizsgálatában: ki irányítja a birtokot, van-e elegendő munkaerejük és külön mezőgazdasági munkaerejük az egyes csoportokba sorolt birtokoknak, hogy alakulnak a bérleti viszonyok és milyen alapvető csoportok között, mely gazdaságok és mennyit adnak el, másrészt melyek mennyi földet vásárolnak, milyenek ezen az alapon az egyes csoportok távlatai. A még elmélyültebb és sokoldalúbb elemzés után már nem lenne messze a következtetés sem: a mezőgazdasági termelés és a tulajdon milyen ütemű társadalmisítása várható szocialista fejlődésünk elkövetkező tíz esztendejében.

Vajdaságban a magánbirtokok egy jellemvonása éppen az, hogy még mindig igen nagy számú olyan gazdaság van, amelyet nem földművesek irányítanak.

A birtokok nagysága	Gazdaságok száma össz.	Földművesek által irányított gazdaságok százalékban	Nem földművesek
Vajdaságban összesen	308 044	74,7	25,3
Ebből:			
0,09 ha-ig	7 958	32,8	67,2
0,10—0,50 ha-ig	39 168	48,6	51,4
0,51—1,00 ha-ig	26 486	59,5	40,5
1,01—2,00 ha-ig	51 808	64,2	35,8
2,01—3,00 ha-ig	40 776	73,0	27,0
3,01—4,00 ha-ig	29 315	83,1	16,9
4,01—5,00 ha-ig	29 299	89,7	10,3
5,01—8,00 ha-ig	51 378	94,0	6,0
8,01—10,00 ha-ig	22 818	97,1	2,9
10,01—15,00 ha-ig	8 238	97,8	2,2
15,00—20,00 ha-ig	508	97,8	2,2
20 ha-on felül	292	98,0	2,0

Különösen az a három hektárig terjedő csoport vonja magára a figyelmet, amelyet nem földművesek irányítanak. Ezek a földminimum

* Az összehasonlíthatóság végett az első, 2 ha-os csoportnál beszámítottam a termelőszövetkezetek háztáji területeit is, 36.102 volt ilyen, 29 749 ha-ral, továbbá a 70 859 nem földműves háztartást, amelynek 50 305 ha-a volt, és amely szintén ide tartozik.

* Az 1949. évi összeírás parasztgazdaságnak számította a föld nélkülieket is, ha volt valami közülük a mezőgazdasági tevékenységhez (öt tyúk, három sertés stb.).

maradványai és mindazok a következmények, amelyek az öröklési folyamatban a birtokok elaprózódásában tükröződnek. Három hektáron felül az irányítást tekintve a gazdaságok már kifejezetten mezőgazdasági jellegűek. A három hektárig terjedő birtokok helyzetét az igazgatás szemszögéből vizsgálva azt a következtetést vonhatnánk le, hogy nagyobb lehetőségek vannak a társadalmi eszközök gyorsabb előretörésére ezeken a területeken, sőt a tulajdon társadalmasítására is. Mégsem árt ezen a téren is óvatosnak lenni. Noha megvannak a reális alapok, lehetséges, hogy a társadalmi tulajdonba való átmenetnek ez a folyamata lelassul, és az alacsonyabb kategóriába tartozó gazdaságok szétesésével a föld az erősebb birtokcsoportok tulajdonába vagy használatába kerül. Az utóbbi tíz év fejlődésén okulva, társadalmilag szervezett mezőgazdaságunk erőteljesebben útját kell hogy állja a megművelt föld növelésére törekvő nagyobb magángazdaságok erősödésének. Az utóbbi különösen a társadalmilag szervezett mezőgazdaság és a magángazdaság közötti ügyviteli és gazdasági viszonyokra vonatkozik, itt fennáll annak lehetősége, hogy a társadalmi eszközökkel és munkaszervezéssel létrehozott jövedelem egy része átömlik a magántulajdonos kezébe, és így földvásárlással erősödik a magántulajdon.

Hogy ez a kérdés figyelmet érdemel, bizonyíthatja az egyes birtokcsoportok területének helyzete és változása tíz éven át.

A birtokok nagysága	A magánbirtokok össter. az összeírás szerint ⁵		Különbőség + vagy -
	1949	1960	
2 ha-ig	144 281	106 238	-38 043
2—5 ha-ig	350 015	335 250	-14 765
5—8 ha-ig	275 305	321 741	+46 436
8—10 ha-ig	112 401	207 208	+94 807
10—15 ha-ig	177 717	90 830	-86 887
15 ha-on felül	214 618	21 812	-192 806

Teljesen kézzelfogható az 5-ha-ig, de különösen a csak 2 ha-ig terjedő csoportok területének csökkenése, amikor a föld az 5—8 vagy nagyobb kategóriájú birtokosok kezébe összpontosul. Amennyire a nem gazdasági tényezők eredménye a területek növekedése az 5—8 hektáros csoportban, éppannyira feltételezték a gazdasági differenciáció folyamatai az alacsonyabb birtok-kategóriák szétesését és a gazdaságok számának meg az olyan területeknek az erősödését, amelyeket nagyobb földműves-háztartások használnak. Az alacsonyabb csoportba tartozó birtokok szétesési folyamata és a megfelelő területkisebbedés ezután is tartani fog, de ezeknek a területeknek a koncentrációját gazdasági intézkedésekkel a társadalmi tulajdon felé kell irányítani, és nem az erősebb magánbirtokok kezébe csoportosítani. Ha a folyamat olyan irányt kapna, mint 1960 előtt, a falun lelassulna a szocialista társadalmi viszonyok fejlődése. Ha a föld szabad forgalomban lesz, az ár a kínálat-kereslet alapján alakul majd. A földárak közötti nagy különbségek, még a megközelítőleg azonos minőségű földek esetében is, éppen a kínálat s kereslet viszonyának kiegyensúlyozatlanságából erednek. Vajdaságban ma 50 000—300 000 dinárig lehet egy hold megművelhető földet vásárolni, ez is a nagy egyenletlenséget bizonyítja a kínálat-kereslet megoszlását illetően az egyes vidékeken. Ha szűkösek és kicsik a birtokokon kívüli

⁵ Ha nem jelöltem meg külön, akkor az 1960. évi adatok a SZSH közlönyéből valók (*Dokumentí elektronshog centra*). Ez az összeírás, első ízben, erősen gazdasági jellegű volt. Innen a 10 ha-on felüli birtok kategóriája is, birtokot a megművelés szerint vették (családi szövetkezetek, birtoknövelés bérlet útján stb.).

munkábaállítás lehetőségei, akkor leggyakrabban a munkaképes családtagok nagy száma az oka a területnövelési törekvésnek. Az ilyen gazdaságok jövedelmének egy része földvásárlásra vagy a bérlet fizetésére megy el, ami mind csak meghosszabbítja a magántulajdon társadalmi tulajdonba való átmenetének időtartamát. Ugyanakkor némely területeken olyan nagyméretű a kínálat, hogy sem a mezőgazdasági birtokok, sem a földművesszövetkezetek nem képesek megfelelő ütemben felvásárolni és megművelni a földet.

Ha meglássuk a munkaerőnek a mezőgazdaságból a nem mezőgazdasági területekre való átözönlése — ez nyilván már a közeljövőben bekövetkezik —, akkor növekedni fog a termőföld iránti kereslet, és ez annál nagyobb lesz, minél nagyobbak a magánparaszt birtokosok felhalmozási képességei. Világos, hogy az alapvető mezőgazdasági termékek áremelésének alapján megvalósuló felhalmozás igen gyorsan kiválthatja a föld iránti keresletet, tehát árának emelését is. Hogy mennyire döntően hatnak ma a föld árára a piaci feltételek, azt bármelyik pillanatban láthatjuk, amikor a mezőgazdasági birtokok és földművesszövetkezetek kiutalt kölcsönére rendszerint emelkednek a földárak. Ma a társadalmilag szervezett birtokok, de néha a a magántermelők is jelentkeznek mint földvásárlók, ezek között felléphetnek és bizonyos mértékig fejlődhetnek is a tőkés termelési mód jelenségei, mégpedig a munkaerő kizákmányolásában és az üzleti spekuláció útján.

Erdekes megfigyelni a különbözőzeti járadék emelkedését a mezőgazdasági termékeket feldolgozó ipari üzemek környékén vagy közelében. Ez a különbözőzeti járadék emeli a föld árát, és ha a magántulajdonban levő földön jelentkezik, elvonja az érték egy részét, és növeli a földtulajdonos jövedelmét.

Mindezek az ellentmondó irányzatok a mezőgazdaság viszonyaiban kialakíthatnak bizonyos felfogásokat a magánkézben levő közép- és nagybirtokok erősödésének távlatairól, és a társadalom ilyen gazdasági struktúrájával lassíthatják a szocialista termelési viszonyok előretörését. Itt a forrása a tőlünk idegen eszmei és politikai felfogásoknak. Noha a mezőgazdaságban általában erősödnek a szocialista társadalmi erők, tartományunk területén igen egyenlőtlen a szocializmusnak mint társadalmi viszonynak a térhódítása.

Ez az egyenlőtlenség követeli meg az agrárpolitika különböző formáit, és a földműves iránt különféleképpen kialakított viszonyt kíván, gazdag formákat, hogy megközelítse és bekapcsolja őket a szocialista társadalmi munkamegosztásba. Ezekben a viszonyokban nem lehet semmilyen sablon vagy egyöntetűség. A gyáripárban és a mezőgazdaságban folyó szocialista munka közti kapcsolat létrehozásának erről az útvjáról Lenin ezt mondta⁶:

”Gazdaságunkat a parasztsággal kapcsolatban építjük. Ezt a gazdaságot nemegyszer át kell majd alakítanunk, és úgy kell megszerveznünk, hogy meglegyen az összefogás a nagyipar és a mezőgazdaság terén végzett szocialista munkánk és a között a munka között, amelyet minden egyes paraszt végez, úgy, ahogy tudja...”

A MEZŐGAZDASÁGI BIRTOKOK ÉS SAJÁT MUNKAEREJÜK

Noha egy mezőgazdasági birtok saját munkaereje igen váltakozó nagyság, mert sok állandóan változó tényezőtől függ, mégis egy meghatározott időpontról készített keresztmetszet útján kapott adatok tájé-

⁶ Lenin válogatott művei, Jelentés az 1922 márciusában tartott XI. Kongresszuson.

kozthatnak bennünket a magánbirtokok egyes csoportjaink több gazdasági tulajdonságáról. Az első ilyen összeírás 1960 januárjában volt; s ennek adataiból kitűnik, hogy Vajdaságban így csoportosították a gazdaságokat: van elég munkása, hiánya van munkaerőben, munkaerő-fölöslege van, valamint az a csoport, amely fel is vesz és el is ad munkaerőt. Van elég munkásuk: ide azok a gazdaságok tartoznak, amelyek nem alkalmaznak idegen munkaerőt, de ugyanakkor egyáltalán nincs a birtokon kívül alkalmazott családtagjuk. Munkaerő-hiánya van; ide azokat a mezőgazdasági birtokokat sorolták, amelyek állandóan vagy időnként idegen munkaerőt alkalmaznak a gazdaságban, de tőlük sem állandóan, sem időnként senki sem dolgozik a birtokon kívül. Munkaerő-fölöslege azoknak a gazdaságoknak van, amelyeknek állandóan a birtokon kívül alkalmazott tagjuk van, vagy néhány tagjuk időnként dolgozik a birtokon kívül, de sosem alkalmaznak idegen munkaerőt. Létezik egy külön csoport is, az ide tartozók bizonyos idényekben alkalmaznak idegen munkaerőt, de némely idénymunkák alkalmával adnak is munkaerőt a mezőgazdaságon kívül.

Az olyan háztartások nagy százalékaránya, amelyekben munkaerő-fölösleg van, közvetett úton a falu viszonylagos túlnépesedését jelzi.

A mezőgazdasági magángazdaságok struktúrája munkaerővel való ellátottságuk szerint

Van elég	35,6
Munkaerő-hiány	17,3
Munkaerő-fölösleg	33,6
Vesznek és adnak is	8,3

A gazdaságok munkaerővel való ellátottságának részletesebb elemzésével az egyes birtokcsoportok keretében, arra a felismerésre jutunk, hogy éppen a két utolsó birtokcsoportba tartozó kategóriák vannak saját munkaerővel legjobban ellátva. Ez is azt az előbbi megállapítást bizonyítja az alsóbb birtokcsoportok rétegződéséről, ezekben ugyanis a családtagok mind nagyobb száma él a mezőgazdaságon kívüli munkából, és a mezőgazdasághoz csak a földtulajdon köti. Ezek azok az alacsonyabb kategóriák, amelyekben megfigyelhettük a tulajdon és az igazgatás szétválását, azok a kategóriák ezek, amelyekben igen sok a nem földműves.

A mezőgazdasági magángazdaságok százaléka az összgazdaságok számához viszonyítva a saját munkaerővel való ellátottságuk szerint

A birtok nagysága	Van elég	Hiány	Vesznek és adnak	Fölösleg
0,09 ha-ig	18,1	1,6	1,3	78,7
0,10—0,50 ha-ig	24,5	5,6	4,3	65,6
0,51—1,00 ha-ig	25,0	9,5	9,7	55,4
1,00—2,00 ha-ig	26,5	11,1	11,3	50,9
2,01—3,00 ha-ig	34,0	13,6	11,8	40,5
3,01—4,00 ha-ig	42,6	16,2	9,4	31,6
4,00—5,00 ha-ig	46,7	20,0	8,2	24,8
5,01—8,00 ha-ig	47,4	26,6	7,1	18,9
8,00—10,00 ha-ig	44,2	39,0	5,8	10,3
10,00—15,00 ha-ig	40,7	43,4	5,9	9,8
15,00—20,00 ha-ig	42,7	38,7	6,4	1,4
20 ha-on fölül	51,0	21,9	8,0	1,8

Ennek a struktúrának néhány lényeges jellemvonása:

— az önmagukat saját munkaerővel ellátó és a munkaerő-főléssleggel rendelkező gazdaságok birtokstruktúrái fordított irányban haladnak;

— a legnagyobb mértékben önellátott, egyúttal a legnépesebb csoport is, azaz 5—8 ha-ig;

— noha a 8—15 ha-ig terjedő gazdaságok 40%-a önellátó, mégis ezekben a gazdaságokban hiányzik legnagyobb mértékben a munkaerő. Ezeknek a gazdaságoknak majdnem ugyanannyi százalékában hiányzik a saját munkaerő, mint azoknál, amelyek saját munkaerőjükkel képesek megművelni a birtokot;

— a birtokon alkalmazott munkaerő alapján gazdasági szempontból megint csak igazolódik a lényegében 3 ha-ig terjedő csoportban végbemenő szétesés és rétegződés folyamata. Az a tény, hogy a 3 ha-ig terjedő kategóriákban állandóan a munkaerő-főléssleggel rendelkező gazdaságok kerülnek fölül az önellátókhöz viszonyítva, bizonyítja az ilyen típusú háztartások átmeneti jellegét.

Ezekből az alapvető jellemvonásokból következik, hogy a nagyobb magánbirtokok, de különösen az 5—8 ha-ig terjedőek, egy viszonylagos ellenállóképességet és szívósságot szereztek, tekintettel azokra az alkalmazkodási lehetőségekre, amit ezek a gazdaságok munkaképes tagjaiknak nyújthatnak. Előbb azonban hangoztattam, hogy a gazdaságok saját munkaerővel való ellátottságának foka igen változó. Különösen változni fog ez a korszerű mezőgazdaság munkaszervezésében bevezetett technikai és technológiai eljárások következtében. Az agrominimum megvalósítása a mechanizálás és a kemizálás nagyobb fokú alkalmazását követeli meg, ezt pedig csak, legalábbis nagyrészt csak olyan munkaeszközök bevonásával lehet elvégezni, amelyek termelési képességeiket tekintve messze meghaladják a magángazdaság mai maximumának területét. Ezek tehát természetüknél fogva megkövetelik a társadalmi tulajdont és a nagyüzemi szocialista mezőgazdasági termelést.

Mivel a jelentős társadalmi eszközök beruházása a mezőgazdaságba és több intézkedés is a parasztbirtokok helyzetének gazdasági javulását eredményezte, különösen a nagyobb munkaintenzitásúaknál (ezek pedig főleg az 5—8 ha-ig terjedőek) jelentkezett egy felfogás, amely szerint eljött azoknak az ideje, és hogy továbbra is szilárdítani kell a parasztbirtokok fő képviselőit (5—8 ha-ig), és tovább erősíteni őket mint termelőegységeket. A kooperációt nagyon gyakran úgy értelmezik mint végső célt, és nem mint a szocialista fejlődésünk meglévő ellentmondásainak felszámolásához vezető utat. Ezen a felfogáson alapultak azok a nézetek is, amelyek szerint iparunkat olyan felszerelés gyártására kellene beállítanunk, amely a 10 ha-os birtokokon is kifizetődő munkaeszközöket gyártanak. Az anyagi eredmények miatt, amelyeket agrárintézkedéseinknek köszönhetünk, egyesek összetévesztik és azonosítják agrárpolitikánkat az agrárintézkedésekkel. Tartományunk területe már természeténél fogva, de mindenekelőtt társadalmi rendszerünk megköveteli a fejlett agrotechnikát és a fejlett termelőeszközöket, amelyek elsősorban, technika-technológiai jellegüket tekintve, társadalmi eszközök. Szerintem az ilyen alap bármilyen változtatása visszafelé húzna.

A MAI MEZŐGAZDASÁGI BIRTOK JELLEGE
A CSALÁDTAGOK MUNKAHELYÉT ILLETOEN

Agrárpolitikánk Vajdaság lakosságának több mint a 68 százalékát érinti, mivel a mezőgazdasági birtokokon 1 123 838 családtag él. Mezőgazdasági termeléssel azonban csak 497 565 családtag foglalkozik, tehát ennyi a földműves. A többi tag vagy időnként dolgozik a gazdaságon

kívül, vagy állandó állása van a birtokon kívül, illetve gyerekek, diákok és egyetemisták. A családok ilyen összetétele külön gazdasági jellegzetességet ad a mezőgazdasági birtoknak, de egyúttal igen lényeges társadalmi és gazdasági változásokat idéz elő és különféle eszmei és politikai problémákat szül a gazdasági élet megfelelő területein.

Íme néhány lényeges jellemvonás az egyes családtagok munkahelyét illetően:

	Vajdaságban összesen
A mezőgazdasági magángazdaságok száma	308 044
A mezőgazdasági birtokon élő lakosok száma	1 123 838
A családtagok közül:	
— csak a birtokon dolgozik	497 565
— állandóan vagy időnként a birtokon kívül dolgozik	207 341
— a mezőgazdaságon kívül dolgozó tagok és a mezőgazdaságban dolgozók közötti arány	41,6%

Az úgynevezett vegyes gazdaságok (az egyes családtagok elhelyezkedése alapján csoportosítva) nagy száma jellemzi ma a falusi valóságot. De még így is teljesen világosan elválnak az alsóbb kategóriák a felsőktől, a háztartások vegyes jellege pedig különösen a 2 ha-ig terjedő-eknél tűnik ki. Ebben a csoportban a munkaképes tagoknak majdnem a fele a háztartáson kívül és a mezőgazdaságon kívüli területeken van alkalmazva. Hogy ezekben a legalacsonyabb kategóriákban milyen kifejezetten érezhetőek a mezőgazdaságon kívüli területeken való elhelyezkedésre irányuló törekvések, mutatja a fiatalabb nemzedékek orientációja is.

A birtok nagysága	Munkaképes				Struktúra	
	A birtokon élő lakosok száma	Összesen	A birtokon dolgozik	Allandóan vagy időnként a birtokon kívül	A birtokon	Vagy azon kívül
2 ha-ig	406 223	249 279	128 949	120 330	51,7	48,3
2—5 ha-ig	353 822	231 328	169 756	61 572	73,3	26,7
5—8 ha-ig	216 980	134 293	115 697	18 586	86,1	13,9
8—10 ha-ig	103 502	63 335	58 500	4 835	92,4	7,6
10 ha-on felül	43 310	26 671	24 663	2 008	92,5	7,5
Tartományunkban	1 123 838	704 906	497 565	207 371	70,5	29,5

Ha az alacsonyabbaktól a felső kategóriák felé haladunk, látjuk, hogy csökken a diákok és egyetemisták száma. Ebből is kitűnik az a törekvés, hogy ezek továbbra is megmaradjanak a birtokon, és ott teremtsék meg a jövő nemzedékek életkörülményeit. Ugyanakkor a gyöngébb gazdasági lehetőségekkel rendelkező háztartások gyerekeinek mind tömegesebb iskoláztatása a társadalom terhére esik, csak ezzel lehet magyarázni a diákok és egyetemisták magas százalékát a munkaképes családtagokhoz viszonyítva.

A birtok nagysága	A munkaképes tagok száma	Gyerekek, diákok, egyetemisták	A gyerekek, diákok és egyetemisták százaléka
2 ha-ig	249 279	119 276	47,8
2—5 ha-ig	231 328	93 657	40,7
5—8 ha-ig	134 293	57 203	42,6
8—10 ha-ig	63 335	25 407	40,1
10 ha-on felül	26 671	10 567	39,6
Vajdaságban összesen	704 906	306 110	43,4

Az elemzett háztartások foglalkoztatott tagjainak összetétele rámutat a munkaképes tagok egy külön földműves-munkás csoportjára. A háztartások állandóan a mezőgazdaságon kívül dolgozó tagjainak ellentmondásos helyzete a társadalmi termelésben és általában az elosztásban elfoglalt helyzetükből származik. Ezeknek a munkásoknak-parasztoknak a jövedelme részben a mezőgazdaságon kívüli tevékenységükből ered, részben pedig a földtulajdonból, és éppen a jövedelmeknek ez a polarizációja hozza magával a leghonyolultabb eszmei-politikai problémákat. Eppen ezért egymással párhuzamosan halad a mindkét jövedelem megtartására, növelésére irányuló törekvés, noha azok kölcsönösen kizárják egymást. És ha ez a tarthatatlan állapot mint ellentmondás jelentkezik, akkor a pillanatnyilag erősebb gazdasági érdek győz. A munkások ilyen jellege jelentősen gátolja a munka termelékenységének növelését a nem mezőgazdasági területeken, növeli a társadalmi szolgáltatások költségeit, a maradi felfogások forrása és kerékkötője a termelőerők fejlődésének. Agrárpolitikával és általános társadalompolitikai intézkedésekkel kell meggyorsítani a helyzetüket rendező folyamatokat.

Különösen figyelmet érdemel a földtulajdon társadalmisítási útjának a megtalálása azoknak a parasztgazdaságoknak esetében, amelyeknek egyáltalán nincs munkaképes tagjuk, amelyek idős, kimerült földművesekből állnak. Vajdaságban 13 281 ilyen család volt, 24 406 ha területtel. Feltételezhető, hogy ezek a birtokok nemcsak a modern agrotechnika előrehaladása szempontjából jelentenek problémát, de mint szociális probléma is jelentkeznek. Ezek a családok rendszerint nem tudnak megélni a feles termelés és pénzjárdék nyújtotta lehetőségekből. Több javaslat van esetleges szociális biztosításukat és földjük társadalmi tulajdonba juttatását illetően.

A BÉRELETI VISZONYOKRÓL

A statisztikai adatok arra hívják fel figyelmünket, hogy vidékünkön némileg a bérlők kezében összpontosul a föld. Ez az összpontosítás egyaránt jellemző azokra, akiknek már van, és azokra is, akiknek még nincs saját földjük. Mivel a magángazdaságok összeírása nem a tulajdonban levő föld, hanem a kihasználás, megművelés alatt álló gazdaság nagysága szerint történt, ezért az ilyen típusú gazdaság egyúttal gazdasági termelőegység is, amely révén értesülünk, hogy milyen az ereje és termelőképessége a magántulajdonon alapuló mezőgazdasági termelőszervezetnek. Az ilyen termelési egységek esetében, amelyeknek bérelt földjük van, a bérelti viszony legkülönbözőbb gazdasági indoklásai sejtethetőek, kezdve azoktól, akik azért bérelnek földet, hogy így a család minél több tagjának biztosítsanak munkát, egészen azokig, akik a bérelt föld útján tisztán a vállalkozói jellegű földművelés és állattenyésztés céljából növelik földterületüket. Ezek rendszerint idegen munkaerőt is

alkalmaznak. Noha a bérleti viszonyok állandóan változnak, bizonyos jelenségek és törekvések mégis áttekinthetőek az összeírás pillanatában készült kép alapján. Az 1960. évi összeírás szerint

az olyan gazdaságok száma, amelyek bérbe adtak földet 55 147;
 az olyan gazdaságok, amelyek csak béreltek földet 43 910.

A koncentráció igen szembetűnő.

A bérlet valódi jellege sokkal világosabban szembetűnik, ha azokat a birtokkategóriákat figyeljük meg, amelyek csak béreltek földet, és egyúttal megfigyeljük a bérelt földterületek és a tulajdonban levő területek közötti viszonyt is.

A birtok nagysága	A gazdaságok száma a bérelt föld szerint	
	Csak bérbe adnak	Csak bérelnek
0,09 ha-ig	1 759	710
0,10—0,50 ha-ig	11 649	5 818
0,51—1,00 ha-ig	9 333	1 807
1,00—2,00 ha-ig	15 788	3 273
2,01—3,00 ha-ig	7 491	3 285
3,01—4,00 ha-ig	3 312	3 515
4,01—5,00 ha-ig	2 102	3 972
5,01—8,00 ha-ig	2 639	11 574
8,01—10,00 ha-ig	732	5 571
10,00—15,00 ha-ig	257	3 996
15 ha-on felül	85	409
Vajdaságban összesen	55 147	43 910

A bérleti viszonyok csoportjait vizsgálva világosan szétválak a gazdaságok két alapvető csoportja: a 3 ha-ig terjedő gazdaságok között sokkal több az olyan, amely bérbe ad, mint az, amely bérbe vesz, míg a másik csoport, a nagyrészt magasabb kategória az, amelyben földet sokkal inkább bérelnek, mint bérbe adnak. Ez is mutatja, hogy mennyire van mezőgazdasági jellege a parasztbirtokok egyes csoportjainak, és még külön, hogy mely csoportok vetik meg lábukat a földön, és melyekben kap kifejezetten átmeneti jelleget a tulajdon.

Elemzésünk szempontjából nem érdekesek azok a gazdaságok, amelyek bérelnek és bérbe is adnak földet, itt rendszerint a földnek a megművelés szempontjából egy megfelelőbb központ köré csoportosításáról van szó, ezekkel most nem foglalkozunk, annál nagyobb figyelmet fordítunk arra a nagyszámú parasztbirtokra, amelyek csak bérelnek földet.

A GAZDASÁGOK BEOSZTÁSA A FÜLDBÉRELET SZERINT

Az olyan birtokok száma, amelyeknek volt földbérletük, mégpedig a magántulajdonban levő földhöz viszonyítva

A birtok nagysága	25%-ig	26-50%	51-75%	76-100%	100%-on felül	Nincs sajátjuk
0,09 ha-ig	44	6	5	44	80	531
0,10—0,50 ha-ig	397	191	130	277	1071	3752
0,51—1,00 ha-ig	402	155	72	74	705	399
1,00—2,00 ha-ig	971	533	295	252	902	320
2,00—3,00 ha-ig	1062	763	333	282	661	184
3,01—4,00 ha-ig	1342	802	389	249	652	81
4,01—5,00 ha-ig	1462	1007	536	243	650	74
5,01—8,00 ha-ig	4532	2841	1352	831	1889	128
8,01—10,00 ha-ig	2076	1254	669	430	1024	98
10,00 ha-on felül	1479	1001	543	346	1002	24
Vajdaságban	13767	8553	4325	3028	8646	5591

Néhány lényeges jellemvonás:

— különösen számosak azok az 5 ha-on felüli gazdaságok, amelyek bérelnék földet, de különösen azok, amelyek a sajátjuknál nagyobb területű bérelt földet használnak;

— nagy a száma az olyan háztartásoknak is, amelyek földet bérelnék, de sajátjuk nincs. Különösen érdekes a 0,50 ha-ig terjedő csoport, de az ilyen típusú gazdaság megtalálható valamennyi gazdasági csoportban, még a 10 ha-on felüliek között is.

Tény azonban, hogy sokféle motivációval találkozunk, a föld nemcsak mint munkafeltétel, mint a megélhetés alapja szerepel itt, de jelentkeznek az üzérkedés mozzanatai is, amelyek kedveznek a nem szocialista viszonyok fejlődésének. A jelentős strukturális változásokkal járó gyors fejlődés némely ponton és a meghatározott időszakban kimutatta, hogy olyan törekvések is jelentkeztek, amelyeknek a képviselői saját földjüket beadták kooperációba, ugyanakkor mástól bérelnék, hogy így beszedjék a járadékot és profitot is. Mint igen jellemzőt külön ki kell emelnünk az olyan mezőgazdasági parasztgazdaságok létezését, melyeknek nagysága meghaladja a 10 ha-t. Mivel csak a tulajdont korlátoztuk nincs lehetőség a föld kihasználására és a tőke bekapcsolódására, az utóbbi években, tartományunk mezőgazdaságának erőteljes fejlődése idején a mezőgazdasági munkaszervezésnek olyan önálló hordozói is kinőttek, amelyeknek kifejezetten vállalkozási földbérlet jellegük van. A társadalomnak nem mindegy, hogy a jellegüket változtató alacsonyabb kategóriák tulajdonának társadalmisítása ma megtörténik-e, vagy hogy ez a tulajdon a magántulajdonnak csak egy olyan formájává változik át, amely szélesebb gazdasági alapon nyugszik.

AZ ADÁSVÉTEL

A birtokviszonyokban végbemenő ilyen változásokat meggyorsítja, hogy a föld szabad forgalomban van. A földnek a magánbirtokok közti forgalmát figyelve szembevetünk, hogy főleg a 2 ha-ig terjedő tulajdonosok jelentkeznek mint eladók, a vevők viszont főleg a 3 ha-on felüli birtokosok. De itt is az 5—8 ha-os csoport válik ki mint legjellemzőbb, amely a legnagyobb földvásárló volt.

A birtok nagysága	A föld adásvétele 1959-ben ha-ban		
	Saját	Eladott	Vásárolt
2 ha-ig	212 447	4 759	2 132
2—3 ha-ig	117 639	1 282	1 611
3—4 ha-ig	105 005	977	1 636
4—5 ha-ig	131 544	812	1 751
5—8 ha-ig	304 418	1 611	4 455
8—10 ha-ig	193 247	806	2 144
10 ha-on felül	95 244	293	1 273

Igen érdekes az összefüggés az 1959-ben földet vásárolt gazdaságok száma és az olyan gazdaságok között, amelyek béreltek földet, miközben a bérlet a tulajdonukban levő földterület 100%-ánál is több volt, vagy béreltek, de saját földjük egyáltalán nem volt. Ebből arra a következtetésre jutunk, hogy a több évi bérlet előbb-utóbb földvásárlássá alakul át. A föld ára minden évben elvonja a termelési területről a jövedelem egy részét, és ezáltal csökkenti azokat az arányokat a korszerű technikai-technológiai eljárás alkalmazásában, amelyek mezőgazdaságunkban nélkülözhetetlenek. Az 1959-ben megvásárolt 15 002 ha termőföldből kiindulva, a jövedelemből kivont összeg másfélmilliárd dinárra becsülhető, ezt pedig a társadalmilag szervezett mezőgazdaságban könnyen a termelésre lehetne fordítani.

Biztos azonban, hogy az említett, tulajdonhoz fűződő kérdések mellett fennáll a földtulajdonnak igen erőteljes átalakulási folyamata is. A földtulajdon funkciójának legérzékenyebb részében történnek a változások, a tulajdon gazdasági megvalósulásának abban a részében, amely a termelés irányításában merül ki. A társadalmi termelőeszközök hatása csökkenti a magántermelő önálló és elszigetelt határozatainak a területét, különösen a termelés szervezését és irányítását illetően. A terület, a vetés összetétele, a vetőmag, a megművelés és tenyésztés módja mind kevésbé függ a magántermelő, a földtulajdonos döntésétől. A lehetőségek, amiket a befűházások és a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök nyújtanak, sokszor meghaladják a szűk és kis termelőegységeket, és a gazdaságok jogi feldaraboltságának ellenére is kihatnak a nagyobb termelési egységek szervezésére.

„A mi feltételeinkben sem a föld, sem a földtulajdon nem az egyetlen és főleg nem a fő tényező, amely a termelés jellegét meghatározza.”

„... Ha a termelési alapeszközök társadalmi tulajdonban vannak, a szocialista szektor gazdasági ereje falun olyan mértékben növekszik, amilyen rentábilisan alkalmazzák ezeket az eszközöket a mezőgazdasági termelésben, tekintet nélkül a földtulajdonra. Ezek az eszközök gazdasági szerepükkel megalkotják falun a gazdasági viszonyok és termelési összefüggések egy meghatározott rendszerét, amely a magángazdaságok fokozatos átalakulásának, a társadalmi-termelési folyamatban való bekapcsolódásuknak fő tényezője lesz, és ezzel elkerülhetetlenül változni kezd a föld magántulajdonának formája is. Itt kezdődik ugyanis a földtulajdon állandó formáinak átváltozása pénzjáradék formájává, ezután pedig fokozatos eltűnése is a gazdasági viszonyok és a társadalmi, gazdasági, valamint politikai ellenőrzés eszközeinek hatására, valójában ez a föld társadalmisításának a folyamata”⁷

⁷ E. Kardelj: *A szocialista politika kérdései falun*, Kultúra, 1959, Beograd.

A klasszikus típusú tulajdon, éppen gazdasági tartalmának realizációjával, elvész, és ez jelenti azt a legjelentősebb változást, ami a mezőgazdaságban végbemegy. Ezek a változások nemcsak a kívánságok és eszmék termékei, hanem fejlődésünk objektív gazdasági törvényszerűségei hívták őket létre. Mert ha a gyáripár a szocializmus felé irányul, arra kell hogy törekedjen a mezőgazdaság is.

Mindezeket a mezőgazdasági termelés folyamatában észlelt változásokat szintetikusán kifejezi az anyagi termelés mennyiségének növelése, a társadalmi munka nagyobb fokú termelékenységé, továbbá ezen az alapon már sokkal könnyebben tért hódít és fejlődik majd a szocialista termelési viszony. De természetesen, hogy a folyamatot nem lehet átengedni csupán az objektív gazdasági törvényszerűségeknél, mint ahogy azok önmagukban még nem elegendőek, hogy utat törjenek falun a szocializmusnak. Az eszmei és politikai munkának meg kell előznie anyagi sikerünket, szocialista és haladó társadalmi erőinknek pedig a termelésnek azon az oldalán kell állniuk, amelyen a szocialista termelők társulnak.

EGY KÁROS ESZMEI-POLITIKAI FELFOGASRÓL

A gyáripár háború utáni fejlődése következtében, jórészt a mezőgazdaságból származó felhalmozás terhére is, a mezőgazdaság bizonyos ideig megfelelő eredmények nélkül maradt a mezőgazdasági munkások anyagi és életfeltételeit illetően. Ez a helyzet váltotta ki azt a meggyőződést, mely szerint a mezőgazdaságban nem lehet biztosítani a gyáripárban elérhető élet- és munkafeltételeket, ezért sokan a mezőgazdaságon kívül keresték a fejlődés lehetőségeit. Iparunk azonban ma már olyan méreteket ért el, hogy mozgató erőt jelenthet a mezőgazdaság fejlődésében. A nagy mezőgazdasági birtok nem magának a területnek a nagyságában jut kifejezésre, hanem a társadalmi eszközök területi egységre tervezett mennyiségében. A mezőgazdaságban ez az út a termelés társadalmiasításához vezet, emeli a munka termelékenységét, egyszóval megindítja a mezőgazdaságban a termelés nagyüzemesítésének folyamatát.

Tartományunkban a háború után a nemzeti jövedelem növekedése főleg úgy valósult meg, hogy a munkaerő a mezőgazdaságból nem mezőgazdasági területekre tért át. Aligha feltételezhető, hogy a következő időszakban is megmaradhatunk az ilyen nagy fokú átözönlésnél, s hogy így biztosítjuk a munka társadalmi termelékenységének és a nemzeti jövedelemnek a növekedését. Ezért tartományunkban a fejlődési lehetőségeket a munka individuális termelékenységének növelésében kell keresnünk, mégpedig a gazdasági tevékenység minden területén.

Nem téveszthetjük szem elől, hogy a nagyüzemi termelés a mezőgazdaságban megszüntet bizonyos munkahelyeket, de újakat is teremt, és hogy éppen a magasabb termelékenységű új meg a régi munkahelyek közti különbség az a fejlődési fokozat, amit nagyüzemi termelésnek nevezünk. A hosszú lejáratú fejlődési koncepciók azzal számolnak például, hogy az állattenyésztés felszívja majd a földművelés gépesítésével felszabaduló munkaerő egy részét. Az állattenyésztésben télen több a munka, mint nyáron, és amellett, hogy több munkást igényel, az állattenyésztésre jellemző még, hogy a munka egyenletesebben oszlik meg egész éven át és az egyes hónapokban is. Amennyivel inkább nagyüzemi alapokra helyezzzük a mezőgazdasági termelést, annival kisebb lesz a kereslet az idénymunkások iránt, annival nagyobb lesz a lehetőség a munkások egyenletesebb és állandó alkalmazására egész évben. Eppen itt rejlenek a mezőgazdaságban a munkatermelékenység emel-

sének lehetőségei. A fejlődés ilyen útjáról Lenin⁸ már a múlt század végén részletesen írt, és ez számunkra ma is időszerű.

Természetes, hogy a fejlődésnek ez az útja a mezőgazdaságban mindinkább a nagyüzemi szocialista ártermelés felé vezet. Ez az út jellegzetes szakosítást követel a mezőgazdasági termelésben. A mezőgazdaságban a szakosítás úgy megy végbe, hogy nem önállósulnak az egyes termelési ágak, ehelyett a fő piaci kultúrához, vagyis fő piaci termékhez fűződik az ezzel összefüggő többi tevékenység. A kérdés ilyen megközelítése elkerülhetetlenül megköveteli Vajdaság területének szűkebb rayonizációját. Ez új dolog lesz nálunk. Az ország általános rayonizációjával Vajdaság Szlavóniával és Mácsvával együtt a gabonatermesztés ún. első rayonjába kerül. Most azon dolgoznak, hogy Vajdaságon belül is, közelebbről, községről községre, sőt birtokról birtokra meghatározzák a rayonokat. Ily módon bővül a belső piac, növekszik a munka termelékenysége, és létrejön az ipar és mezőgazdaság között az a kapcsolat, amely egyedül képes kiépíteni a szocialista gazdaságot. Ahol ez a kapcsolat nincs meg, ahol a gazdaság e két fő területe között nem jött létre a normális és állandó csere, ott még nincs igazi szocialista gazdaság, ez pedig éppen e két terület viszonyában és fejlődésében tesz tanúbizonyságot érettségéről.

Különösen az utóbbi években jelentős társadalmi eszközöket ruháztak be Vajdaság mezőgazdaságába, mindez távlatban lehetőséget ad, hogy a mezőgazdaság saját felhalmozása alapján fejlődhessen.

Ha továbbra is megmarad a mezőgazdaságban és az ehhez a területhez fűződő iparágakban a magas beruházási ráta, akkor a mezőgazdaság egyre attraktívabb termelési terület lesz, amelynek szocialista társadalmi viszonyainkban egyenjogú helyzete lesz az iparral. Valójában csak e két legfontosabb termelési terület fejlődése közti harmónia biztosíthatja a szocialista társadalom igazi kiépítését. Olyan fejlődési időszak előtt állunk, amelyben éppen a mezőgazdaság lesz az a stratégiai termelési terület, amely tartományunk gyorsított gazdasági fejlődése szempontjából rendkívüli jelentőséget kap. Mivel a föld, ez az újraképződő gazdagság és rejtett lehetőség nagyrészt éppen a mi területünkhöz tartozik, ezért a fejlődési problémák főleg a mezőgazdaság révén oldódnak meg.

Természeti gazdagságunkat még tüzetesebben kell tanulmányoznunk és kihasználnunk. Nagyüzemi mezőgazdasági termelést kell kialakítanunk. Nem abban van a megoldás, hogy városokba költözzenek a falvak, megteljenek a városok, és állandóan progresszívan növekedjen a gazdasági és társadalmi infrastruktúra. A megoldás csak a megfelelő nép-sűrűségű települések erősítésében, anyagi és kulturális fejlesztésében van. Így tűnik el majd a falu és város közti különbség és mindazok a bonyolult ellentmondások, amelyek a nagy anyagi és szellemi egyensúlytalanságban gyökereznek.

Megérett az idő, hogy megértsük: a mezőgazdasági termelés sem természeténél fogva alacsony termelékenységű, hanem az ott kialakult viszonyok miatt, és hogy társadalmi erőinknek éppen ezért kell megoldaniuk ezeket a viszonyokat, amelyek gátolják a fejlődést, továbbá, hogy ehhez a megoldáshoz ma megvannak a szükséges anyagi feltételek, mégpedig nagyobb mértékben, mint azelőtt.

⁸ Lenin: *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban*

S Z E M L E

KÉT LENGYEL KÖLTŐ

Szinte kivétel nélkül, minden lengyel kritikus a „lírai áttörés évének” nevezi 1956-ot. Jerzy Kwiatkowski a következőkben próbálta összegezni az áttörés eredményeit: rendkívüli költői egyéniségek jelentek meg, jutottak szóhoz, s ezzel párhuzamosan új költői irányok rajzolódtak ki, újfajta lírai látásmód jelentkezett. A szematizmus felszámolásában, ami a lengyel irodalom és különösen a költészet megújulásának alapvető feltétele volt, fontos szerepet játszottak az új hullám költői, akik közül kettőt, Zbigniew Herbertet és Jerzy Harasymowicz-ot, egy csokorra való fordítással mutatunk be.

*Herbert*nek már a negyvenes évek végén jelentek meg versei, de a dogmatikus irodalompolitika nyomása lehetetlenné tette kötettel való jelentkezését. 1956 óta három kötete jelent meg, s az utolsó kettő kivívta a lengyel kritika osztatlan elismerését. *Herbert* klasszikus iskolázottságú költő, aki a klasszicizmuson eluralkodni-kész pátoszt szemérmességgel tompítja, és okos iróniával ellenpontozza. Intellektusának töltése morális, látásmódja analitikus; nem fordít hátat a társadalom és a nemzet problémáinak, hanem pontos versekben törekszik azok elemzésére. Versei és prózaversei angolul is megjelentek, az *Observer* és az oxfordi *The Review* hátsólapjain, több színdarabját fordították angolra.

Harasymowicz első köteteinek képgazdag újromantikája valósággal lázba hozta a krakkói fiatalokat; azóta mintha alábbhagyott volna közönségsikere, bár, mint a költő újabb versei tanúsítják, nem szalmaláng-tehetség. Az *Utazás a szelidség országába* Poprád menti fenyvesei és tájai, stilizált mesevilága után *Harasymowicz* figyelme most az emberek szűkre szabott, hol szomorú, hol nevetséges sorsa és világa felé fordul, szürrealizmusa szentimentális felhangokkal bővül.

(GGy)

SZÉLJEGYZETEK EGY TANULMÁNYKÖTET
MARGÓJÁRA

Szabolcs Miklós: KÖLTÉSZET ÉS KORSZERŰSÉG, Magvető Könyvkiadó,
Budapest, 1959

Négyéves késéssel jutott el hozzánk Szabolcsi Miklósnak a XX. századi magyar líra néhány kérdését taglaló könyve. E késést állandóan szem előtt kell tartanunk a könyv olvasása közben: a kötet írója — s a magyar kritikai irodalom is, mely őt kétségkívül befolyásolta — bizonyára módosított már azokon a vitatható nézeteken, melyekkel — kifejezettebben, mint a nem vitás értékes megállapításokkal — a jegyzetekben foglalkozni szeretnénk.

AZ IRODALOMTÖRTÉNÉSZ ÉS KRITIKUS DILEMMÁJA

Régi, közhelyszerű igazság: jó irodalomtörténész csak jó kritikusból lehet; az irodalomtörténésznek, hogy „objektíven” értékelhessen, hogy kimondhassa relatíve tárgyilagos ítéletét a művek időtállóságáról, rendelkeznie kell a kritikus alapismérvével: a jó hallással, az esztétikai fogékonysággal. Szabolcsi Miklóst ismert irodalomtörténésznek és kritikusnak nevezi kötete füljegyzete, kötetéből viszont inkább irodalomtörténészi, mint kritikusai egyéniséget ismerünk meg: a műalkotás esztétikumának váratlan megkapó, szenvedélyes kritikusai feltárása helyett szívesebben foglalkozik irodalomtörténeti vonatkozások kimutatásával — még ott is, ahol nem ez, hanem a műbírálnói aktus volna a fontosabb: a Nemzeti dalról írt tanulmánya például, melyben a közismert Petőfi-verset mint *irodalmi* értéket akarja feltámasztani, ezért nem meggyőző: a szövegmagyarázat a vershez fűződő történelmi és irodalomtörténeti mozzanatok felsorolására redukálódik, a kritikuson győzedelmeskedik az irodalomtörténész — s számunkra a vers továbbra is az marad, ami volt: a gyengébbek közé tartozó, agyonraszavalt, elköptatott Petőfi-vers. Az inkább történési, mint kritikusai szenvedély és elhivatottság egy helyen explicite szinte vallomásszerűen is megnyilatkozik: „Verselemzést adtunk, nem irodalomtörténetet; mégsem állhatjuk meg, hogy legalább utólag ne utaljunk azokra a költeményekre, melyekben hasonló gondolatokkal vagy hasonló felépítéssel találkozunk”¹.

Az irodalomtörténészi beállítottság meghatározza Szabolcsi líraszemléletét is.

A lírát az „objektív valóságot” legkevésbé és legközvetettebben „tükröző” irodalmi műfajt alapjában véve kétféleképp lehet értelmezni: mint a — társadalmilag mindig determinált — emberi érzések, szenvedések, szenvedélyek alkotói megtestesülését, és úgy is, mint a társadalmi, ideológiai és osztályadottságok „sajátos”, „szubjektív” tükröződését. A különbség látszólag kicsi, mind-

¹ „Falu”.

két esetben két tényezőről van szó: az alkotó szubjektumról és ennek meghatározójáról. Lényegében azonban jóval nagyobb a különbség. Nem mindegy ugyanis, melyik tényezőt hangsúlyozzuk, melyiket favorizáljuk: a Mindenható Valóságot-e vagy a költői szubjektumot, mely a determináció legkülönfélébb válfajai közepette is mindig és makacsul megmarad költői szubjektumnak és — kissé vulgarizálva a dolgot — ő szüli a lírát s nem a Valóság, a szülött az ő szülöttje, s nem a Valóságé; a líra a szülőjéről szól elsősorban, s minél inkább róla szól, annál inkább a „valóságról” is szól, melyben a lírikus élni kényszerül.

Szabolcsi a lírát a *látszólag* tudományosabb, *látszólag* társadalmibb szemszögből nézi: nem a lírai szubjektum érdekli, nem a konkrét ember, akinek az a sors jutott osztályrészül, hogy a maga legszemélyesebb, legintenzívebben átélt felismeréseit és vízióit közölnie kell másokkal, közölnie *muszáj* másokkal; nem az érdekli, ami egy időszak művészeit megkülönbözteti egymástól, ami sajátosan különböző individuumokká teszi őket, hanem ami közös náluk: a társadalmi meghatározottság jegyei, s azok „tükröződése” alkotásaikban.² A lírához Szabolcsi a történelmi-társadalmi analízis módszerével közeledik — s ezt nem is lehet kifogásolni, ha annál meg nem torpanna, ha túllépne e módszer korlátain, melyeket Sinkó Ervin egy alkalommal így jellemezett: „A legalaposabb ilyenfajta analízis után megfegtetlen és érintetlen rejtélyként marad meg az, ami a verset verssé teszi, a versornak az a bűvös *esztétikai ereje*, az a *kreatív erő*, melylyel a költő magával tud ragadni és tulajdon életünk nem sejtett titkainak megrázó felfedezéseire tud kényszeríteni bennünket.”

A TANULMÁNYOK KELETKEZÉSI IDEJUK TÜKRÉBEN

Szabolcsi irodalomtörténeti-kritikusi eredményeit fejlődésében kell szemlélnünk: nagy utat tett meg és rögsöt, épp akkorát és olyant, mint a háború utáni irodalompolitika. Ha időrendi sorrendbe állítjuk a tanulmányokat, érdekes megfigyelést eszközölhetünk: amíg például az 1947-ben írt „Falú”-ban még csak a politikai tartalmak erőltetett fellelése a hántó³, az 1952-es „Új

² Jellemző ebből a szempontból a József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla című, — irodalomtörténeti szempontból igen értékes — tanulmány konklúziója: „... előfordulhat, hogy különböző művészeti területek alkotóit a kor azonos kérdések elé állítja, s azonos válaszokat követel tőlük. S a kor kérdéseire adott válasz — bármennyire különböző irányból jövő, különböző alkatú művészekről van is szó — nemegyszer azonos vagy hasonló formában jut kifejezésre, azonos vagy hasonló alkotói és emberi magatartást hoz létre. Bartók, Derkovits, József Attila: tőlük egy hozzánk sokban igen közeli, másban meg már nagyon távoli kor kért választ; s ők sokban azonosan válaszoltak, kellett válaszolniuk”.

³ Egy helyen Szabolcsi el is árulja magát: a „Falú” hatodik verszakáról (El is lobban mind... Egy fej a rét. / Az anyás hold-világa / elé nyújtja kövér tenyerét / egy bodza ága.) ezt írja: „De mi már ebben a lágy és nőies képben is, bár erőltetve, de fel tudánk fedezni valamilyen politikai vonatkozást: a holdvilágot eltakarja a bodza kövér tenyere, és ez is utalhat távolról valamire.” ...

termés"-ben már teljes intenzitással harsan fel a vulgárizálások — arra az időre jellemző — kánona: a fiatal költőknek (kiknek antológiáját ismerteti a tanulmány) „egész szívükkel és tehetségükkel népünknek nagy ügyét kell szolgálni” . . . , a fiatal költők „teljesen kitérnek a munkásosztály ábrázolása elől” . . . , kevés az antológiában az olyan vers, melyből a „békeharc, a nemzetközi események, a munkásmozgalom nemzetközi problémái, egész népünk helytállása” tűnne ki . . . , a Beloiannis elvtárs mártírhaláláról írt három versnek állandó motívuma a „szenvedés mélységeinek, a kínzás és a háború borzalmainak túlzott hangsúlyozása — mint jelzője bizonyos megriadásnak —”, stb. Mindezek betetőzése talán e néhány sor: „Uj rendünk egyik legnagyobb vívmánya ezeréves történelmünk döntő eseménye volt a földosztás: az, hogy a paraszt valóban a maga földjén szánthat. De ezt az állapotot a felülmúlhatatlan boldogság hangulatában festeni, ahogy ezt Lázár (az egyik ifjú költő, megj.) teszi, szinte már szembefordulás a mezőgazdaság szocialista átalakulásával”.

Az 1954—55-ben írt három tanulmányában⁴ azonban bekövetkezik egy szembeötlő hangváltás, egy sokkal kevésbé pragmatikus és kevésbé vulgáris marxista viszonyulás a vizsgálat alanyához. Jellemző e tanulmányokra a kettősség, a kétféle viszonyulás vegyülése⁵, mely ugyan a későbbi években is, egészen az időrendi sort záró „Tűztánc”-ig jellemzője marad Szabolcsinak, de szókimondása, nyíltsága, kritikusi emberi igazmondása fokozódik, revidiálva — bizonyos értelemben — önmaga korábbi nézeteit, elveit, állásfoglalását⁶.

⁴ Juhász Ferenc: *Oda a repüléshez; Simon István: Nem elég; Három versről.*

⁵ „Nehéz dolog hangulatokkal vitatkozni; különösen a költővel, aki éppen hangulatokat, lelki áramlatokat fejez ki; s nehéz a jelen ilyen mélyen pesszimista szemléletével szembeszegezni azt a politikai tényeken alapuló meggyőződést, hogy ebből a jelenből fog kinőni a távlatokat nyitő jövő, s hogy e jelen felszíne alatt ott forranak a jövő erői” — írja Benjámin László egyik „pesszimista” sokat bírált verséről, de mintha túl merésznek, túl „elvtelennek” és „tudománytalannak” tartaná az eddigieket, gyorsan hozzáfűzi: „De a kommunista író nemcsak a felszínt tükrözi, az előremutató tendenciákat is megérzi és felmutatja, nemcsak a pillanatnyi hangulatot adja vissza, hanem segít is a jelen megváltoztatásában, s éppen az általa oly mélyen megérzett nehézségek leküzdésében.” (*Három versről*)

⁶ Az *Egy nemzedék arcában* (1958) például módosítja a fiatal költők pesszimizmusával szembeni 1955-ös türelmetlen álláspontját, nyíltan bírálja az 1956 előtti állapotokat, s a „kommunista irodalmi irányítás nem kielégítő voltá”-t, s mindezt kapcsolatba hozza azzal, amit egyik fiatal költő az „idegenség bánatá”-nak nevezett; a kötethez mellékelte jegyzeteiben pedig maga is belátja az *Uj termés* (1952) egyes kitételeinek szematizmusát stb. Az utóbbi évek termésében is fel-felbukkan azonban a szematizmus. (Például 1958-ban a „KP ihlető, művészetet teremtő, serkentő” hatásáról beszél, Weöres Sándort pedig „Petrográd ideológiájú” költőnek minősíti a József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla c. tanulmányában.)

NEHÁNY MEGJEGYZÉS A JÓZSEF ATTILA-
ÉS WEÖRES-TANULMÁNYRÓL

A számos tévhit és előítélet lerombolása számos igazság felfedése mellett — úgy tűnik — Szabolcsi valamivel adósa maradt József Attilának: a *Döntsd a tőkét*-időszak újraértékelésével. Mert noha hangsúlyozza: „Ma már nem tekintjük élete felül nem múlt csúcának, legnagyobb teljesítményének a különben elkobzott *Döntsd a tőkét* kötet verseit, később mélyebbre hatott és magasabbra szárnyalt” — a költőnek ezt az időszakát és költői természetét vitathatóan értékelt. Véleményünk szerint e korszak *nem* a „valóság mély megismerésének korszaka, otthonra lelés és kiegyensúlyozottság korszaka”, melynek köszönhető talán az is, hogy a költő „később sokkal nehezebb körülmények között emberileg és művészileg meg tudott állni” — hanem egy olyan korszak, melyben József Attila igyekszik magára erőszakolni a „mozgalmi költészet” rá nem illő ruháját, egy olyan korszak, melyben egész sor lapos parolavers született, egy olyan korszak, melynek végén a költő mégsem tud nem költő maradni, még a Pártból való kizárás veszélye ellenére sem; ez az a korszak, mely *negatívan* hatott a költő későbbi életére.

Egy ellenállhatatlanul kínálkozó kitérő: Szabolcsi „megvalósult szocialista-realista műnek” tartja József Attila művét, őt magát pedig (Derkovitscsal együtt) a szocialista realizmusnak nem előfutáraként, hanem megteremtőjeként tartja nyilván.

Ha József Attila műve szocrealista mű, akkor a szocrealizmus nagy dolog. Szeretnivaló.

A Weöres-tanulmány jó néhány tételével ilyen jegyzetek keretében nem lehet érdemlegesen polemizálni⁷. Ezért csak egy olyan tézist választok ki, mellyel találkozó különös élményt jelentett számomra.

Weöres etikai magatartását bírálva Szabolcsi elérkezik a következő megállapításhoz: Weöres szerint nem érdemes hát az emberiség megjavítására törni, hiszen „népedet és az emberiséget csak azáltal javíthatod, ha önmagad javítod”. S már legyeztem magamnak: és a József Attila-i „termelési erőket odakint és az ösztönöket idebent”-tel mi van? — Amikor észrevettem a téziszhez fűzött számomra *egy csöppet sem meggyőző* lábjegyzetet: „Felmerülhet a kérdés — s fel is merül — vajon ez a weöresi megállapítás lényegében nem azonos-e a józsef-attilai felfogással: „a termelési erőket odakint s az ösztönöket idebent”? Téves és felületes összehasonlítás!

⁷ *Weöres Sándor költészetéről*, 1957; Szabolcsi szerint például Weöres költészete tézis-költészet s nagyságát évtizedek múlva „nem az olyan jelzők fogják jellemezni, hogy ‚mély’, ‚nagykonceptiójú’, ‚az igazi összefüggéseket megmutató’, ‚lényeglátó’, hanem inkább az olyanok, mint ‚játékos’, mint ‚bájos’, ‚vaskosan népies’, ‚sok színben csillogó’...”, s ha feltételezhető is, hogy Weöres „fájdalma, menekülése és kétségbeesése mögött szubjektíve mély emberszeretet, közösségre vágyódás, a valóság sokszínűbbé tételének vágya rejtőzik — költészete filozófiaiilag, világnézetiileg mélységesen embernélkülivé tetti, dehumanizált.”

Nem szólva arról, hogy a József Attila követelése ekkor is egy materialista racionális rendszerre épül (mit változtat ez a közös, azonos konklúzió?! Megj.), a marxizmusra; a feudalizmussal való kiegészítés vágya is egy értelmi, a valóságra épített rendszer javítása, finomítása szándékából született; Weöres alapmagatartása a javításról való lemondásé(?!), a passzivitásé, a reménytelenségé; József Attiláé pedig a javításé, a továbbfejlesztésé, az aktivizmusé.”

Vannak cáfolatok, melyek még jobban megerősítenek bennünket a cáfolt dolog ellenkezőjében. Egy ilyen „cáfolat” távlatából én még igazabbnak tartom Weöres Sándor sorait: „Mást akarok, eleven áramot sugározni, melytől megrázkódik az ösztön, érzelem, ész, képzelet, szellem, az egész lény; ne csak az ember olvassa a verset, a vers is az embert. Atvilágítani és felrázni óhajtlak, hogy átrendezhesd magadat zárt, véges, egzisztenciális énekből nyitott, szociális, kozmikus, végtelen énné. A kommunisztikus embert hívom, aki ráeszmél a birtoklás, rang, erőszak kényelmetlenségére, külső érvényesülés helyett testi-lelki önmagát emeli egyre értékeesebbé...”⁸

Inkább a költőnek hiszek tehát ezúttal, s nem az irodalomtörténésznek és kritikusnak; a költőnek és poézisának, melyről — mintha egy kissé megfélemedezett volna magáról — Szabolcsi is így nyilatkozik egy helyen:

„Idealista, irracionalista, magányos, támadó — de ugyanakkor...”

Mert *A hallgatás tornya* több száz verse: sokszínű, villódzó, nagyszabású költészet! Irracionális és dehumanizált? Menekülés és széttört valóság? Igaz, de ugyanakkor úgy látszik, mintha mindez csak játék, mindez csak ürügy, mindez csak fikció, mindez csak — poézis lenne.”

Szabolcsinak Weöres költészeté „mintha”, nekünk pedig: *csakugyan* poézis. A legmélyebbek közül való.

(BI)

AZ ÖNARCÁT KERESŐ FILMESZTÉTIKA

Uladimir Petrić: ČAROBNI EKRAAN, Narodna knjiga, Beograd, 1962

Hetven egynéhány kérdés fogadja az olvasót Vladimir Petrić könyvének első lapjain. Valamennyi a film lényegi kérdése, lehetetlenség mindegyikükre egy könyvben megfelelni. Azt hiszem, több könyvben sem, mert hiszen egy — az önarcát még mindig kereső — esztétika polemizál e kérdések mögül védencének — a filmművészetnek — ügyében. Ez persze nem akadályozza a könyv szerzőjét abban, hogy művét a széles olvasó- illetve nézőközönségnek szánja. Nem kétséges, hogy még egy jó ideig ez lesz a küldetése minden igényesebb és hasznos

⁸ HID, 1963, január.

népszerű (és nemcsak népszerű) filmelméleti munkának. Kétfelől védekezni, kétfelé hatni, bizonyítgatni: a film *művészet*, a film *önálló művészet*. Az első számú vitatársak, a kételkedő művészetbölcselek talán nincsenek is nagy számban, azonban itt van a széles közönség és a fontoskodó laikus. Azért van létjogosultságuk még ma is az ilyen kérdésfeltevésű filmelméleti munkának: vajon öntörvényű művészet-e a film?

Petric azt a feladatot tűzte maga elé, hogy egy általános válaszban megfeleljen erre a kérdésre *Čarobni ekran* című könyvében. Ezt a művét ugyanis egy készülőfélben levő monografikus elméleti munka bevezetőjeként szánta a filmofil olvasónak.

A már említett kettős cél — egyfelől a filmművészet öntörvényűsége mellett hitet tenni, másrészt a közönséget meggyőzni afelől, hogy tulajdonképpen igazán csak akkor kerülhet a film misztériumának intim közelségébe, ha azt feltétlenül művészetként, egy egységes és nem parciális művészetként vagy pusztán szórakozásként hajlandó tudomásul venni — szabja meg Vladimir Petric könyvének tárgykörét, problémakörét.

A mű első részében a filmnek mint művészi médiumnak a helyét igyekszik a szerző determinálni, éspedig elsősorban a verbális művészetekhez (regény, drámai művek, vers stb.), a színpadhoz és a televízióhoz való viszonyulásában. Ezek a műformák (ebben a vonatkozásban a televíziót is így nevezhetjük) a film „ellenlábasai”, de argumentációi is a kinematográfia önálló fenomenjének. Tudvalevőleg, a film az egyedüli művészet, amelynek születési dátumát pontosan tudjuk, s amelynek első lépéseihez más művészetek kellett mankóul. Ezért az utóbbiért marasztalják el még ma is egyesek, mert hiszen nagy százalékban mankón jár még mindig, más szóval: hol az egyik, hol a másik alkotóelemének lesz az illusztrátora.

Petric könyve tehát korántsem holmi szélmalomharc csatarendje, hanem ezeknek a filmesztétikai alapproblémáknak a gondos szintézise. Azok közül a kevéske, de mindinkább szaporodó ilyen tárgyú jugoszláv publikációk közül való, amelyek megbízható szakmai és elméleti rátermettséggel kalauzolnak bennünket a filmművészet élő s izgató dilemmáinak labirintusában.

Külön fejezetben fejtegeti például a neves esztéta, honnan a film kimondottan poétikus jellege, amikor struktúrájában a drámához, formájában a regényhez áll közel. A versidézetek, amelyekből a példa kedvéért egészen helyénvaló forgatókönyveket ír, minduntalan kalandos kérdésfeltevésekre és kétkedésekre kényszerítik az olvasót. A vers képeinek, mint mentális képeknek, lehetősége érintkezése a film vizuális természetével, továbbá a film gyakori drámaisága, epikai karaktere olyan tanúbizonyossága ugyanis a film hasonlóságának egyes irodalmi műfajokkal, amely különleges, ellentmondásoktól terhes természetét árulja el ennek a kérdéskomplexumnak. Sőt, az idézetek a filmesztétika legeminensebb művelőinek idevonatkozó, egymással sokszor szöges ellen-

tétben lévő megállapításaiból, amelyekkel Petrić bősé-
gesen él könyvében, már-már azt az érzést keltik az olva-
sóban, hogy a filmesztétikában szinte lehetetlenség álta-
lános érvényű axiómákat felállítani, mégcsak olyan fo-
kon sem, mint amilyen mértékben, mondjuk, az irodalom-
ban helytálló tud lenni egy-egy tézis...

Nos Vladimir Petrić ott válik tagadhatatlanul szen-
vedélyes, vérbeli teoretikussá, amikor a vélemények és
ellenvélemények, nem utolsósorban az idézetek útvesztő-
jében, be tudja bizonyítani a maga igazát. Konklúziói a
fimművészet öntörvényűségéről nem szélsőségesek, sőt a
jó regény- illetve drámaadaptációnak (ezeknek a film-
szerűség szempontjából mégiscsak felemás műfajoknak)
a létjogosultságát is elismeri. S mégis, érvei a „tisztá”
film egyedüli, maradéktalan kompetens voltáról — meg-
győzőek.

A forgatókönyvnek (irodalmi, narratív elem), a szí-
nésznek s a dialógusnak (szinpadai, drámai elem), a dísz-
lettervezőnek (festői elem), a zeneszerzőnek, a rendező-
nek stb. a kész műben nincs — nem lenne szabad, hogy
legyen — külön-külön egzisztenciája, mint olyannak —,
vonhatjuk le az intim következtetést Vladimir Petrić fej-
tegetéseiből...

Nos — itt az irodalom, a festészet, a szobrászat, a
zene, a színdarab, a film, mint végkifejlésükben egy-egy
teljes és egységes esztétikai világkép találkoznak?
Nincs kizárva. Inkább vicc, de vajon a regényírórt mint
komplett egyéniséget nem lehetne-e egy kis szofizmus-
sal, egy kis önkényességgel alkotó részegyéniségeire bon-
tani? Történetesen a rendezőre, illetve a vágóra, aki
művészi egységbe szervezi mondatait; a színészre, aki
emberi tartalommal tölti ki e mondatokat; a díszletter-
vezőre, aki a kellő időbeli és térbeli miliőbe álcázza a mű
mondanivalóját stb. De hát a regényíró öntörvényű al-
kotó, s ezt senki se vonta még kétségbe, mert hiszen egy
egységes biológiai tényezőként egzisztál. A film szám-
talan (az egyenrangúság kérdése nem is fontos) alkotója
egy — végkifejlésében — egységes, öntörvényű művet
hoz létre, de itt éppen a pusztán biológiai kategorizálás
támaszt kételyt, s bátorítja fel a kételkedőt, hogy tagadja
a hetedik művészet egységes arculatát, következőképp:
önállóságát...

Nem kétséges, hogy a filmnek, mint „hibrid”, „szinte-
tikus” és egyéb elnevezést viselő művészetnek az esetében
is olyasvalami történik, mint amikor (még az olyannyira
egyszerű) összeadás kvantitatív művelete eredményeként
egy új arculatú minőség jön létre. Ezt aztán — érthe-
tően — egyikre sem lehet leegyszerűsíteni az alkotóele-
mek közül. Az új médium élménye *a film*, és nem *a drá-
ma*, *a fabula*, *a zenei kíséret* elkülönülő élménye, illetve
eme kiugró alkotóelemek illusztrátora. Akik egyébként
kétkelkednek a film önálló, egységes művészi organizmu-
sában, azok — sajnos — rengeteg érvet gyűjthetnek
össze a filmgyártás ipari termékeiből, ahol a legjobb
esetben(!), az összhangtalan zenebonából jól kirírnak a
verbális alkotóelemek (mint a mese vagy a dialógus),

a színészi játék, a kép festőisége, a díszletek öncélúsága, a fény-árnyék megkomponálása stb. a mű többi alkotóelemének a rovására. De hát mi közük az ilyen felemás műalkotásoknak a filmnek, mint önarcú művészetnek olyanra maradéktalan szinoním jelenségeihez, mint mondjuk a Kerékpártolvajok, vagy a Hamu és gyémánt? S az csak természetes, hogy az esztétika a legteljesebb művekre alapozza tapasztalatát...

S vajon nem véletlen szerencséje-e ma a regényírónak, amikor írókból, színészekből, operatőrökből már holnapra rendezők lesznek, hogy ő egy személyben szöveggényvívója, rendezője, színésze és díszlettervezője is művének?...

A belgrádi esztéta gondolatra serkentő könyvének második részében a film stílustörténetének egy-egy jellegzetesebb korszakát — ezen belül egy-egy jellegzetesen filmies műfaj — jelentőségét tárgyalja.

Számtalan kérdés, amelyet minden valamirevaló teoretikus megválaszol a maga módján, de amely még mindig élő problémája a hetedik művészetnek.

„Vajon a néma- és hangosfilm két különböző megjelenési formája-e a filmies közlésmódnak, s az előbbi öntörvényűbb-e az utóbbinál? Vagy ezek csupán két korszakát képezik a fejlődő és mindinkább tökéletesedő kinematográfia médiumának?”

Petrić a némafilm stílusában, esztétikájában keresi a választ. A némafilm esztétikája a montázs esztétikája, tehát lényegében más, mint a hangosfilmé, következésképp: alacsonyabbrendűségről szó sem lehet, úgy a néma- mint a hangosfilm részéről, még ha a modern filmnek hátra maradt is leküzdeni az „irodalmias” elemet, mint amilyen a dialógus, a fabula, anti-vizuális túltengését, különösen a filmiparosság tömegcikkeiben.

Mielőtt a szerző levonná végleges következtetéseit, jellemzően — helyesléssel fejtegeti André Bazin tételét a veszternről, amely a neves francia esztéta szerint „le cinéma par excellence”. Petrić legszenvedélyesebb sorait talán mégis az experimentális és avantgardista film küldetéséről írt fejezetében olvashatjuk. A szerző fiatalos hittel hirdeti, hogy már az első világháború éveitől az önzetlen kísérletezők azok, akik újból és újból gazdagítják a film specifikus formanyelvét, amely egyedüli biztosítéka a film önálló művészi médiumának. Nem zavarhat bennünket, hogy a tartalom ebből az aspektusból másodlagos (mert éppen az avantgardisták voltak azok, akik a formagazdagítás megszállottságában gyakran elhanyagolták a tartalmi elemeket). Főleg akkor nem, ha megbizonyosodunk róla, hogy Petrić könyvének legfőbb hitvallása a közönségben tudatosítani: a film első- és másodsorban is a vizuális dinamika és ritmus művészete.

Petrić könyvében nyoma sincs a tanár (a szerző a belgrádi színiakadémia professzora) fontoskodó akademizmusának. Friss, olvasmányos ez a könyv, amely egy

újabb adalék, de még csak szubjektíve végleges válasz sem a filmművészet és az önarcát még mindig kereső filmesztétika izgató kérdéseire.

A filmirodalom gazdag bibliográfiája a könyv végén nálunk pionír munkának számít.

(UJ)

EGY ÉLET REGÉNYÉRŐL

Millok Éva: GYERTYAFÉNYEK, Regény Kölcsey Ferenc életéről, Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp, 1962

Meddő feladatra vállalkozott Millok Éva a *Gyertyafények* című műve megírásakor. Kölcsey Ferencet, az embert keresi a költő, a tudós halotti maszkja mögött. Az elválaszthatatlant akarja elválasztani: embert és író, embert és alkotót. Szükségszerűen kettősségek közé kényszerül, amelyek között a kompromisszum — ez mindig az egyik felfogás, elgondolás csődjét jelenti — eleve lehetetlen, mert maguk a kettősségek sem léteznek. A költő és az ember teljesen azonos fogalmak, kivált Kölcsey Ferenc esetében.

„Míg a nádor nincs itt, az egymás után érkező követek téli lakaikat rendezgetik; s én szobámba zárkózva gondolkodom a hazáról, melynek nevében jöttem munkálni, és minden bizonynyal — küzdeni.”

(Kölcsey Ferenc: Országgyűlési Napló, 1832. december 13.)

Egyetlen mondat Kölcsey tollából — a „jelszavaink valának haza és haladás!” szellemében — többet mond az egész regényes életrajz háromszázharminc oldalánál. Nem a legjellegzetesebb mondat, de benne van a teljes ember: az ember és költő egyaránt.

Millok Éva elkerülhetetlenül, mivel regényt és nem tanulmányt vagy monográfiát ír, a regényesség és a tudományosság pólusai között ingadozik. Kölcsey mondatait, gondolatait kell csorbítatlanul, töretlenül átmentenie a műbe, miközben a regény alapkövetelményeit sem tévesztheti szem elől. Egyszerre kell hitelesnek és „regényesnek” lennie. Millok Évának ez sikerült is, csak hogy a regényesség bizonyosfokú sekélyességet is eredményez, felhígítja a Kölcsey-szövegeket. A szerző érzi, hogy Kölcseynél minden sor, minden mondat fontos, hogy prózai szövegei is tömör költemények, ezért szeretne minél többet átmenteni a művébe, és ezért kényszerül a tömény gondolatok, mondatok feloldására, „elmesélésére”. Ha tudjuk, hogy Kölcsey a magyar irodalom első világi méreteiben gondolkodó és látó egyénisége (Talán ő, Kölcsey, nem Kazinczy! Kazinczy a kezdet, Kölcsey több ennél, ő már okul a szépheámi mester tévedésein, ő a kezdetből sarjadó ígéretes kitelje-

sedés), akkor a parafrázálás csak sekélyesíthet. Ha Kölcsey Ferenc verseiből, bírálataiból, beszédeiből vagy Naplójából idézünk egy-egy mondatot, az kifejező, magával ragadó, lenyűgöző, beszédes; ha az illető mondatot elmeséljük, az lehet hiteles, de veszít erejéből, elhalványul, sőt — bármennyire is paradoxonként hat — patétikus lesz.

A háttérként felvonuló reformkori jelesek alakja megjelenítése sikerültebb, mint a „főhős” Kölcseyé. A pesti hajóhidnál várakozó Szemere, Bajza, Döbrentei, Vörösmarty, Bártfay beszélgetése, irigykedése, fondorkodása természetesebb, mint az átutazóban levő Kölcsey Ferenc parolaszerű „atyai” tanácsai, még ha valóban ez így is történt. A „regény” írója, amikor kiragadott mondatokat ad hőse szájába, akkor patétikus veretet is kölcsönöz ezeknek, az embert, az alkotót pedig az „idézetek” árnyékává teszi. Kölcsey úgy hat, mint egy állandóan készületben levő, komolykodó „jópofa”, aki mindenre tud egy-egy tömör, de hatásos „jelszó-szerű” mondattal válaszolni. Ha másításról és hamisításról szólnék, akkor ezt ilyen értelemben tekinteném ennek. A *Gyertyafények* első része, mert Kölcsey gyermekkorával foglalkozik, sikerültebb a további két résznél. Ott kevesebb alkalom kínálkozott az ember háttérbe szorítására; Kölcsey megmarad Kölcseynek, nem lesz mondatai, igazságai rabja.

Minden eddigi kifogásaim mellett egy szempontból mégis sikerültnek tartom Millok Éva könyvét. Bebizonyította ugyanis, hogy ha megtudjuk azt, milyen a „csekei udvarház gyertyafényekkel megvilágított szobája, az aszszonyok, akik miatt — a hős — szenvedett”, ezzel semmivel sem tudunk többet, mintha a „hős” bármely alkotását elolvassánk, hogy az egész opuszról ne is beszéljünk. Ez azt jelenti, hogy nem sikerült a szerzőnek lefejtenie a halotti maszkot, nem sikerült a költő, az író, a politikus mögött felfedeznie az embert — „akinek vonásain szerelem, vágy, szenvedés, teremtő gondolat és cselekvő küzdelem tükröződik” —, mert a költő, az író, a politikus mögött meglelt ember is író, költő, politikus, nem pedig valaki „más”. Millok Éva szándékai és tervei ellenére is ezt kaptuk, és ezt köszönjük.

A borítólapon megjelölte a kiadó, hogy „tizennégy éven felülieknek” szánja a művet. A regény minden erénye s hitelessége mellett is a „tizennégy éven felüliek” kezébe Kölcsey műveit ajánlanám, talán éppen az Országgyűlési Naplóját. Többet jelentene.

(GL)

PÁRIZS: ÁLOM ÉS VALÓSÁG

Kosta Dimitrijević: PARIZ SNA I JAVE. Bagdala kiadás, 1962.

Minden út Rómába vezet, de az álmunk — Párizs. Akkor is álom, ha valóság, ha az ember, az utas ott áll az Arc de Triomphe árnyékában, s tekintete végigsziklik a nyílegyenes Champs Elysées-n, egész a Concorde tér obeliszkjéig. Valóságában is álomnak persze nemcsak az idegenek látják, hanem a párizsiak is, akiknek útja naponta vezet el a Panthéon vagy az Eiffeltorony előtt, a Szajna partjain és a Notre Dame alatt. Hisz Párizsban mindennap vannak csodák, mindenütt vannak csodák. Kosta Dimitrijević valószínűleg a csodákat akarta látni, s minden oldaláról meglátni Párizst. Ezért járta keresztül-kasul, nem rendszeresen, de kitaróan, fáradhatatlanul s céltudatosan a várost, ezért bolyongott a Montmartre utcáskáin és a széles, nagy bulvárokon, ezért időzött sokat a Louvre termeiben és látogatta a híres és hírhedt mulatókat. Kis, 67 oldalas könyvecskéjében beszámol élményeiről, arról, mit látott Párizsból, arról, amit az álmokból és a valóságból ellophatott magának. Persze keveset láthatott, egy emberöltő se elég, hogy meglássuk, amit évszázadok hagytak Párizsban, s talán most sem tudja, mint ahogy kevés utazó tudhatja, milyen a valóságban ez az álom. S a 67 oldalon rengeteg adatot, történelmi, irodalmi, művészeti tudnivalót sorakoztatott fel, speciális italokról, éjjeli mulatókról, bisztrókról és az utcalányok árfolyamáról is tájékoztatja olvasóit. (Enélkül nem is lehetnének meg...) Nincs Párizsban egy zuga, ahova be ne kukkantott volna, mégis kevés az, amit látott, még kevesebb, amit elmond. Olyan hát a könyve, mint egy tíznapos párizsi kirándulás, melynek célja, hogy a résztvevők megismerkedjenek a Szajna-parti könyvtárakkal és a Pigalle neonkoncertjével, az Hôtel des Invalides pátoszával és a metró szellőzőnyílásain melegező clochard-okkal. Mindent belezsúfolt könyvébe Dimitrijević, aránytalanul és rendszertelenül, úgyhogy nem lehetne bedekkernek használni; ha rábízná magát az ember, eltévedne, s a királyok születési évét összetévesztené a futó szerelmek árával. De nem is riportkönyv a *Pariz sna i jave*, s nem is útirajz, még kevésbé az, amit Párizsról, az álomról és valóságról írni lehetne s mások írtak is — költemény. Mindenkül felcsippentett egy kicsit a szerző, s mindenkül beleszóppentett művecskéjébe; de csak azt adhatta, amit jártában-keltében látott, megtudott, s amit olvasott. Lírai futamok, gunyos megjegyzések, számok, nevek, idézetek, utalások változnak a könyvecskében. Az előbbieket esetleg, ha sikerültek, élvezhetjük, az utóbbiaknak egyszer talán hasznát veheti az olvasó. El tudunk képzelni egy másminen, egy jobb könyvet Párizsról — ha már csak álmodnunk vagy olvasnunk lehet róla évekig —, hozzá méltóbbat, mint ahogy olvastunk már róla rosszabb, sőt ostoba könyvet is. Kosta Dimitrijević írása túlságosan felületes ahhoz, hogy Párizs lelkét adja, túlságosan az idegen

szemével nézte a várost, hogy belelásson embereinek a szívébe s kilesse titkaikat, túlságosan mozaikszerű, rövidre fogott a beszámolója — nevezzük feltételesen annak —, hogy akármilyen szempontból alapos és kielégítő legyen. De kellemes olvasmány, míg az embert rázza a vicinális a bácskai rónán, s olyan, mint egy jegyzetfüzet: ezt láttuk, ezt még majd meg kell néznünk. Talán ez is lehet érdeme egy könyvnek.

(TL)

KRÓNKA

KRLEZA NYUGATON

Miroslav Krleža regénye, a *Na rubu pameti* németül a Stiasny Verlag kiadásában jelent meg, *Ohne mich* címmel. A *Der Monat* igen kedvező kritikát közölt róla. A lap annak a félelmének ad kifejezést, hogy Krležát Céline-nel, Henry Millerrel és Durrell-lal veszik egy kalap alá, mivel ők is lázadnak, habár Krležának nincs velük semmilyen közös vonása, csupán az, hogy ő is tiltakozik a megcsontosodott rendszerek és civilizációnk társadalmi összetevői ellen. De az, mondja a *Der Monat* kritikusa, ami az említett három író művében részben csak póz, retorika, az Krležánál a társadalom halálos bűneinek izgalmas kritikája. Krleža regényének fontos elemei a monológok, melyeket egy eretnek vagy egy vallásellenes jó fanatizmusa jellemez.

Humbert Fink, a kritika szerzője megállapítja, hogy Krleža művészete megismételhetetlen. A történész sokat tanulhat belőle az első világháborúról, a közgazdász megismerheti egyes elméletek problematikusságát, a szociológus pedig tájékozódhat a délszláv társadalmi és gazdasági struktúra felmérhetetlenségéről. Az olvasó véli Fink, nem mindenben tudja majd követni ezt a zseniális író és kultúrfilozófust, esszé- és pamfletírót, akinek nyelve rendkívül kifejező, akitől távol áll a kokettálás a szexualitás látszólagos világgával, akinek támadásai egy diffúz civilizáció ellen nem nyugszanak erotikus részleteken. „Éz az író végre nem személyes, hanem általános okokból elégedetlen.”

EHRENBURG ÉVEI

A moszkvai *Novij mir* folytatja Ilja Ehrenburg emlékiratainak közlését — most az ötödik kötet van soron. Az *Emberék, évek, életem* legújabb kötete a háborús évekről szól.

Ehrenburg érdeklődésének központjában a háborús események állnak, s mindennek sötét színezetet ad a képmutatás rémuralma. Amikor a németek három hónap alatt akkora területet foglaltak el a Szovjetunióból, mint Franciaország, a hivatalos szovjet jelentések arról számoltak be, hogy egy őrmester egysége három ellenséges harckocsit semmisített meg, hogy a hadifoglyok a német hadsereg erkölcsi zülléséről beszélnek, hogy a görög és holland hazafiak üdvözlik a Vörös Hadsereget; azt állítják, hogy a Vörös Hadsereg visszavonulását a hitleristák hitszegő támadása okozta, s hangoztatják: a németekkel kötött szerződésre azért volt szükség, hogy előkészítsék ellenük a háborút. Gajdar, Szimonov, Petrov és más

szovjet írók a fronton harcoltak, s nyilvánvaló volt, hogy a tisztogatások során kiirtották a Vörös Hadsereg legjobb vezetőit, Sztálin azonban 1941 novemberében szidja a „beijedt értelmiségieket”.

Megrázó Ehrenburg találkozása Bronievski lengyel kommunista költővel, aki csak a háború első éveiben szabadult a börtönből. Tudom, mondta Bronievski, ha Lengyelország felszabadul, ismét bezárnak, nem baj, zárjanak be, de lengyel börtönbe; nem azért, mert ott jobb, hanem mivel mégiscsak lengyel vagyok. Az emberek hát küzdöttek, vagy azért, mert nem volt más választásuk, vagy mert biztosak voltak, hogy a háború után jobb lesz.

Az ámításokra, hazugságokra 1942. július 22-én derült fény először: Sztálin aznap tette közzé a rendeletet a Szuvorov-, Kutuzov- és Alekszandar Nevskij-rend megalapításáról, valamint egy napiparancsot, mely szerint itt az ideje észhez térni: „Egy tapodtat se vissza!” — pedig akkor már Rosztovot és Novocserkaszkot is kiűrtették, a parancsok ellenére, pánikban, fejtellenül. Azelőtt Sztálin nem beszélt ilyen nyíltan, ezért most nagy hatást tett. Egy haditudósító ekkor azt mondta Ehrenburgnak: Az apa így szólt gyermekéhez: „Lerombolták a házukat, ezentúl másképp kell élnünk.”

Sztálin az orosz nép emlékezetében talán mint szürke egyenruhát viselő katonai parancsnok maradt volna meg — mondja Ehrenburg —, s nem mint a csisztkák és bebörtönzések szervezője, ha 1945-ben halt volna meg.

AZ UTOLSÓ REGÉNYÍRÓ?

Mialatt a francia irodalomban mind erőteljesebben jut kifejezésre az úgynevezett új regény hulláma, mindinkább feledésbe merül egy mű, amely ennek a mozgalomnak a kezdetét jelentette: Samuel Beckett *Molloy* című regénye (szerbhorvát fordításban is megjelent, a Kosmos kiadásában, 1959-ben). A *Les Temps Modernes*-ben Bernard Pingaud részletesen elemezte a regényt, amely 1951-ben jelent meg, s Beckett első, francia nyelven írt műve volt, addig ugyanis angolul írt az egyébként ír származású szerző.

Pingaud szerint a *Molloy* megfelelő történelmi pillanatban jelent meg: akkoriban ereszkedett az országra a hidegháború lidérce, s ugyanakkor dőltek romba az utolsó remények, amelyek a hitlerizmus bukása után éledtek fel. Abban az időben adták ki Jean-Paul Sartre regényciklusának harmadik kötetét (*La Mort dans l'Âme**), s ez jelentette az ún. elkötelezett regény végét Franciaországban, mivel a *Szabadság útjainak* a negyedik kötete nem is jelent meg. Az angazsált irodalomnak azután már csak egy jelentős műve született, Simone de Beauvoir *Les Mandarins* (A mandarinok) című regénye (1954); a háború utáni évek illúzióinak ebben a ragyogó bemutatásában a legjobb oldalak — a szerelemnek jutottak. A *Molloy* a francia irodalomban az immobilizmushoz való visszatérés kezdetét jelentette, felbátorította Alain Robbe-Grillet-t, hogy 1954-ben kiadja *Les Gommés* című regényét, Nathalie Sarraute-ot és Claude Simont, hogy megírják a *Martercau-t*, illetve a *Le Sacre du Printemps-t*. Pingaud szerint ez a folyamat nem egy pillanat szülőtte, hanem folytatása egy irodalmi visszahatásnak, amely — hogy Flaubert-t ne is említsük — Joyce-tól, Kafkától, Faulkner-től indul, s Queneau-n, Sartre-on át Camus-ig vezet, a *Molloy* azonban, az elkötelezettség időszakával beállott megszakítás után folytatta a regényírás normáinak még a háború előtt elkezdett rombolását. Mert amikor Sartre és Camus kinyilatkoztatták az egziszen-

* Bajomi Lázár Endre *A mai francia irodalom kistükrében* ezt a címet adta a regénynek: Kénytelen-kelletlen. — A ford. megj.

cia abszurdumát, az volt a titkos szándékuk, hogy lehetőleg valami értelmet adjanak neki. Nihilizmusuk csak átmeneti korszak, melynek segítségével zárójelek közé tették a történelem által leértékelt tradicionális jelentéseket, s helyettük újakat találtak. Valóban, Sartre a forradalomban, Camus a lázadásban találta meg a kiutat. Beckett-nél mindez nincs meg: kifejezése heves, egyúttal azonban nyugodt is. Nem lázít, csak megállapít. Már nincs az abszurdumon kívül, hogy ítélkezessen fölötte, hanem beléhelyezkedett. A *Molloy*-ban hatol be először az irodalom a semmibe, s lesz a gondolat kalandjává. Pingaud nem állítja, hogy a francia irodalom soha többé nem tér vissza a szociális témákhoz s előző harci feladataihoz, de nem tekinti bizonyosnak, hogy később a regény formáját használja fel, hanem ezt a műfajt az esszé, az önéletrajz, esetleg a hősköltevény fogja helyettesíteni. Szerinte az ún. új regény utolsó hajtása egy műfajnak, amely fejlődésútja végére ért. Ugyanaz a sors vár rá, mint a költészetre Baudelaire után. A műfajok halandóak — állítja Pingaud —, akárcsak a civilizáció. Egy pillanatra öntudatra ébrednek, s hogy elérjék a lényegeset, kérdésessé teszik önmaguk létét mint irodalmi termékét — s így érnek véget. Ebben az értelemben Samuel Beckett lehetne az utolsó regényíró.

GÉPEMBEREK

A legnagyobb írók sem idegenkednek attól, hogy rendszeresen írjanak napilapokba, persze igyekeznek megtartani műveik színvonalát. Alberto Moravia, a világhírű olasz író például a milánói *Corriere della Sera* állandó külső munkatársa, sőt írásai a lapnak mindig ugyanazon a helyén, a harmadik oldalon jelennek meg. A lapban megjelent karcolatait most kötetbe gyűjtve adta ki *L'automa* címmel (Bompiani, Milano, 1963).

A kötet címe nemcsak automatát, önműködő gépet, hanem gépeembert is jelent. Egyébként „L'automa” a címe a legjellemzőbb novellának, innen kapta címét maga a kötet is. A címadó novella hőse, Guido, római polgár, családos ember, autója van, Róma egyik előkelő negyedében lakik. Életének egyetlen mozzanatát mutatja meg Moravia: amikor a gépeMBER mechanizmusa hirtelen elromlik. Guido ugyanis egy vasárnap kiránduláson autóján családostul be akar rohanni az Albanói tóba. Szándékának okait nem firtatja Moravia — ezt az olvasókra bízta.

A többi novella színtere is Róma, amely itt, ellentétben a *Római történetek* kézzelfogható Rómájával, elvont, szórakozásban is unatkozó város. Az „Időtöltés” című írás hőse például, míg barátját várja, azzal üti el idejét, hogy megszámlolja, hány szem kávé van egy kilóban.

Összesen negyvenegy novellát sorolt Moravia a kötetbe, s valamennyi egy-egy rosszul sikerült szerelem története. Foglalkozik Moravia a szerelem és a pénz kapcsolatával, de korántsem éri el régebbi műveinek, főleg nagy regényeinek színvonalát, állítja a *Nagyvilág* című budapesti folyóirat kritikusa. Szerinte a *L'automa* novelláinak összes szereplői — nyolcvanketten vannak: 41 írásban 2—2 alak — tulajdonképpen egy és ugyanaz a személy. Akárhogyan fordulnak is meg, mindig ugyanarról van szó: unatkozó emberek szerelmi viszonyáról, melynek vége: kiábrándulás.

A kritikus úgy véli, hogy Moravia saját életének alaphangulatából indul ki. Hisz „az egyedüllét és a céltalanság témája ma már Moravia művészetében központi helyet foglal el. Minden egyes... írása mögött mély és igaz kérdésfeltevés lappang...”

A NÓ EURÓPÁBAN

Az Insel-Verlag tavaly kiadott huszonnégy nő-drámát. Azóta Németországban nőttön nő az érdeklődés ez iránt a japán műfaj iránt, melyet egyébként Európában alig ismernek. Az ulmi színház bemutatót egy ciklus nő-drámát, s a *Theater heute* című folyóirat majd egy egész számot szentelt ennek a vállalkozásnak.

A nő-dráma Japán régmúltjában gyökerezik. Sogun Josimicu japán császár 18 éves volt, amikor 1373-ban Kiji tartományban látta egy vándorszínész, Kanami és fia, Szeami játékát. Megtetszettek neki, udvarába hívta őket, s játékuk itt a legmagasabb rétegek ízléséhez alkalmazkodott. Kanami fia, Szeami, ennek alapján teremtette meg a nót. Nemzedékről nemzedékre szállt ez a hagyomány, mégpedig apáról fiúra, mert a nő-drámában még a női szerepeket is férfiak játsszák. A színészeket már gyermekkoruk óta tanítják erre a játékra Szeami tanításának alapján. A laikusoktól a közelmúltig titkolták a tanítást, s csak a XIX. század végén jutott nyilvánosságra. Később Európában is érdeklődni kezdtek iránta, s hatása kimutatható néhány író művében (Yeats, Ezra Pound, Beckett, Brecht, Orff).

A nő igen szubtilis műfaja a drámairodalomnak. Japánban ma is csak egy szűk körű közönség élvezi, eldugott helyeken levő kis, félig üres színházakban mutatják be, főleg sznobok és intellektüelek előtt. Szavak, muzsika és tánc kombinációjából áll egy nő-dráma. Minden előadás öt teljes drámát és négy burleszk közjátékot tartalmaz. Mindez hat óra hosszat tart. A cselekmény minimális, főleg retrospektív, a végletekig diszkrét, s a mozdulatok kifinomultsága jellemzi.

A *Theater heute* kilenc nő-dráma szövegét közli — nagyrészt Szeami Motokijo műveit. Az egyik címe *Hagoromo* (Tollruha), s egy népmesén alapszik. Egy tündér férjhez megy egy halandóhoz, mivel az ellopta csodatevő ruháját, melynek segítségével visszatérhetett volna az égbe. A színen három halász énekel zsákmányáról fennkölt, válogatott szavakkal. Hakurijo, az egyik halász közvetlen közelében hirtelen fény villan, s csodálatos illatokat érez: megtalálja a tündér csodatevő ruháját. Haza akarja vinni, de megjelenik a tündér, s kéri, adja neki. Hakurijo ezt visszautasítja, mire a kórus a tündér nevében szól: a ruha nélkül nem mehet az égbe. Hakurijo megkegyelmez neki, s viszonzásul azt kéri tőle, táncoljon el neki négy égi táncot. A tündér elfogadja ezt a feltételt, táncol, közben a halász a kórusal folytat párbeszédet, mely a tündér táncát írja le. S a tündér lassan eltűnik „a magas égen, a tavaszi ködökben”, eltűnik szemük elől...

IRODALMI ELŐFUTAR

Az izraeli irodalom csupán hatvanéves múltira tekinthet vissza, s csak most kezd ismertté válni. A *Saturday Review* ismerteti a mai héber próza válogatott gyűjteményét, mely *Izrael Stories: A Selection of the Best Contemporary Hebrew Writing* címmel nemrég jelent meg az amerikai Schocken kiadónál.

Ez a kötet kilenc írást tartalmaz, s egy irodalom előfutárának tekinthető a világban. A gyűjteménybe foglalt művek szerzői más-más nemzedék tagjai, de a *Saturday Review* kritikusa szerint mindannyiukat a didaktikus hang jellemzi. Ez természetes is egy fiatal ország irodalmában; náluk lényegesebb a felelet arra a kérdésre,

mit jelent zsidónak lenni, mint arra, mit jelent ember lenni. Legnagyobbrészt a háborúról szólnak ezek az írások. A legsikerültebb Benjamin Tamuz elbeszélése, de a kritikus szerint kiemelkedik Jehuda Amihai „Csata a hegyért” című elbeszélése és S. Jizhar írása is. Amihai műve kísérletnek számít, s a polgári erények és a háborús realitás összeütközéséről szól. Felhangzanak azonban a könyvben nosztalgikus hangok is, amelyek talán a jövő árnyaltabb céljaira utalnak. Aharon Meged elbeszélése, „A név” például a régi és a fiatal nemzedék összeütközését mutatja be, s a kritikus szerint ez a kötet legerősebb írása.

IRODALOM ÉS MEMÓRIA

Somerset Maughamon kívül még egy neves öreg íróval dicsekedhet az angol irodalom. A lapokban töltötte be nyolcvanadik évét Compton Mackenzie. Alkotóképességének teljében van még, de az angol értelmiségi körök őt sem támogatják, akárcsak Maughamot. A *Times* irodalmi melléklete szerint igazágtalanul járnak el vele, mert Mackenzie, ha más semmivel nem tünne is ki, egyike a legtermékenyebb angol íróknak, s talán egyike a legtermékenyebbeknek a világon. Művének bibliográfiája 40 regényt, több mint harminc kötetnyi életrajzot, emlékiratot, történelmi krónikát és kritikát tartalmaz, azonkívül 11 gyermekkönyvet, egy drámát és két verskötetet. Ez a jegyzék Mackenzie alkotásának sokféleségét is bizonyítja. Számos komoly társadalmi tárgyú regény mellett írt több vidám hangú művet is, s meghódította velük a közönséget.

Nemrég új könyve jelent meg az idős írónak: *My Life and Times* (Életem és az idő) a címe. Önéletrajzi jellegű írás ez, valójában egy nagyobb mű első kötete. A szerző úgy tervezi, hogy tíz kötetben írja meg önéletrajzát — ez persze egy fiatalember számára se kis feladat. Nyolcvanadik születésnapján az író naplót kezdett vezetni, s ezt csatolni fogják a tízkötetes önéletrajzhoz — de csak a szerző halála után.

Művének első kötetében Mackenzie az 1883 és 1891 közötti időszakot ölelte fel. A könyv 255 oldala tele van eleven benyomásokkal és jelenetekkel. Mackenzie-nek, a jelek szerint, pompás emlékezőtehetsége van: arra is emlékszik, ami héthónapos korában történt. Magáról az emlékezésről cikket írt a *Listener* című lapban, s emlékeztet, hogy a régi görögök az emlékezőképességet a múzsák anyjának tartották. Az író bevallja, hogy az emlékezés volt egész irodalmi működésének mozgatóereje, mégpedig nemcsak pozitív, hanem negatív értelemben is. „Ha leírom egy tapasztalatomat, ez azt jelenti, hogy el is felejttem — mondja Mackenzie. — Mintha memóriám megszabadulna a felelősségtől. Sohasem jegyeztem fel kötelességeimet; emlékezőképességemre támaszkodva nem felejtettem el a határidőket, dátumokat, helyeket, sőt még a telefonszámokat sem. Aztán egy nap elfeledkeztem egy megbeszélésről, s rájöttem, hogy többé nem bízhatok memóriámban. Ma már jegyzetfüzetet kell használnom. Könyveimre nem emlékszem. Minden alkalommal, ha újra el kell olvasnom valamelyik regényemet, úgy olvasom, mint egy új könyvet. A szereplők nevét sem ismerem, s azon kapom rajta magam, hogy a folytatáson töröm a fejem. Ez nem a szenilitás jele. Mert én mindig elfelejttem a könyveimet, mihelyt elvégeztem a korrektúrát.”

A FEDŐLAP
B. SZABÓ GYURGY
ÉS KAPITANY LÁSZLÓ
MUNKÁJA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ
KAPITANY LÁSZLÓ

HID, IRODALMI, MŰVESZETI, TARSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. 1963.
APRILIS. KIADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS
KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MIŠICA UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI
FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 14—16-ig. — KEZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG
ÉS NEM ADUNK VISSZA. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 1000,
FÉLÉVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100 DINÁR; KÖLFÖLDRE EGY ÉVRE 1400,
FÉLÉVRE 700 DINÁR, KÖLFÖLDÖN EGY ÉVRE 2,33 DOLLAR, FÉLÉVRE 1,17
DOLLAR. — KÉSZÖLT A FORUM NYOMDÁBAN NOVI SADON.

